

บทวิเคราะห์ : การกล่อมเกลாதองการเมืองในเนื้อหาแบบเรียนหลวงสมัยรัชกาลที่ 5

ในบทนี้ จะเป็นการนำเอาประเด็นหลักที่ได้กล่าวไว้ในตอนท้ายของบทที่ 3 อันได้แก่ประเด็นของเนื้อหาแบบเรียนหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของการกล่อมเกลาทองการเมือง หรือการฉุดบ่อนความรู้ทางการเมืองให้กับผู้เรียน ในแง่ของการปลูกฝังความรู้และแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ อำนาจรัฐสมัยใหม่ และความจงรักภักดีในสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์ ขึ้นมาพิจารณาโดยละเอียด

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การนำเสนอในบทนี้จะเน้นการศึกษาวิเคราะห์ถึง "ตัวแปร" ตามที่ได้กำหนดไว้ในกรอบการวิจัยนี้ เพื่อพิสูจน์และตรวจสอบสมมุติฐานที่กำหนดไว้ในตอนต้นนั่นเอง โดยจะแบ่งการพิจารณาเป็นหัวข้อตามลำดับไปดังนี้คือ ลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความรู้ ตลอดจนแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ ลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความรับรู้และเชื่อฟัง ต่ออำนาจรัฐสมัยใหม่ ลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความรักและจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ และท้ายที่สุดก็คือ ลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นสถาบันสูงสุดของประเทศ

1. ลักษณะของการปลูกฝังความรู้และแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ

ลักษณะของการปลูกฝังความรู้และแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติตามที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวง เริ่มปรากฏให้เห็นเป็นครั้งแรกอย่างค่อนข้างชัดเจนในเนื้อหาแบบเรียนวิชา ภูมิศาสตร์ ที่ใช้เรียนใช้สอนอยู่ในขณะนั้น และหากพิจารณาให้ละเอียดแล้วจะพบว่า การกำหนดให้มีการเรียนการสอนวิชาภูมิศาสตร์ขึ้นนี้ น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นความต้องการที่จะปลูกฝังลักษณะของแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติให้กับผู้เรียน ดังจะเห็นได้จาก "คำนำ" ของวิชา ภูมิศาสตร์สยาม ซึ่งกล่าวว่า

"ภูมิศาสตร์ของประเทศเรานี้ เป็นวิชาซึ่งเราทำนุหยังหลายครแล้วเรียนให้รู้ไว้ทุกคน ถึงส่วนของประเทศอื่น ๆ ก็เหมือนกัน ควรศึกษาให้มากตามแต่จะได้เรียนให้รู้ว่า ๆ ประเทศผิดเพี้ยนกับเราในประการใดบ้าง และเรียนหนังสือซึ่งได้นำเอาผลชั้วมาให้แก่ประเทศนั้น ๆ เพื่อจะได้เป็นเครื่องแนะนำให้เห็นว่า สิ่งใดที่ควรและไม่ควรจะทำอย่างมากระทำในบ้านเมืองเรา

ในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าจะขอล่าวแต่ภูมิศาสตร์ประเทศสยาม เล่มต่อไปจึงจะกล่าวถึงภูมิศาสตร์ของประเทศอื่นด้วยตามลำดับ เพราะที่จะเรียนเรื่องประเทศทั้งหลายนั้น จำเป็นต้องเรียนส่วนของประเทศเราให้รู้ดีเสียในขั้นต้นก่อนจึงจะสมควร . . ."¹

จากความข้างต้นจะเห็นได้ว่า โดยจุดประสงค์ของผู้แต่งตำราต้องการจะให้ความรู้เกี่ยวกับประเทศสยามว่า แตกต่างและผิดเพี้ยนกับประเทศอื่น ๆ อย่างไรบ้าง และประเทศสยามมีเอกลักษณ์อย่างไรจึงแตกต่างจากประเทศอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม ทั้งนี้ได้หมายความว่า วิชาภูมิศาสตร์เท่านั้นที่กล่าวถึงและมุ่งจะปลูกฝังแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติให้กับเด็กนักเรียน วิชาอื่น ๆ เช่น พงศาวดาร ก็มีส่วนในการปลูกฝังและกล่อมเกล่าในลักษณะเช่นว่านี้ด้วย ในแง่ของการนำเสนอให้เห็นถึงประวัติศาสตร์แห่งความกล้าหาญของบรรพบุรุษ และความยิ่งใหญ่ของชาติไทยในอดีต อันเป็นการตอกย้ำให้เด็กเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ของตน ดังได้กล่าวมาแล้ว

ในส่วนของวิชาภูมิศาสตร์นั้น จึงนับได้ว่าเป็นการเปิดมิติการมองหรือเป็นการขยายโลกทัศน์ของเด็กให้กว้างขวางออกไปอีก ในแง่ของการนำเสนอข้อมูลใหม่ ๆ อันเกี่ยวกับประเทศของตน เช่น อาณาเขตของประเทศ ภูมิอากาศของประเทศ การประกอบอาชีพของคนไทยในแต่ละภูมิภาค ตลอดจนไปจนถึงความเกี่ยวเนื่องและการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสยามกับชาติอื่น ๆ เช่น อังกฤษ อเมริกา ในแง่ของการประกอบการพาณิชย์ร่วมกันและในแง่ของการยอมรับเอาวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามา นอกเหนือจากการมีความเกี่ยวเนื่องกับชาติเพื่อนบ้านคือญวน เขมร พม่า ในด้านของการสงครามรบพุ่งกัน ดังนั้นภูมิศาสตร์จึงเกี่ยวข้องและมีส่วนสัมพันธ์กับวิชาพงศาวดาร ณ ที่นี้ในแง่ของการนำเสนอและการขยายโลกทัศน์นี้เอง

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 126 (พ.ศ. 2450)), หน้าคำนำ.

ในการที่จะพิจารณาถึงลักษณะของแนวความคิดและความรู้เกี่ยวกับรัฐประชาชาติที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวงนี้ จะแบ่งพิจารณาออกเป็นหัวข้อดังนี้คือ การปลูกฝังให้รับรู้ถึงความ เป็นมาตลอดจนเอกลักษณ์ของชาติไทย การปลูกฝังให้รับรู้ถึงความเกี่ยวพันของชาติไทยที่มีต่อชาติและประชาคมอื่น ๆ ในโลก

ก. การปลูกฝังให้รับรู้ถึงความ เป็นมาตลอดจนเอกลักษณ์ของชาติไทย ลักษณะเช่นว่านี้เริ่มด้วยการจำแนกให้เห็นถึงพื้นที่หรืออาณาเขตที่แน่นอนของประเทศสยามว่าตั้งอยู่ในที่ใด และอยู่ติดกับประเทศใดบ้าง กล่าวคือ

"เมืองเราเป็นแหลมยื่นออกมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวีป ๆ นี้ประกอบด้วยประเทศต่าง ๆ คือ จีน อินเดีย พม่า แล เบอเซีย ฯลฯ บางประเทศมีอาณาเขตรั กว้างใหญ่กว่าของเราหลายเท่า เช่น อินเดีย แล จีน เป็นต้น แต่ไม่มีประเทศหนึ่งประเทศใดในทวีปนี้ที่จะอุดมไปด้วยผลประโยชน์ แลประกอบไปด้วยดินอันเป็นเหตุทำให้ดินไม้ใหญ่น้อยงอกงามไฉนกว่าประเทศเราเลย

แหลมซึ่งแผ่นดินสยามตั้งอยู่นี้มีชื่อว่า "แหลมอินโดจีน" (INDO-CHINESE PENINSULA) แต่เขามักเรียกกันว่า "แหลมทอง" เพราะเป็นด้วยมีที่ดินอันดีแลมีแร่วิเศษต่าง ๆ บางทีประเทศเราจะอุดมยิ่งกว่าเมืองอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในแหลมนี้ทั้งหมด" ¹

จากนั้นจึงได้อธิบายต่อไปให้เห็นถึงรูปร่างลักษณะของประเทศสยาม เพื่อเน้นถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัวของประเทศสยาม อีกว่า "เขานิยามกันว่าประเทศสยามมีรูปร่างคล้ายกระบวยตักน้ำซึ่งทำด้วยกะโหลกมะพร้าว ฝ่ายทิศเหนือเป็นกระบวย ฝ่ายใต้เป็นด้าม (หรือจะเปรียบว่าคล้ายกับชวานโบราณที่นายประยูรอินเฝ้าพระทวารวังถือก็ได้)" ²

ลำดับต่อมาเนื้อหาแบบเรียนวิชาภูมิศาสตร์ก็ได้นำเสนอให้เห็นถึงข้อมูลทางด้านภูมิศาสตร์กายภาพของประเทศสยามโดยละเอียด ไม่ว่าจะเป็นด้านขนาดความกว้าง ความยาว และพื้นที่ทั้งหมดของประเทศคิดเป็นตารางพันที่ ภูเขาที่สำคัญ ๆ ของประเทศ แม่น้ำสายใหญ่ ๆ

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 12

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

และสำคัญ ๆ ผังทะเล อากาศ แร่ธาตุ พืชและสัตว์ของประเทศ¹ ซึ่งลักษณะของการนำเสนอ
 สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นให้เด็กนักเรียนได้รับทราบนี้ อาจพิจารณาได้ว่าเพื่อตอกย้ำความรู้
 ความเข้าใจในเรื่องของข้อเท็จจริงตามธรรมชาติของประเทศสยามให้บังเกิดขึ้นในหมู่เด็ก
 นักเรียนในลักษณะของการนำเสนอเป็นภาพรวมทั้งประเทศ มิได้จำเพาะเจาะจงแยกกล่าวเป็น
 ภูมิภาคแต่อย่างใดทั้งสิ้น

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับประเทศสยามในวิชาภูมิ-
 ศาสตร์ดังกล่าวนี้ มิได้มีตอนหนึ่งตอนใดที่กล่าวถึงลักษณะของประชาชนหรือขนบธรรมเนียม
 ปฏิบัติของแต่ละภูมิภาคหรือแต่ละท้องถิ่น ซึ่งมีความแตกต่างกันในรายละเอียดให้เห็นเลย นั้น
 อาจจะเป็นเพราะเหตุว่าการนำเสนอต้องการและจงใจที่จะหลีกเลี่ยงการกล่าวถึง "ความ
 ต่างต่าง" ทางด้านภูมิภาค เชื้อชาติ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมย่อยของ
 แต่ละภูมิภาค ซึ่งมีอยู่มากมายในขณะนั้นก็อาจเป็นไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความแปลกแยกในด้าน
 ของการกีดกันและไม่ยอมรับว่าคนไทยแถบหัวเมืองรอบนอกเป็นพวกเดียวกับคนไทยในแถบภาค
 กลาง ปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนแม้แต่ในหมู่ชนชั้นนำในขณะนั้น เช่นกรณีของความไม่ไว้วางใจใน
 ความจงรักภักดีของประชาชนในแถบภาคอีสานของประเทศ ด้วยมีความคิดว่า คนอีสานนั้นเป็น
 "คนลาว" ซึ่งเป็นคนละพวกหรือคนละเชื้อชาติกับ "คนไทย" ดังปรากฏให้เห็นในพระราชหัตถ
 เลขาของรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระราชทานไปยัง เจ้าฟ้ากรมขุนนครานุวัตรวิวงศ์ ในเรื่องของการ
 เกณฑ์ทหารในภาคอีสาน ตอนหนึ่งว่า

"ฉันนึกไปรังเกียจเกิดขึ้นอย่างหนึ่งในเรื่องที่จะเอาพวกลาว เป็นทหารทั่วไปทั้ง
 เมืองเหมือนอย่างมณฑลอื่นในนั้น ค่ะเนเอาว่าถ้าการจัดทหารนั้นไปภายหน้าถ้า
 จัดได้ดี ตั้งการฝึกหัดแบบธรรมเนียม และปลุกใจคนให้หาหาญได้ถึงที่จนเป็นกอง
 ทหารหมู่ใหญ่ ๆ อาจจะทำสงครามได้โดยลำพังพวกลาวมันถือว่าต่างชาติกันกับเรา
 จะขอตรงต่อเราฤาจะขัดแย้งเป็นมิวแทนนี่ คือขอพบทหารขึ้นได้ฤาไม่..."²

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 14-34.

² อ้างใน ทวีศิลป์ สืบวัชระ "คนอีสานในทัศนะผู้ปกครองไทยส่วนกลางในอดีต",
 วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน
 2527), หน้า 31 (เน้นโดยผู้เขียน)

ข้อความนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนถึงความแปลกแยกระหว่างศูนย์อำนาจกับภูมิภาคต่าง ๆ รอบ ๆ พระราชอาณาเขต แต่ลักษณะเช่นว่านี้ไม่ปรากฏให้เห็นเลยในเนื้อหาแบบเรียน ในทางตรงกันข้ามจะพบเห็นได้ก็แต่เฉพาะการนำเสนอถึงลักษณะร่วมกัน และเน้นย้ำให้เห็นถึงความ เป็นพวกเดียวกันอยู่ตลอดเวลา ดังจะได้อธิบายต่อไป

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ถึงความพยายามที่จะปลูกฝังความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ของประเทศสยาม เพื่อให้เกิดความรับรู้ในประเทศของตนให้กับผู้เรียน อีกทั้งยังเป็นการชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของประเทศสยามกับประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำเสนอให้เห็นถึงรูปทรงของประเทศตามสภาพธรรมชาติ เพื่อเน้นย้ำให้เกิดการจดจำ และเปรียบเทียบความแตกต่างด้านรูปทรงกับประเทศอื่น ๆ

หากพิจารณาต่อไปอีกจะเห็นได้ว่า นอกจากจะเป็นการหยิบยกเอาประเด็นของการ ร่วมกัน ซึ่งแตกต่างจากประเทศอื่น ๆ ตามธรรมชาติ อันเป็นการนำเสนอให้เห็นถึงความแตกต่างด้านข้อเท็จจริงแล้ว ยังได้มีการนำเสนอให้เห็นถึงความแตกต่างทางด้านคุณค่า และความอยู่เหนือกว่าทางด้านการเมืองของประเทศสยามกับประเทศอื่น ๆ ในแถบอินโดจีนมา กล่าวให้เห็นอีกด้วย โดยการหยิบยกเอาประเด็นของความแตกต่างทางด้านการเมือง คือความ "เป็นเอกราช" มากล่าวไว้อีกด้วย เช่น

"ประเทศเขมร ญวน และพม่าซึ่งตั้งอยู่รอบอาณาเขตของเรา นี้ ตกอยู่ในความ ปกครองของชาติฝรั่งเศส และอังกฤษแล้ว แต่ประเทศเรายังเป็นเอกราชอยู่ คือ มิได้ขึ้นแก่ชาติใด ดังมีนามปรากฏว่า "เมืองไทย" (แปลว่า เมืองที่มีได้ขึ้นแก่ใคร) เมืองตั้งเกีย (ญวน) ซึ่งอยู่ฝ่ายทิศตะวันออกและเมืองลาว ซึ่งอยู่ตามฝั่งซ้าย ทิศตะวันออกของแม่น้ำโขง กับทั้งเมืองเขมรในทิศใต้เหล่านี้เป็นของฝรั่งเศสทั้งสิ้น พันจากเขตรแดนไทยฝ่ายทิศเหนือขึ้นไปคือ เมืองเงี้ยว ซึ่งเคยตกเป็นของพม่า คราวหนึ่งแล้ว เคียงนี้อยู่ในความปกครองของรัฐบาลอังกฤษ เมืองพม่า มอญ แลเต็นเนสเซอร์ิม ซึ่งตั้งอยู่ในฝ่ายทิศตะวันตกก็เป็นของอังกฤษ ทั้งสิ้น ฝ่ายทิศใต้ขึ้นคือเมือง ปิระ และปาหัง ก็อยู่ในความปกครองของอังกฤษ เหมือนกัน" ¹

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 13-14

นั่นหมายความว่า นอกจากเป็นการย้ำให้เห็นถึงสภาพที่ตั้งของประเทศไทยและเหล่าประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคแหลมอินโดจีนด้วยกันแล้ว ยังเป็นการเน้นย้ำให้ผู้เรียนได้รับทราบถึงลักษณะทางการเมืองอย่างหนึ่งคือ ความเป็นเอกราช ของชาติหรือประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคแถบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งของประเทศสยามเอง ซึ่งเป็นประเทศเดียวที่เป็นเอกราชอยู่ในขณะนั้น ส่วนประเทศอื่น ๆ นั้นล้วนแต่ตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจจากตะวันตกทั้งสิ้น

ลักษณะข้างต้นนี้จึงเป็นเสมือนการตอกย้ำให้ผู้เรียนคือ เด็ก เกิดความสำนึกและความภาคภูมิใจในความเป็น "ไท" ของประเทศของตน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการเน้นให้เด็กผู้เรียนได้รับทราบถึงความ "เหนือกว่า" และ "เด่นกว่า" ชาติเพื่อนบ้านอันได้แก่ ลาว เขมร พม่า ญวน ซึ่งในอดีตและในพงศาวดารนั้นเคยรบรา และขับเคี่ยวกับไทยมาโดยตลอด แต่ในที่สุดก็ตกไปเป็นเมืองขึ้นของต่างชาติจนหมด ยกเว้นประเทศสยาม ซึ่งในประเด็นนี้ได้มีการเน้นย้ำไว้อีกครั้งหนึ่ง ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อหาแบบเรียนหนังสืออ่านภูมิศาสตร์เล่ม 2 ตอนหนึ่งว่า

" . . . ครูกระแอมแล้วว่า "เด็กทุกคนควรจำไว้ว่า ประเทศพม่า และประเทศญวนนี้ แต่เดิมนั้นก็ได้เป็นประเทศเอกราชคือไม่ขึ้นแก่ใคร สองประเทศนี้เคยทำสงครามขับเคี่ยวกับเรามาช้านาน มาบัดนี้พม่าตกไปอยู่ในบังคับอังกฤษ และญวนตกไปเป็นของฝรั่งเศสเสียแล้ว แต่ถึงประเทศเราเท่านั้นที่ยังคงเป็นเอกราชอยู่ได้" . . . " ¹

นอกจากจะได้อธิบายให้เห็นถึงความแตกต่างด้าน "อาณาเขต" แล้ว ในส่วนของลักษณะเด่นด้านชนชาติตลอดจนวัฒนธรรมของชาติไทยนั้นก็ยังมีระบุเอาไว้ในเนื้อหาแบบเรียนหลวงเช่นเดียวกัน กล่าวคือ มีการให้คำอธิบายว่าทำไมจึงถูกเรียกว่า "คนไทย" และ "เมืองไทย" หรือ "ประเทศไทย" เช่น

" . . . พวกเราทำไมจึงมีชื่อว่าคนไทย ๆ และบ้านเมืองของเราก็มีชื่อว่าเมืองไทย ๆ เหมือนกับชื่อไทยเราด้วย . . . คือใจความว่าพวกเราเป็นไทยด้วยไม่ได้เป็นบ่าวใคร เจ้านายของเราเองท่านเป็นไทย ปกครองพวกไทยเราด้วยกัน เมื่อใครอยู่ในความปกครองของเจ้านายเราที่เป็นไทย พวกเหล่านั้น

¹ กรมศึกษาธิการ, หนังสืออ่านภูมิศาสตร์ เล่ม 2, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 123 (พ.ศ. 2447)), หน้า 118 (เน้นโดยผู้เขียน)

ก็เลยพลอยเป็นไทยไป หัวเมืองต่าง ๆ ที่มีคนเป็นไทยก็เรียกเมืองไทย พวกไทย
ไปตามกัน

พวกเราจึงมีชื่อเสียงเขาเรียกว่า คนไทย ๆ เมืองไทย ๆ และควรนับถือ
พวกห้องที่เป็นคนไทย ๆ ด้วยว่าเป็นพวกชาติเดียวกัน คำว่าชาติเดียวกันหรือพวก
เดียวกันนี้ เด็ก ๆ เมื่อได้อ่านคงจะไม่ลืมนเลยเพราะตัวเป็นคนไทย

เมืองไทย ซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองนอน คือที่ทำมาหากินของเรานานมาแล้ว ปู่
ย่า ตา ยาย ให้คนไทยเราได้มีพวกห้อง พี่น้อง ญาติวงศ์วานครือของเรา
ที่โน่นก็มี ที่นี้ก็มี เราเกือบรู้จักว่ามีอยู่ทุกเมืองแล้ว บ้านเมืองเป็นดังนี้ เราจึง
เรียกว่า เมืองเรา เมืองของเรา . . ." ¹

หรือที่มีปรากฏให้เห็นอีกแห่งหนึ่งใน หนังสือธรรมจริยา ความว่า

". . . ที่เรียกว่า ชาติของเรา เพราะเราเกิดมาเป็นไทยด้วยกัน เป็นพวก
เดียวกัน เป็นชาติ เดียวกัน พูดภาษา เดียวกัน จะไม่ให้เรารักกัน และช่วยเหลือ
กันมากกว่าที่เรารักชาติอื่น ๆ ที่เป็นคนต่างชาติต่างภาษาอย่างไรได้. . ." ²

จากที่ยกมาแสดง จะเห็นได้ถึงลักษณะของความพยายามในการอธิบายให้เด็กนัก
เรียนได้รับทราบถึงลักษณะร่วมกันของประชาชนในประเทศสยามขณะนั้นโดยทั้งหมด ด้วยการ
พยายามหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึงความแตกต่างในด้านของ เชื้อชาติ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม
ประเพณีย่อยของแต่ละเชื้อชาติ และในแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
บรรดาหัวเมืองประเทศราช หรือเมืองขึ้น ของประเทศสยามในขณะนั้น ซึ่งในส่วนของการ
เป็นเมืองขึ้นหรือการสูญเสียเอกราชของหัวเมืองต่าง ๆ นี้มิได้นำเอาประเด็นของ "เอกราช"
ดังที่ได้กล่าวถึงประเทศเพื่อนบ้านเช่น ญวน เขมร พม่า มากกล่าวไว้ ณ ที่นี้เลย ลักษณะเช่นนี้
ก็คือการพยายาม "ลดจุดต่าง และสมานจุดร่วม" นั่นเอง

¹ กรมศึกษาธิการ, พระพุทธจริยา เล่ม 1, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ.
124 (พ.ศ. 2448)), หน้า 2-4 (เน้นโดยผู้เขียน)

² กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 2, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ.
124 (พ.ศ. 2448)), หน้า 104

ลักษณะของการลจจคต่าง สมนจจคร่วม คังกล่าวนี้ก็คือ การเน้นย้ำให้เห็นว่า ไม่ว่าใครหรือชนชาติใดก็ตาม ที่อาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตของประเทศสยามและอยู่ภายใต้การปกครองของ "เจ้านาย" แห่งประเทศสยามแล้ว ก็ย่อมนับได้ว่า เป็น "คนไทย" ด้วยกันทั้งสิ้น จึงหมายความว่า บรรดาผู้ที่อยู่ในหัวเมืองหรือเมืองประเทศราชรอบ ๆ พระราชอาณาเขตในขณะนั้น ก็ย่อมถือว่าเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ใน "เมืองไทย" และ "เป็นไทย" เช่นเดียวกัน

อีกด้านหนึ่งยังได้เน้นย้ำให้เห็นถึงลักษณะร่วมกันและความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของความเป็นไทยร่วมกันอีกด้วย ในแง่ของการหยิบยกเอาประเด็นของการมีเชื้อชาติเดียวกันและการพูดภาษาเดียวกัน จึงควรจะรักกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อันเป็นการคอกย้ำให้เด็กนักเรียนได้รับรู้และตระหนักถึงความ "ร่วมกัน" ภายในประเทศโดยทั้งหมดและพยายามลดภาพของ "ความแตกต่าง" ทั้งหลายทั้งปวงในขณะนั้นลงไป

นอกจากจะเป็นการอธิบายให้เห็นถึงความแตกต่างของประเทศสยามกับประเทศเพื่อนบ้านอันเป็นเรื่องที่อยู่ใกล้ตัวแล้ว ยังพบลักษณะของการอธิบายและชี้ให้ผู้เรียนได้เห็นถึงชนเผ่าต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้อีกด้วย ตัวอย่างเช่น ชนเผ่าอาฟริกา ชนเผ่าอินเดียนแดง เป็นต้น ดังปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนตอนหนึ่งว่า

" . . . นักเรียนคนหนึ่งลุกเซง้อขึ้นแล้วว่า "เจ้าพวกนี้ชอบกล เห็นจะเป็นลูกเด็ก ๆ รูปร่างเหมือนลิง"

ครูจึงบอกว่า "พวกนี้ไม่ใช่เด็ก เป็นพวกแกลอย่างนั้นเอง อย่งใหญ่ที่สุดของมนุษย์พวกนี้ไม่สูงทันหัวไหล่ของเรา บ้านเมืองของเขายู่กึ่งกลางทวีป แอฟริกาเป็นคนป่า ๆ " . . .

. . . มีคนขี่ม้าออกมาอีกคนหนึ่งบนหัวปักขนกรุงรัง ผิวเนื้อแดง จมูกโค้ง ตาคมเหมือนเหยี่ยว ครูบอกนักเรียนว่าพวกนี้คือ "อเมริกันอินเดียน" อยู่ในอเมริกาเหนือ เดิมทีเดี๋ยวเคยมีหลายล้านคน ครั้นเมื่อฝรั่งไปตั้งบ้านเรือนอยู่คนจำพวกนี้ก็ล้มตาย เหลือน้อยลงทุก ๆ จนเดี๋ยวนนี้มีไม่กี่พันคน . . ." ¹

¹ กรมศึกษาธิการ, เรื่องภูมิศาสตร์ เล่ม 1, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 127 (พ.ศ. 2451)), หน้า 93-95

จากนั้นก็มีการอธิบายให้ทราบถึงลักษณะของคนเผ่าหนึ่งในเกาะออสเตรเลีย และชนเผ่า
เอสกีโม ด้วยว่ามีลักษณะรูปร่างและการใช้ชีวิตอย่างไร แล้วครูจึงสรุปให้นักเรียนฟังว่า

" . . ." ในประเทศเรานี้ก็มีมนุษย์หลายชาติด้วยกันเช่น แขกมลายู, แขก
อินเดียน, ฝรั่งเศส, จีน, พม่า, เหล่านี้เป็นต้น คนเหล่านี้พูดภาษาแปลก ๆ กันทั้งสิ้น
บางชาติก็มีปัญหาเจ็บแสบ และบางชาติก็โง่เขลาเป็นบ้า เช่นพวกมนุษย์ที่พวก
ฝรั่งพามาเล่นลครนั้น . . . เมื่อนักเรียนได้เห็นคนต่างชาติต่างภาษาแล้วดังนี้
ควรเข้าใจได้ว่า โลกของเรานี้มีมนุษย์แปลก ๆ กัน และมีประเทศบ้านเมืองไม่
เหมือนกัน ประเทศหนึ่งก็ไปอย่างหนึ่ง และขนบธรรมเนียมของคนในประเทศ
เหล่านั้นก็ไม่เหมือนกันด้วย" ¹

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า นอกจากจะมีการอธิบายให้เด็กนักเรียนได้รับรู้ว่าเป็นประเทศสยาม
นั้นกอบด้วยชนชาติหลายชนชาติ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปแล้ว ยังได้ขยายออกไปยังภูมิ
ภาคที่อยู่ห่างออกไปเช่น แอฟริกา เป็นต้น ซึ่งนอกจากจะอธิบายว่าคนแต่ละชาติแต่ละเผ่าพันธุ์
แตกต่างกันอย่างไรแล้ว ยังอธิบายให้เด็กได้รับทราบถึงความแตกต่างทางด้านภูมิอากาศและ
ความแตกต่างทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณีอีกด้วย ดังนั้นจึงนับได้ว่าเป็นการ
ปลูกฝังความรู้รอบตัวให้กับเด็กนักเรียนแล้ว ยังเป็นการขยายโลกทัศน์ของเด็กนักเรียนให้
กว้างขวางออกไป อันนับได้ว่าเป็นการปลูกฝังแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติให้กับเด็ก
นักเรียนไปด้วยในขณะเดียวกัน

ข. การปลูกฝังให้รับรู้ถึงความสัมพันธ์ของชาติไทยกับชาติอื่นและประชาคมอื่น ๆ
ในโลก ลักษณะของการปลูกฝังให้รับรู้ถึงความสัมพันธ์กันดังกล่าวข้างต้นนั้น อาจพิจารณาได้
เป็น 2 มิติคือ มิติของความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ หรือมนุษย์กับสังคม และมิติของความ
สัมพันธ์ระหว่างสังคมหนึ่ง ๆ กับสังคมอื่น ๆ หรือสังคมกับสังคม โดยในส่วนของมนุษย์กับสังคม
นั้น จะเน้นในเรื่องของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน และการพึ่งพาอาศัยกันในระหว่างมนุษย์กับ
สมาชิกอื่น ๆ ภายในสังคม และในส่วนของความสัมพันธ์ในระดับสังคมกับสังคมนั้น จะเป็นไป
ในแง่ของการพึ่งพิงกันทางด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศ และขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม
เป็นสำคัญ ดังจะกล่าวต่อไป

¹ กรมศึกษาธิการ, เรื่องภูมิศาสตร์ เล่ม 1, หน้า 90-100

ในส่วนของการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งอื่น เริ่มด้วยการกล่าวถึงความจำเป็นที่มนุษย์ไม่สามารถจะอยู่คนเดียวได้โดยลำพัง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพึ่งพิงสมาชิกอื่น ๆ ในสังคมด้วย โดยกล่าวว่า

"... เรามีความสามารถจะคิดอะไรก็ได้ เราจะพาตัวเราให้เคลื่อนไปจากที่อยู่ไปที่ใด ๆ ตามปรารถนา ก็สามารถจะทำได้ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าเราไม่ได้อาศัยสิ่งอื่น ๆ รอบ ๆ ตัวเรา เราก็จะต้องตาย เช่นเดียวกับฟองน้ำอันได้ทิ้งมาเสียจากก้อนหินแล้ว . . . นี่เป็นเพราะเหตุใด?"¹

จากนั้นจึงได้ขยายความต่อไปอีกว่าชีวิตของมนุษย์จะดำรงอยู่ได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยสมาชิกอื่น ๆ ในสังคม ในแง่ของความจำเป็นต้องบริโภคปัจจัยสี่ ตั้งแต่แรกทีมนุษย์เกิดมาในสังคม ซึ่งยังช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ดังนั้น

"... ถ้าเราเกิดมาในโลกนี้แต่ลำพังคนเดียว เมื่อยังเป็นเด็กอยู่ไม่มีความรู้ จะเลี้ยงแลรักษาชีวิตของตัวเองได้ จะได้อาหารกินจากที่ไหน? จะได้เสื้อผ้าไหมนุ่งห่ม . . . อะไร ๆ ทุกอย่างที่เราต้องใช้บริโภค-เข้าปลาอาหารก็ดี, เสื้อผ้าเครื่องประดับกายก็ดี, เหย้าเรือนอันเป็นที่สำหรับอยู่อาศัยก็ดี . . . ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ผู้อื่นได้ลงแรงคิดลงแรงทำขึ้นแล้วทั้งสิ้น เราจึงได้อาศัยต่อมา . . . นั่นแหละเห็นได้ว่าการจะเลี้ยงชีวิตของคนให้เจริญก็ดี . . . ย่อมอาศัยผู้อื่น ที่เกิดมาเป็นกำลัง ต้องอาศัยทั้งผู้ที่เกิดมาก่อน ผู้ที่เกิดมาในสมัยเดียวกัน และผู้ที่เกิดภายหลัง ไม่ว่าชาติเดียวกันหรือต่างชาติต่างภาษาต่างบ้านต่างเมืองกันทั่วโลก คนในประเทศนี้ได้อาศัยกำลังและปัญญาของคนในประเทศนั้น ในการคิดทำเครื่องใช้สอยนุ่งห่มเป็นเครื่องบำรุงความสุขต่าง ๆ คนในประเทศนั้นก็ได้อาศัยแรงและความคิดของประเทศนั้น ในการปลูกเพาะเครื่องบริโภคและรักษาอาหารต่าง ๆ . . ." ²

นั่นหมายความว่า ย่อมถือเป็นความจำเป็นที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้ทีมนุษย์จะต้องมีการพึ่งพิงและมีความเกี่ยวข้องกับสังคม เพราะโดยความเป็นจริงแล้ว มนุษย์แต่ละคนจะไม่สามารถพัฒนาชีวิตของตนแต่ละคนได้โดยลำพัง หากจะต้องอาศัยและพึ่งพิงกันในระหว่างสมาชิกของ

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 4, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 122 (พ.ศ. 2446)), หน้า 1-2

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 3-5 (เน้นโดยผู้เขียน)

สังคมโดยทั้งหมด ซึ่งไม่เพียงแต่จะหมายถึงความสัมพันธ์และพึ่งพิงกันระหว่างชนร่วมสมัยเท่านั้น หากกินความไปถึงผลของความสัมพันธ์แห่งมนุษยในอดีต และผลของความสัมพันธ์แห่งมนุษยที่จะมีขึ้นในอนาคตอันได้แก่ ชนรุ่นก่อน และชนรุ่นใหม่ อีกด้วย

เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงเป็นการพยายามที่จะอธิบายให้เด็กนักเรียนได้รับรู้และตระหนักถึงความจำเป็นที่มนุษย์แต่ละคนจะต้องพึ่งพิงซึ่งกันและกัน อันหมายถึง มนุษย์แต่ละคนจะต้องผูกพันกับสังคมในการดำรงชีพและการพัฒนาชีวิตของตน นั้นหมายความว่า มนุษย์เมื่อแรกเกิดมาก็ต้องมีความผูกพันและยอมรับกฎเกณฑ์ทางสังคม ตลอดจนรูปแบบแห่งความสัมพันธ์ทางสังคมกับสมาชิกภายในสังคมนั้น ๆ แล้ว เพราะอย่างน้อยที่สุด เขาก็ตกเป็นหนี้บุญคุณของชนรุ่นก่อนซึ่งได้ลงแรงสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีพให้กับเขาแล้ว

นอกจากนั้นประเด็นของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมดังกล่าวข้างต้นนั้น ยังได้รับการขยายให้กว้างขวางออกไปสู่ความจำเป็นที่สังคมแต่ละสังคมจะต้องพึ่งพิงและมีความสัมพันธ์กันอีกด้วย โดยมีได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะสังคมใดสังคมหนึ่ง หากจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กันในระหว่างเพื่อนมนุษย์ต่างชาติต่างภาษา อันถือว่าเป็นประชาคมร่วมโลกเดียวกันอีกด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งในเนื้อหาแบบเรียน ว่า .

" . . . ผู้คนต่างชาติต่างภาษาย่อมไปมาได้ถึงกัน จีนมาเมืองไทย ไทยไปเมืองฝรั่ง ฝรั่งเศสมาเมืองแขก ต่างคนต่าง มีกิจเกี่ยวกับคนนอกบ้านนอกเมืองใกล้และไกลอยู่ดังนี้เสมอทุกวันทุกคืน ไม่ได้หยุดหย่อน . . . ก็เมื่อโลกย่อมเกี่ยวพันกันอย่างนี้แล้ว ความดีหรือความชั่วที่เกิดขึ้นในประเทศหนึ่ง จึงอาจทราบไปได้ถึงประเทศอื่น แม้ประเทศเราทำดี ก็เป็นเกียรติยศแก่ชาติของเรา แม้ประเทศเราทำชั่ว ชาติเราก็ได้รับความขายหน้าแก่ชาติอื่น ๆ อนึ่ง ชาติใดมีความรู้ดี มีความคิดดี คิดทำสิ่งใดให้ประโยชน์แก่โลก เช่นทำเครื่องจักรต่าง ๆ เป็นต้น ประเทศอื่นทั่วโลกก็ได้พากันใช้ให้เป็นประโยชน์ . . .

อีกประการหนึ่ง คนเราจำเป็นต้องเอื้อเฟื้อผู้อื่น เพราะเห็นอยู่แล้วว่าผู้อื่นเกี่ยวข้องกับเราด้วย . . . ความเอื้อเฟื้อต่อกันทำการให้กันโดยตรง จึงเป็นความจำเป็นสำหรับโลก ซึ่งมนุษย์มีความเกี่ยวพันกันและกันดังนี้ . . . ถ้าคนในโลกไม่เอื้อเฟื้อต่อกันจนไว้วางใจกันไม่ได้แล้ว นั้นแหละธุระของโลกจึงจะต้องเสียหายหมด หยุดหมด เดินต่อไปไม่ได้ . . ." ¹

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 4, หน้า 87-89 (เน้นโดยผู้เขียน)

จากข้อความที่หยิบยกมาแสดงจะเห็นได้ถึงการขยายความในประเด็นของการที่มนุษย์จำเป็นต้องเกี่ยวพันและพึ่งพิงสังคม ออกไปเป็นประเด็นของการที่สังคมแต่ละสังคมก็ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องเกื้อกูล พึ่งพิง และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันอีกด้วย นั่นก็คือ เป็นการนำเสนอให้เห็นภาพของสังคมแต่ละสังคมซึ่งเป็นหน่วยย่อยแต่ละหน่วย และจะต้องเกี่ยวพันกันเป็นสังคมโลกนั่นเอง ทั้งนี้ก็โดยการพยายามชี้ให้เห็นว่า สังคมหนึ่ง ๆ นั้นก็ย่อมไม่อาจจะดำรงอยู่หรือไม่อาจพัฒนาตนเองไปได้อย่างราบรื่น หากปราศจากการเกื้อกูลและอาศัยประโยชน์จากสังคมอื่น ๆ ในโลกในแง่ของการ แลกเปลี่ยนและประสานประโยชน์จากกิจกรรมของแต่ละสังคมเข้าด้วยกัน เช่น สังคมใดสันตติ์ชัดเจนในการประกอบกิจกรรมประเภทใด ก็กระทำไปตามความถนัดชัดเจนของตน และผลของกิจกรรมที่เกิดขึ้นนั้นจะไม่เพียงแต่เป็นผลดีและเป็นประโยชน์ต่อสังคมต้นคิด หันทำเท่านั้น หากแต่จะกระจายออกไปเป็นผลดีและเป็นประโยชน์ต่อสังคมอื่น ๆ ในโลกด้วย รวมความว่า ลำพังความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมในสังคมหนึ่ง ๆ เท่านั้นยังไม่เพียงพอ สังคมหนึ่ง ๆ กับสังคมอื่น ๆ ในโลกก็มีความจำเป็นจะต้องเกี่ยวพันกันและเกื้อกูลซึ่งกันและกันอีกด้วย และในประเด็นของการเกี่ยวพันในแง่ของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกันในระดับสังคมกับสังคมดังกล่าวนี้ ก็ได้มีการยกตัวอย่างเพื่อเป็นการชี้ให้เห็นถึงการที่สังคมไทยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมโลก และได้กระทำหน้าที่ประกอบกิจกรรมอันนับได้ว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมอื่น ๆ ในโลกมาแสดงให้เห็นด้วยว่า

" . . . ก็เพราะเหตุที่เราประสงค์จะทำตัวเราและบ้านเมืองของเราให้เจริญรุ่งเรือง ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองอื่นทั่วไป นับว่าเป็นการเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนมนุษย์อย่างหนึ่ง ปีหนึ่ง ๆ รู้จักว่าเราส่งเข้า ไม่สัก และของอื่น ๆ ออกไปขายในต่างประเทศเท่าใด ชาวต่างประเทศได้กินเข้าที่เราปลูก ให้ใช้ไม้สักที่เราโค่นจากป่า และได้ใช้ของอื่น ๆ ที่เราส่งออกไปขาย หวังจึงทำให้แลเห็นได้ว่า เราอาจทำประโยชน์ให้แก่คนอื่น ๆ ในโลกได้ . . . "¹

อนึ่ง เป็นที่น่าสนใจอีกในทันทีว่า ลักษณะของการปลูกฝังให้เด็กนักเรียนได้รับรู้ถึงความสำคัญของการที่สังคมไทยจะต้องผูกพันกับสังคมอื่น ๆ ที่ต่างชาติต่างภาษาและต่างวัฒนธรรมกับสังคมไทยนี้ เป็นไปในลักษณะของการเปิดกว้างและไม่ได้มีการกีดกันชาวต่างชาติต่างภาษา อัน

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 4, หน้า 92 (เน้นโดยผู้เขียน)

อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเปิดโลกทัศน์และการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนไทยที่มีต่อชาวต่างชาติไป เพราะก่อนหน้านั้น ทัศนคติของคนไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นที่มีต่อชาวต่างชาติต่างภาษา กูจะค่อนข้างกีดกันและคับแคบที่จะมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวตะวันตก ดังจะเห็นได้จากการออกกฎหมายห้ามปรามไม่ให้คนไทยไปคบค้าสมาคมกับชาวต่างชาติ ไม่ว่าจะด้วยการซื้อสินค้าต่างชาติมาบริโภคใช้สอย หรือการแต่งงานกับชาวต่างชาติ และหากใครฝ่าฝืนไม่เชื่อฟัง ถือว่าเป็นเสี้ยนหนามของแผ่นดิน เพราะได้กระทำผิด "พระไอยการอาษาหลวง" เลย์ทีเดียว ซึ่งจะได้รับการลงโทษที่หนักมาก¹ หรือแม้แต่กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 เอง ลักษณะของความคับแคบและการกีดกันชาวต่างชาติดังกล่าวก็มีปรากฏให้เห็น เช่น ในปี พ.ศ. 2412 ให้มีการตัดสินโทษประหารชีวิตนักโทษ 2 คน คือ หนานชัย และน้อยสัญญา ซึ่งโทษประหารชีวิตที่คนทั้งสองได้รับนั้น ก็เนื่องมาจากว่า ได้เปลี่ยนการนับถือศาสนาจากพุทธไปเป็นคริสต์ และในปี พ.ศ. 2422 ก็ให้มีการตัดสินโทษประหารชีวิตข้าราชการคนหนึ่ง ซึ่งมีตำแหน่งเป็นถึง พระบริษากลการ (สำออง) เจ้าเมืองปราจีนบุรี สาเหตุของการมีพระบรมราชโองการให้ประหารชีวิตข้าราชการรายนี้ก็คือ "แต่งงานกับชาวต่างประเทศโดยไม่ขอพระบรมราชานุญาต"² แต่ลักษณะของการกีดกันไม่ยอมรับชาวต่างชาติต่างภาษาดังกล่าวข้างต้นนั้น ไม่ได้มีปรากฏให้เห็นในเนื้อหาแบบเรียนหลวงแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามกลับได้รับการสนับสนุนให้เกิดมีขึ้น ทั้งยังได้ชี้ให้เห็นถึงข้อดีของการมีความสัมพันธ์กับชาวต่างบ้านต่างเมืองอีกด้วย ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อหาแบบเรียนตอนหนึ่งว่า

" . . . ครั้นเมื่อเราโตขึ้นมีความรักผู้อื่นที่เรารู้จักมากออกไป ก็ไม่จำเป็นที่ เราจะกระทำความรู้จักเฉพาะแต่ในหมู่คนที่ เป็นเพื่อนร่วมชาติ จะผูกมิตรเป็นมิตรรักใคร่กับคนอื่น ๆ ต่างบ้านต่างเมืองให้กว้างขวางออกไปก็ได้เหมือนกัน จะยิ่งดีขึ้นอีก เพราะจะได้เป็นโอกาสให้เราได้ช่วยบ้านเมืองของเราให้มากขึ้น . "³

¹ คูรายละเอียดคดีใน "พระไอยการอาษาหลวง", กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, (กรุงเทพ, องค์การการค้าคุรุสภา, พ.ศ. 2505), หน้า 18-19

² โปรคภู ทองใบ ยัมสุวรรณ และเทพชู หับทอง, กุดหัวข้าวแห้ง, (กรุงเทพ, เสริมวิทย์บรรณาการ, พ.ศ. 2520), หน้า 31-36

³ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 4, หน้า 144-145 (เน้นโดยผู้เขียน)

อย่างไรก็ดี ในส่วนของการกล่าวถึงความสัมพันธ์และความเกือตูลกันในระดับสังคมกับสังคม หรือระดับระหว่างประเทศนั้น เราจะเน้นหนักไปในเรื่องของการประกอบพาณิชย์กรรม คือการ ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันเป็นสำคัญ โดยเนื้อหาแบบเรียนได้นำเสนอให้เด็กนักเรียน ได้รับทราบถึงการค้าขายระหว่างประเทศสยามกับประเทศอื่น ๆ ดังปรากฏในเรื่องการค้าขายในหนังสือแบบเรียน ภูมิศาสตร์สยามตอนหนึ่งว่า

" . . . ประเทศสยามมักทำการค้าขายกับเมืองอื่น ๆ โดยทางทะเลเป็นหลัก (ถึงการค้าขายในทางบกนั้นก็ยังมีบ้างเหมือนกัน คือส่งสินค้าไปขายเมืองหม่า และเมืองยูนนาน ทั่วยาหนะ ม้า, วัว, ควายและช้าง เช่น :-

1. ในระหว่าง ระแหง กับมะระแห่มิ่ง มีพ่อค้าบรรทุกสินค้าบนหลังสัตว์ไปมา อยู่เป็นนิตย
2. หัวเมืองฝ่ายเหนือทำการค้าขายกับเมืองยูนนาน ซึ่งเป็นเมืองอุดมยิ่งในฝ่าย ทิศใต้ของประเทศจีน . . .) . . . ชื่องกงและสิงคโปร์นั้นเป็นเมืองที่รับ ซื้อ เข้า ไปจากประเทศสยามแทบทั้งสิ้น (ให้ผู้อ่านจำไว้ว่า สิงคโปร์และชื่องกงก็ ใ้ส่ง เข้า ที่รับจากเราต่อไปขายประเทศอื่น ๆ เป็นอันมากเหมือนกันคือ เมืองจีน เป็นต้น . . .

สินค้าสำคัญนอกจากเข้านั้นก็คือ ไม้สัก ซึ่งเป็นไม้ทนทานและมีราคามาก ไม้ที่ ล่องมาจากเหนือนั้นส่งไปทวีปยุโรป (คือเมืองอังกฤษ เป็นต้น) . . ."¹

หรือการกล่าวถึงการรับซื้อสินค้าพริกไทยของประเทศสยาม โดยชาวต่างประเทศในเนื้อหา แบบเรียน บทเรียนด้วยของ ว่า " . . . พ่อค้าจีนซื้อพริกไทยไปขายเมืองจีน ส่วนพ่อค้า อังกฤษซื้อแต่พริกไทยล่อน ไปขายเมืองอังกฤษทั้งสิ้น"²

จากที่ยกมาแสดงจะเห็นได้ว่า เป็นการประกอบกิจกรรมระหว่างประเทศด้านการ "ขาย" สินค้าจากประเทศสยามให้กับประเทศต่าง ๆ อันมี สิงคโปร์ ชื่องกง จีน และประเทศ อังกฤษ เป็นอาทิ

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 36-40

² กรมศึกษาธิการ, บทเรียนด้วยของ เล่ม 2, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 118 (พ.ศ. 2442)), หน้า 30

ในส่วนของกิจกรรมด้านการ "ซื้อ" หรือการนำสินค้าเข้าจากต่างประเทศเข้ามายังประเทศไทย ก็มีปรากฏให้เห็นในหนังสือแบบเรียนหลวงเช่นกัน ซึ่งสินค้าโดยส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าสำเร็จรูปแทบทั้งสิ้น ดังปรากฏในตารางที่จะยกมาแสดงต่อไปนี้

ชื่อเมืองที่ส่งสินค้าเข้ามาขาย	รายการสินค้า
1. สิงคโปร์	เหรียญดอลลาร์, ทองใบ, ผืน, กระสอบป่าน, น้ำตาล, เครื่องนุ่งห่ม
2. ชองกง	เหรียญดอลลาร์, ทองใบ, เครื่องไหม, น้ำตาล ฯลฯ
3. ประเทศอังกฤษ	สุรา, เครื่องนุ่งห่ม, เหล็ก และเครื่องจักร, ฯลฯ
4. ประเทศเยอรมัน	—
5. ประเทศจีน	ใบชา ภาชนะกระเบื้อง, กระดาษฟาง, ฐูป, ลูกไม้และสุรாத่าง ๆ ฯลฯ
6. เมืองบุมไบ (ในประเทศอินเดีย)	เครื่องนุ่งห่ม
7. เมืองอื่น ๆ	ของต่าง ๆ

ที่มา : ดัดแปลงจากบัญชีสินค้าเข้าใน กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 126), หน้า 45-46

ตารางที่ยกมาแสดงนี้ จะเห็นได้ถึงการค้าขายระหว่างประเทศไทยกับประเทศต่าง ๆ ทั้งในแถบเอเชียด้วยกันเอง และทั้งกับประเทศในแถบยุโรป ซึ่งกิจกรรมหรือพาณิชย์กรรมระหว่างประเทศนี้เอง เป็นสิ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของการเกี่ยวพันและการ

ทั้งหาอาศัยกันในระดับชาติ และสะท้อนให้เห็นถึงความเกี่ยวพันระหว่างประเทศสยามกับโลกโดยส่วนรวมทั้งหมด ในรูปของการเป็นเสมือนหนึ่งครอบครัวเดียวกัน ดังปรากฏคำอธิบายในเนื้อหาแบบเรียนหลวง ธรรมจรรยา เล่ม 4 ตอนหนึ่งว่า ". . . ประเทศทั้งหลายย่อมมีสินค้าต่างกัน แลกเปลี่ยนกันอยู่ดังนี้ จึงบังเกิดเป็นครอบครัวใหญ่แห่งมนุษยโลก มีความเกี่ยวพันอาศัยกันและกันทั่วไปเป็นเบื้องต้น . . ." ¹

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ถึงความพยายามที่จะปลูกฝัง เด็กนักเรียนให้เกิดความรู้และตระหนักถึงประเทศของตน ด้วยการนำเสนอข้อมูลและความรู้อันเกี่ยวกับประเทศสยามให้แก่เด็กโดยผ่านทางเนื้อหาแบบเรียน ในด้านการนำเสนอให้เด็กได้รับทราบถึงสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศ ขนาดความกว้างความยาวของประเทศ ภูเขา แม่น้ำ ลำคลอง ภูมิอากาศ แร่ธาตุ ฯลฯ ของประเทศ และรวมตลอดถึงรูปทรงของประเทศ หรือแม้แต่ความเป็นเอกราชของประเทศสยาม ทั้งนี้ก็เพื่อจะเน้นย้ำให้เด็กนักเรียนตระหนักและเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นชาติและประเทศของตน ในลักษณะของการอยู่เหนือประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกัน

ในประการต่อมา เนื้อหาแบบเรียนหลวงก็ให้ผูกโยงการสอนความรู้เกี่ยวกับประเทศสยามออกไปสู่การปลูกฝังและการตอกย้ำให้เกิดความสำนึกของการเป็นคนไทยด้วยกัน เป็นพวกเดียวกัน และมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมตลอดจนพูดภาษาเดียวกัน และอยู่ในประเทศเดียวกัน ซึ่งจุดมุ่งหมายก็เพื่อสร้างเอกภาพและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้นภายในประเทศนั่นเอง แม้ว่าโดยความเป็นจริงแล้ว ความแตกต่างทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมย่อย หรือแม้แต่ความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ จะมีและเบียดเบียนอยู่ แต่ลักษณะของความแตกต่าง หรือการแบ่งแยกก็ตกกันในสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ไม่ได้มีปรากฏให้เห็นเลยในเนื้อหาแบบเรียน ในทางตรงกันข้าม เนื้อหาแบบเรียนหลวงจะเต็มไปด้วย การนำเสนอให้รับรู้และตระหนักถึงความรู้สึกร่วมกัน เป็นพวกเดียวกัน และมีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และภาษาร่วมกัน ซึ่งสิ่งดังกล่าวนี้ได้รับการตอกย้ำอยู่ตลอดเวลาและค่อนข้างสม่ำเสมอ ทั้งนี้เพื่อความเป็นเอกภาพของหมู่ประชาชนภายในประเทศดังกล่าวแล้ว

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 4, หน้า 5

นอกจากนั้น เนื้อหาแบบเรียนหลวงยังได้ชี้ให้เห็นถึง ความพยายามในการที่จะ
 ปูพื้นฐานของสิ่งซึ่งน่าจะเรียกได้ว่า เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ นั่นคือการนำเสนอ
 ให้เห็นถึงความจำเป็นของมนุษย์ที่จะต้องพึ่งพาและเกี่ยวข้องกับสังคม ด้วยการชี้ให้เห็นว่า
 มนุษย์เกี่ยวข้องและผูกพันกับสังคมตั้งแต่แรกเกิดเลยทีเดียว ในแง่ของการได้รับประโยชน์ใน
 การดำรงชีวิตและพัฒนาชีวิตของตน จากสิ่งซึ่งคนในสังคมนั้นก่อนได้สร้างสรรค์ขึ้นมา จึงหมาย
 ความต่อไปว่า มนุษย์เมื่อแรกเกิดมาก็ต้องผูกพันกับกฎเกณฑ์ของสังคม หรืออำนาจรัฐแล้วในแง่
 ของการได้รับประโยชน์จากสังคมนั้น ๆ

และจากพื้นฐานของแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติดังกล่าวนี้ เนื้อหาแบบ
 เรียนหลวงก็ได้ขยายแนวความคิดให้กว้างขวางออกไปยิ่งขึ้น ด้วยการผูกโยงแนวความคิดเรื่อง
 มนุษย์กับสังคม ไปสู่แนวความคิดเรื่องสังคมแต่ละสังคม ก็ย่อมมีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องและ
 พึ่งพาอาศัยกัน ด้วยการนำเสนอให้เห็นว่าสังคมแต่ละสังคม ซึ่งก็คือหน่วยย่อยแต่ละหน่วยใน
 สังคมโลกนั้น ย่อมจะต้องดำรงอยู่และพัฒนาตัวเองไปตลอดเวลา และการที่สังคมต่าง ๆ จะ
 บรรลุถึงสิ่งเหล่านี้ได้ย่อมจำเป็นอย่างยิ่งที่สังคมแต่ละสังคมจะต้องปฏิสัมพันธ์กัน ในแง่ของการ
 ประสานและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกันในประชาคมโลก จึงเห็นได้ว่าลักษณะของ
 การนำเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาตินี้ได้รับการตีกรอบไว้ให้กับผู้เรียนจากระดับพื้น
 ฐานที่สุดคือ ความสัมพันธ์และความเกี่ยวพันของมนุษย์กับสมาชิกสังคมอื่น ๆ ไปจนกระทั่งถึง
 ระดับของความเกี่ยวพันของสังคมกับสังคมหรือระดับระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นระดับสูงสุด วิธี
 การอธิบายขยายความถึงสิ่งดังกล่าวนี้ กระทำไปโดยการอุปมาอุปไมย โดยมีแนวความคิด
 เรื่องครอบครัวเป็นแนวความคิดหลักในการนำเสนอและการผูกโยง เรื่องความสัมพันธ์ในระดับ
 ต่าง ๆ นั้น

กล่าวโดยสรุปก็คือ เนื้อหาแบบเรียนหลวงได้กระทำหน้าที่ในการหล่อหลอมกลม
 กล่าให้เด็กนักเรียนได้เกิดความตระหนัก สำนึก ในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใน
 ประเทศ และเห็นถึงความร่วมกันในด้านต่าง ๆ ในสังคมไทย เพื่อเน้นย้ำให้เกิดเอกภาพขึ้น
 ภายในประเทศ ทั้งยังได้ขยายแนวความคิดนี้ออกไปในแง่กว้างคือ การชี้ให้เห็นถึงความจำเป็น
 ที่สังคมอื่น ๆ รวมทั้งสังคมไทยจะต้องเกี่ยวพันกันในฐานะเพื่อนร่วมสังคมโลก ซึ่งลักษณะเช่น
 วนี้น่าจะถือได้ว่า เป็นการปูพื้นฐานให้เด็กนักเรียนได้ตระหนักรู้ตลอดจนเล็งเห็นความสำคัญของ

สังคมหรือประเทศชาติเป็นส่วนรวมขึ้นหนึ่งก่อน เพื่อจะได้ปลูกฝังและฉีดป้อนสิ่งซึ่งมีความเข้มข้น ยิ่งกว่านั้นได้แก่ ความรักชาติประเทศ ห่วงแทนประเทศ ความเป็นเอกภาพในหมู่ประชาชน ชาวไทย ความคิดที่จะกระทำตัวเป็นประโยชน์ต่อสังคม ให้เกิดขึ้นกับเด็กนักเรียนต่อไป

2. ลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความรับรู้และเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐสมัยใหม่

ในส่วนนี้จะเป็นการพิจารณาให้เห็นถึงลักษณะของการอบรมและปลูกฝังให้เด็กนักเรียนได้รับทราบถึงลักษณะของอำนาจรัฐสมัยใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งแตกต่างจากรูปแบบ ตลอดจนโครงสร้างการบังคับบัญชาของอำนาจรัฐแบบเดิมที่เคยมีมา

ในการพิจารณาจะแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ประเด็น คือประเด็นเรื่องการอบรมให้รับรู้ถึงที่มาและความสำคัญของรัฐบาลและการปกครอง การอบรมให้รับรู้ถึงลักษณะการจัดโครงสร้างทางการปกครอง และประเด็นที่ว่าด้วยการอบรมให้รับรู้ถึงอำนาจหน้าที่ของรัฐบาล หรือผู้ปกครองและข้าราชการ

ก. การอบรมให้รับรู้ถึงที่มาและความสำคัญของรัฐบาลและการปกครอง ในส่วน ของที่มาแห่งรัฐบาล หรือรัฐบาลก่อกำเนิดขึ้นมาได้อย่างไรนั้น เนื้อหาของแบบเรียนเริ่มด้วยการปูพื้นฐานให้เห็นถึงลักษณะการปกครองภายในหน่วยย่อยที่สุดของสังคมคือ ครอบครัว ก่อน เป็นปฐม จากนั้นจึงขยายการอธิบายออกไปเป็นกลุ่มและชนเผ่าแล้วจึงขยายการอธิบายออกไป เป็นการปกครองประเทศในที่สุด ดังปรากฏการอธิบายให้เห็นถึงที่มาแห่งรัฐบาล ในบทที่ว่าด้วย "รัฐบาลหรือการปกครองบ้านเมือง" ในหนังสือ ธรรมจรรยา เล่ม 4 ตอนหนึ่งว่า

"ในกาลโบราณเมื่อครั้งจะเกิดมีรัฐบาลขึ้นนั้น ก็มีขึ้นจากครอบครัวก่อนเป็นประถม คือ บิดา มารดา ปกครองบุตรของตน และมีหลานเหลนต่อไป หลานเหลนเหล่านี้ ก็นับว่าเป็นผู้ใหญ่ขึ้น มีบุตรหลานเหลนมากขึ้น . . . แต่ยังคงรวบรวมขึ้นอยู่ใน ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นวงศ์เดียวกัน อยู่ในแคว้นแคว้นเดียวกัน เพื่อช่วยกันป้องกัน ศัตรู . . . การปกครองครอบครัวในบ้านเรือนเล็ก ๆ จึงกลายเป็นการปกครอง ในชุมชนมาก ๆ ในที่คนใหญ่ ๆ ขึ้นเป็นลำดับมา

เมื่อปู่ ย่า ตา ยาย ที่เป็นผู้ปกครองสิ้นชีพไปแล้ว ลูกหลานเหลนเหล่านี้ก็จะรู้สึกต้องการหัวหน้าสำหรับเป็นผู้ตัดสินใจความวิวาพาคหาของตน และเป็นผู้แนะนำตนในการหากินทั่วไป ถ้าหัวหน้าผู้ตายไม่ได้เลือกตั้งหัวหน้าเอาไว้แล้วคน เหล่านี้ก็จะเลือกตั้งกันเองขึ้นเป็นหัวหน้าคนหนึ่งสำหรับเป็นผู้ใหญ่ปกครองพวกพ้อง

พี่น้องต่อไป . . . ด้วยเหตุฉะนั้นคนโบราณจึงไม่ตั้งอยู่เป็นที่ใด ต้องพากันอพยพ
แยกย้ายไปเสมอ ถ้าไปพบพวกอื่น เขาก็ได้สู้รบกัน เพื่อจะแย่งชิงที่ดินหรือป่าอัน
บริบูรณ์มาก ใครมีพวกมากมีกำลังมากก็ชนะ พวกมีกำลังน้อยก็ต้องแตกหนีกันไป
จึงเป็นเหตุให้ผู้มีกำลังน้อยทั้งหลายไปรวบรวมชนอยู่ในหัวหน้าที่มีอำนาจและมีกำลัง
มาก . . . การปกครองอย่างพ่อบ้านอันเป็นผู้ใหญ่ที่นับถือ จึงกลายเป็นการ
ปกครองด้วยอำนาจฝีมือเข้มแข็งในการรบไป . . ." ¹

จากความข้างต้นจะเห็นได้ถึงลักษณะของการอธิบายถึงที่มาของรัฐบาล หรือการ
ปกครองว่า เดิมทีเดียวนั้นเริ่มแต่การปกครองในครอบครัวและขยายใหญ่ขึ้นเป็นก๊ก หรือเป็น
กลุ่มชุมชนขนาดย่อม และรูปลักษณะของการปกครองก็เปลี่ยนไปคือจากเดิมเป็นการปกครอง
โดยหัวหน้าซึ่งเป็นผู้อาวุโสและเป็นที่นับถือในหมู่เครือญาติของเผ่าพันธุ์ ก็กลายมาเป็นการ
ปกครองโดยหัวหน้าซึ่งมีความสามารถในการรบพุ่งไป จากนั้นการอธิบายให้เห็นถึงวิวัฒนาการ
ของการปกครองจากหัวหน้าซึ่งมีความสามารถในการรบพุ่งมาเป็นการปกครองโดยกษัตริย์ก็ได้
เริ่มขึ้นคือ

". . . พวกที่กล้าแข็งจะมีผู้คนมากขึ้นทุกที พวกที่มีกำลังน้อยพ่ายแพ้ก็ต้องยอม
เป็นข้า ต่อมาภายหลังพวกใดมีฝีมือในการรบเข้มแข็ง พวกนั้นก็มีความเขตรีกว้าง
ขวางขึ้น มีผู้คนมากขึ้นจนถึงเป็นประเทศใหญ่ เรียกพวกเดียวกันว่า ชาติ หนึ่ง
และเรียกหัวหน้าผู้ปกครองว่า กษัตริย์ ชาติไทยเราเมื่อหลายพันปีมาแล้วก็คง
เป็นแต่พวกเล็กน้อย เทียวเร่ร่อนอยู่ข้างฝ่ายเหนือของประเทศเรานี้เหมือนกัน
อาศัยด้วยมีหัวหน้าแข็งแรง และเป็นพวกชำนาญในการรบพุ่ง จึงได้มีเหล่ากอ
เจริญขึ้น แล้วแผ่อาณาเขตรมาทางทิศใต้อันเป็นที่ดินบริบูรณ์ด้วยอาหาร แล้วสร้าง
บ้านเมืองขึ้นเป็นประเทศ เรียกว่า ประเทศสยาม มีกษัตริย์เป็นหัวหน้าครอบ
ครองคน ชาติสยาม ทั้งหมด และมีเจ้านาย ช่างราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นผู้ช่วย
ราชการแผ่นดิน การปกครองด้วยอำนาจรบพุ่งจึงกลายมาเป็นการปกครองด้วย
รัฐบาลอีกชั้นหนึ่ง . . ." ²

ข้อความนี้ไม่เพียงแต่เป็นการอธิบายให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการปกครอง จาก
ชนเผ่า หรือกลุ่มชนเล็ก ๆ และค่อย ๆ ขยายขึ้นเป็นประเทศ ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่ของคนชาติหนึ่ง

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 4, หน้า 128-131

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 131-132

เท่านั้น หากได้อธิบายโยงโยให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการเป็นประเทศและเป็นชาติในกรณีของประเทศไทยด้วยว่าแต่เดิมนั้นเป็นอย่างไร และวิวัฒนาการมาเป็นประเทศไทยซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขได้อย่างไร อันเป็นลักษณะของการบ่งชี้ให้เห็นถึงความป็นชาติไทยอีกทางหนึ่งด้วย

หลังจากที่ได้อธิบายให้เห็นถึงความเป็นมาแห่งรัฐบาลหรือการปกครอง และได้โยงโยไปจนถึงการอธิบายให้ได้รับทราบถึงที่มาแห่งรัฐบาลของประเทศไทยดังกล่าวแล้ว เนื้อหาแบบเรียนหลวงยังได้ชี้แนะและเน้นให้เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องมีการเอาไว้อย่างชัดเจนว่า

" . . . ในครอบครัวหนึ่ง ๆ จึงต้องมีผู้ปกครองดูแลให้เด็กทุก ๆ คนได้รับความยุติธรรมทั่วกัน ไม่ให้คนหนึ่งข่มเหงรังแกอีกคนหนึ่งได้ และให้เชื่อฟังคำสั่งสอนและคำแนะนำของผู้ใหญ่ทุกคน ครอบครัวนั้นจึงจะมีความเจริญเรียบร้อย

บิดามารดาปกครองครอบครัวฉันใด รัฐบาลก็ปกครองบ้านเมืองฉันนั้น รัฐบาลเป็นคำมาจากภาษา มคธ "รัฐ" แปลว่าแผ่นดิน "पालะ" แปลว่ารักษา รัฐบาลแปลว่าผู้ปกครองรักษาแผ่นดินหรือประเทศ ผู้ที่รวมกันเป็นรัฐบาลนั้นคือ เสนาบดีและข้าราชการผู้ใหญ่ที่เรียกว่า รัฐมนตรี คือเสนาข้าราชการของแผ่นดินนั่นเอง รัฐบาลบางรัฐบาลก็มีพระมหากษัตริย์เป็นประธานอย่างรัฐบาลของเรา แต่บางรัฐบาลไม่มีกษัตริย์ มีแต่ประธานาธิบดี หรือเพรสิเด้นต์ ที่ราษฎรเลือกตั้งเช่น รัฐบาลอเมริกัน และฝรั่งเศส เป็นต้น รัฐบาลชนิดนี้เรียกว่า รีพับลิค . . . " ¹

จากข้างต้นจะเห็นได้ถึงการอธิบายถึงความสำคัญของการจะต้องมีรัฐบาลเป็นผู้ปกครองดูแลความเรียบร้อยในแผ่นดิน หรือในประเทศ ซึ่งเปรียบเสมือนครอบครัวที่จะต้องมีการปกครองคอยดูแลบุตรหลานมิให้ข่มเหงรังแกหรือสร้างความเดือดร้อนให้กับคนอื่นหรือสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัว รัฐบาลในที่นี้จึงน่าจะหมายถึงผู้คอยควบคุมดูแลให้ราษฎรพลเมืองอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ไม่ให้ไปกดขี่ข่มเหงหรือสร้างความเดือดร้อนให้กับสมาชิกในรัฐคนอื่น ๆ

เป็นที่น่าสังเกตในทันทีว่า นอกจากการอธิบายให้ได้รับทราบถึงความสำคัญของรัฐบาลที่จะต้องปกครองประเทศแล้ว เนื้อหาแบบเรียนที่ยกมากล่าวข้างต้นยังได้อธิบายให้เห็นถึง

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 4, หน้า 126-127

รูปแบบการปกครองอื่น ๆ ในโลก เช่น ของสหรัฐอเมริกา และของฝรั่งเศส ซึ่งมีประมุขของ
รัฐบาลแตกต่างไปจากของประเทศสยามในขณะนั้นอีกด้วย

นอกจากนั้นในส่วนต่อมาเนื้อหาของแบบเรียนเล่มเดียวกันนี้ยังได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะ
ของรัฐบาลที่ดี และรัฐบาลที่ไม่ดีอีกด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

" . . . รัฐบาลของประเทศใด มีกฎหมายที่ให้ความยุติธรรมแก่คนทุกชั้นทุก
ตระกูล อย่างเดียวกับบิดามารดาที่ให้ความเที่ยงธรรมแก่บุตรทุกคน ปราศจาก
ความลำเอียงแล้ว รัฐบาลนั้นก็เป็รัฐบาลดี ถ้าบิดามารดารักบุตรมากบ้าง น้อย
บ้าง จะให้ปันสิ่งใดก็มีความลำเอียง ความไม่เที่ยงธรรมจะเกิดขึ้นในบ้าน คนที่
บิดามารดารัก จะทนงตัว และถูกผู้อื่นอื่น ๆ ก็จะไม่มีความอิจฉา เพราะความไม่
เที่ยงธรรมของบิดามารดา รัฐบาลก็เหมือนกัน ถ้าตั้งกฎหมายให้คนชั้นหนึ่งได้
เปรียบและให้คนอีกชั้นหนึ่งเสียเปรียบแล้ว ความเคียดแค้นก็เกิดขึ้น จะทำให้
บ้านเมืองไม่เรียบร้อย . . ." ¹

จะเห็นได้ว่า นอกจากการนำเสนอให้เห็นถึงความสำคัญของการที่จะต้องมีรัฐบาล
คอยสอดส่องดูแลความสงบเรียบร้อยภายในประเทศเสมือนหนึ่งครอบครัวจะต้องมีผู้ปกครอง
คอยดูแลความประพฤติของสมาชิกในบ้านแล้ว ยังได้ชี้แนะให้เห็นถึงรัฐบาลที่ดีและรัฐบาลที่ไม่ดี
ในแง่ของการออกกฎหมายหรือการตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมา กำหนดความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม
อีกด้วย กล่าวคือ หากรัฐบาลได้ออกกฎหมายที่ให้ความเสมอภาคกับทุกคนในสังคม รัฐบาลนั้นก็
ถือว่าเป็นรัฐบาลที่ดี และในทางตรงกันข้ามหากรัฐบาลได้ออกกฎหมายมาในทำนองที่ให้ความ
เหลื่อมล้ำต่อชนชั้นหนึ่งให้สามารถกดขี่ข่มเหงชนอีกชั้นหนึ่ง รัฐบาลนั้นก็ถือว่าเป็นรัฐบาลที่ไม่ดี
กล่าวโดยรวมความแล้วก็คือ นอกจากประเทศที่มีความจำเป็นจะต้องมีรัฐบาลคอยปกครองดูแล
ความสงบเรียบร้อยภายในประเทศแล้ว รัฐบาลดังกล่าวนี้จะต้องเป็นรัฐบาลที่ดีในแง่ของการ
ออกกฎหมายและการปกครองดูแลอย่างเสมอภาคอีกด้วย

สิ่งที่น่าสังเกตในที่นี้ประการหนึ่งก็คือ ในตอนต้นนั้นเนื้อหาของแบบเรียนได้ชี้ให้เห็นว่า
รัฐบาลมีหลายรูปแบบ เช่น แบบที่พระมหากษัตริย์เป็นประมุข และแบบที่ประธานาธิบดีเป็น
ประมุข หรือที่เรียกกันในขณะนั้นว่า "รีพับลิก" แต่ในการจะสรุปการอธิบายว่ารัฐบาลดีจะ

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 4, หน้า 127-128

ดีกว่ากันนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับลักษณะของการปกครองดูแล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการตั้ง กฎเกณฑ์ขึ้นมาเป็นข้อบังคับควบคุมความประพฤติของคนในสังคม อันนับได้ว่าเป็นการอธิบายที่ค่อนข้างลึกซึ้งและครอบคลุมยิ่ง

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าจะพิจารณาต่อไปก็คือ จากข้อความที่ว่า "คนทุกคนชั้น ทุกตระกูล" และ "คนชั้นหนึ่ง . . . กับคนอีกชั้นหนึ่ง" นั้น ย่อมสะท้อนออกมาให้เห็นถึงความแตกต่างและความไม่เสมอภาค ทางชนชั้นของคนในสังคมขณะนั้นอย่างชัดเจน และจากสภาพความเป็นจริงทางสังคมขณะนั้น ก็ได้บ่งชี้ให้เห็นถึงความจริงในข้อนี้ เพราะอย่างน้อยที่สุดก็ยังมีชนชั้นเจ้า ชนชั้นผู้ปกครอง และสามัญชนธรรมดา และในส่วนของสามัญชนนั้น ก็ได้มีขนบธรรมเนียมและข้อปฏิบัติที่จะต้องให้ความเคารพยำเกรง ความนอบน้อม และเชื่อฟังต่อเจ้า และชนชั้นผู้ปกครอง ดังจะกล่าวถึงในรายละเอียดในส่วนของการสั่งสอนอบรมให้เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ นั้นหมายความว่า ลักษณะของความแตกต่างและความไม่เสมอภาคทางชนชั้นในสังคมดังว่านี้ ถูกอำพรางด้วยการกล่าวถึงความเสมอภาคกันในทางกฎหมายโดยส่วนรวม และส่วนใหญ่ และละเอียดที่จะกล่าวถึงรายละเอียดปลีกย่อยของความแตกต่างในผลของกฎหมายที่จะมีต่อชนแต่ละชั้นในสังคมไป และนี่เองคือความแยบคายของการสร้างความชอบธรรมในการอยู่เหนือกว่าของชนชั้นเจ้า และชนชั้นผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง

อนึ่ง มีจุดที่น่าสนใจในที่นี้ว่า ในขณะที่เนื้อหาแบบเรียนกล่าวถึงความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันของชนทุกชั้นภายใต้กฎหมายเดียวกัน แต่ประเด็นของการเลิกทาสอันเป็นประเด็นของการมุ่งที่จะลดความแตกต่างด้านสถานภาพทางสังคมของคนในชาติขณะนั้น มิได้ถูกนำมากล่าวถึงเลย ไม่ว่าจะเป็นในเนื้อหาแบบเรียนตอนใดหรือกลุ่มใด ๆ แม้แต่ในเรื่องของการปลูกฝังให้เด็กนักเรียนรับรู้และตระหนักถึงพระมหากรุณาธิคุณของสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นสถาบันหลักที่ดำเนินการเกี่ยวกับการเลิกทาส ก็มีได้กล่าวถึงเรื่องพระราชกรณียกิจหรือพระมหากรุณาธิคุณในการเลิกทาสเลย ทั้ง ๆ ที่กิจกรรมเกี่ยวกับการเลิกทาสก็ได้ดำเนินการควบคุมและไล่เรียงกับกิจกรรมด้านการจัดการศึกษาและด้านอื่น ๆ คือ กิจกรรมการเลิกทาสนั้นเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2417 ก็ตาม

นอกเหนือจากการอธิบายให้เห็นถึงรูปแบบของการปกครองที่ค้ำประกันจะต้องคู่ที่กฎหมายของประเทศนั้น ๆ ว่า บัญญัติขึ้นมาเพื่อความเสมอภาคของชนชั้นทุกชนชั้นในสังคมแล้ว การ

อธิบายให้เด็กนักเรียนได้รับทราบถึงคุณประโยชน์ของกฎหมายที่ดี ก็สามารถค้นพบได้ในเนื้อหาแบบเรียนหลวงเช่นกัน นั่นก็คือการขยายความและชี้ให้เห็นถึง "คุณ" ของกฎหมายที่ดีและควรเชื่อฟังกฎหมายที่ดีด้วย ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนเองเป็นที่ตั้ง ดังความตอนหนึ่งในแบบเรียนธรรมจริยา เล่ม 4 ว่า

" . . . กฎหมายของบ้านเมืองก็เหมือนกัน ย่อมได้ตั้งและได้แก้ไขกันต่อ ๆ มาหลายชั่วอายุคน ล้วนแต่ให้เป็นยติธรรมสำหรับป้องกันอันตราย ให้ชีวิตและสมบัติของราษฎรทุกชั้นทุกตระกูลได้อยู่เย็นเป็นปรกติด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ลำเอียงข้างโน้นเข้าข้างนี้ ตักว่าที่ใคร ๆ จะนิยมสมมุติขึ้นเองว่าอย่างนั้นดี อย่างนี้ดี เพราะบางทีจะดีแก่ตนหรือผู้อื่นในตระกูลเสมอตนจริง แต่จะเป็นความหนักและลำบากแก่ตนในตระกูลอื่น ๆ ก็เป็นได้ ด้วยเหตุเช่นนี้ชาวเราพร้อมหน้ากันจึงควรจะ เชื่อกฎหมายไม่เอาแต่ใจตนหรือถือเอาแต่ความเห็นของตนเป็นประมาณ . . ."¹

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ถึงความพยายามที่จะอบรมกล่อมเกลาเด็กนักเรียนให้ได้รับทราบถึงที่มาของรัฐบาล รวมตลอดถึงความจำเป็นและความสำคัญที่จะต้องมีรัฐบาลขึ้นปกครองดูแลประเทศชาติบ้านเมือง ด้วยว่ารัฐบาลนั้นจะเป็นผู้ตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมให้ตั้งอยู่ในทางเบียดเบียน และกคชี่ข่มเหงกันและกันได้ นอกจากนั้นยังได้ชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลที่ดีนั้นจะต้องเป็นรัฐบาลที่ออกกฎหมายโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของคนทุกคนในสังคมโดยเสมอภาคกัน ซึ่งกฎหมายอันยุติธรรมสำหรับทุกฝ่ายนี้จะยังให้เกิดประโยชน์ต่อคนทุกคนที่ประพฤติตนอยู่ในกรอบแห่งกฎหมายนี้ ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์และสิทธิของผู้นั้นเอง ซึ่งสิ่งต่าง ๆ หรือลักษณะของความพยายามในการจะปลูกฝังความรู้และความคิดดังกล่าวข้างต้นนั้นถูกส่งผ่านโดยสื่อที่เป็นแบบเรียนหลวงสำหรับเด็กนักเรียนในขณะนั้น

ข. การอบรมให้รับรู้ถึงลักษณะการจัดโครงสร้างทางการปกครอง ในประเด็นของการสอนหรือการอบรมให้รับรู้ถึงลักษณะของการจัดโครงสร้างทางการปกครองให้กับเด็กนักเรียนโดยผ่านทางเนื้อหาแบบเรียนหลวงนั้น เท่าที่ศึกษาดูอาจแบ่งประเด็นของการนำเสนอออกได้เป็น 2 ประเด็นคือ การนำเสนอให้เห็นถึงโครงสร้างการปกครองในส่วนกลางประการ

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 4, หน้า 135 (เน้นโดยผู้เขียน)

หนึ่ง และอีกประการหนึ่งเป็นการนำเสนอให้เห็นถึงโครงสร้างการปกครองในส่วนภูมิภาค ซึ่ง จะพิจารณาเป็นหัวข้อดังต่อไปนี้

ในส่วนของการนำเสนอและการปลูกฝังให้รับรู้ถึงโครงสร้างการปกครองในส่วน กลางนั้น เริ่มด้วยการนำเสนอให้เห็นถึงศูนย์แห่งอำนาจสูงสุดอันได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ใน แห่งของการทรงสิทธิ์ ในการบังคับบัญชาและการตัดสินใจในการบริหารงาน ตลอดจนการแต่งตั้ง เสนบตี หรือข้าราชการโดยเด็ดขาดแต่เพียงพระองค์เดียว ดังปรากฏรายละเอียดใน เนื้อ หาแบบเรียนภูมิศาสตร์สยาม ตอนหนึ่งว่า

" . . . พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศสยาม เป็นผู้สำเร็จราชการ แผ่นดิน สิทธิขาดในพระองค์ทั้งสิ้น กิจการสำคัญสิ่งใดที่กระทรวงใดจะกระทำขึ้นก็ ต้องได้รับพระบรมราชานุญาตก่อนจึงจะทำได้ กฎหมายที่จะตั้งขึ้นใหม่ก็ตี กฎหมาย เก่าที่จะเลิกถอนเสียก็ตี พักคณาธิกรจะตั้งขึ้นใหม่ หรือการตั้งตำแหน่งหน้าที่ อันสำคัญ ๆ ในราชการก็ตี ต้องมีพระบรมราชานุญาตทั้งสิ้น . . . " ¹

จากที่ยกมาแสดงนี้จะเห็นได้ถึงการบ่งชี้ให้ได้รับทราบถึงศูนย์แห่งอำนาจสูงสุดใน การปกครองในขณะนั้น ซึ่งได้แก่องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระราชอำนาจสิทธิขาดในกิจการ หรือราชการทั้งหลายทั้งปวง ในอันจะสั่งการบังคับบัญชาแต่เพียงพระองค์เดียว ลักษณะเช่นว่า นี้ เป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงศูนย์แห่งอำนาจสิทธิขาดสูงสุด และศูนย์แห่งอำนาจสิทธิขาดในการ ปกครองที่มีอยู่เพียงหนึ่งเดียว คือ องค์พระมหากษัตริย์ เท่านั้น

อย่างไรก็ดี แม้ว่าองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงไว้ซึ่งสิทธิขาดในการ ปกครองบังคับบัญชาแต่เพียงพระองค์เดียวก็ตาม แต่การบริหารงานบ้านเมืองนั้นถือเป็นเรื่อง ใหญ่ อันจะกระทำเพียงลำพังพระองค์เดียวนั้นลำบาก เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจำเป็นจะต้องมีการ กำหนดและแต่งตั้งข้าราชการขึ้นมาเป็นผู้ช่วยบริหารราชการต่างพระเนตรพระกรรณ ดังปรากฏ ในคำอธิบายต่อไปนี้

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 57-58

" . . . แต่ตั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงจัดการราชการบ้านเมืองอันใหญ่โตเช่นประเทศสยามนี้ ให้รอบคอบตลอดทั่วไประบบทุกอย่าง แต่ลำพังพระองค์เท่านั้นไม่ได้ พระองค์จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้านายและข้าราชการที่ประกอบด้วยวิเศษความสามารถ และมีสติปัญญาฉลาดเฉลียวอาจรับราชการที่สำคัญ ๆ ฉลองพระเดชพระคุณ และเป็นผู้ที่ทรงไว้พระราชหฤทัยให้แทนพระเนตร พระกรรณได้ ให้แบ่งกันจัดการราชการแทนพระองค์ออกไปเป็นแผนก ๆ .

. . . เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ที่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการราชการแทนพระองค์นี้ เรียกว่า เสนาบดีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และศาลาที่ว่าการของท่านเสนาบดีทั้งปวงนี้เรียกว่า กระทรวง เสนาบดี เป็นผู้รับผิดชอบตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในราชการทั้งปวงของกระทรวง ซึ่งจะให้ดำเนินไปโดยเรียบร้อย" ¹

จากนั้นก็ให้แยกย่อยให้ได้เห็นถึงการแบ่งราชการในกระทรวงออกเป็นกรมต่าง ๆ เพื่อให้เป็นการแบ่งเบาภาระออกไปอีกว่า

"เพื่อปรารถนาจะให้การของรัฐบาลนั้นได้ทำเป็นลำดับได้ระเบียบอันดี จึงแบ่งกระทรวงออกเป็นกรม ๆ เหล่านี้ขึ้นแก่กระทรวง และมีหัวหน้าซึ่งเรียกว่า อธิบดี หรือเจ้ากรม ๆ เป็นผู้รับผิดชอบในราชการทั้งปวง ส่วนในกรมนั้น ๆ ตรงต่อเสนาบดี กรมหนึ่ง ๆ ยังมีเจ้าหน้าที่ทำการต่อลงไปเป็นชั้น ๆ อีกตามลำดับคือ :- รองอธิบดี, หรือปลัดกรม, เลขานุการ, นายเวรและเสมียน เป็นต้น . . ." ²

จากที่ยกมาแสดงสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของการแบ่งสายงาน การบังคับบัญชาและความรับผิดชอบของแต่ละหน่วยงานนับตั้งแต่ เสนาบดี ผู้ว่าราชการประจำกระทรวง ลงมาจนถึง นายเวรและเสมียนสังกัดแต่ละกรม อย่างค่อนข้างละเอียดเป็นระบบในแง่ของการจัดแบ่งโครงสร้างในส่วนราชการในขณะนั้น ความละเอียดลออในการที่จะนำเสนอให้เห็นถึงโครงสร้างของระบบราชการในขณะนั้นกินความไปถึง การนำเอากระทรวงทั้งหมดที่มีอยู่ในขณะนั้น ตลอดจนงานหลักของแต่ละกระทรวง รวมทั้ง เสนาบดี ผู้รับผิดชอบ แต่ละกระทรวงมาแสดงให้เห็นในรูปของตาราง ซึ่งจะขอยกมาแสดงให้คุณ ฅ นั้นด้วย คือ

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 59

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ต่อไปนี้เป็นชื่อกระทรวงต่าง ๆ ในปรีตโนโกสินทร ศก 126

	กระทรวง	ราชการ	เสนาบดี
1	กระทรวง ต่างประเทศ	มีหน้าที่ราชการเป็นผู้แทนรัฐ- บาลในการโต้ตอบกิจการอัน เกี่ยวกับนา ๆ ประเทศ เป็น ต้นว่าการทำหนังสือสัญญาทาง พระราชไมตรี หรือการทะเลาะ วิวาทเกิดขึ้นในระหว่างคนใน บังคับสยาม กับบังคับต่าง- ประเทศ, กระทรวงต่าง- ประเทศ ก็ต้องเป็นธุระช่วย จัดให้เรียบร้อยไป	พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงเทววงษ์ วโรประการ
2	กระทรวงมหาดไทย	มีหน้าที่ตรวจตราบังคับบัญชา จัดการปกครองมณฑลหัวเมือง และการเก็บภาษีอากรทั่วไป ในพระราชอาณาจักร แต่ใน จังหวัดมณฑลกรุงเทพฯ ไม่ ขึ้นแก่กระทรวงมหาดไทย	พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงดำรงราช านุภาพ
3	กระทรวง กระลาโหม	มีหน้าที่ว่าราชการทหารบก ทหารเรือ, เพื่อการป้องกัน รักษาพระราชอาณาจักร	สมเด็จพระเจ้าน้อง ยาเธอเจ้าฟ้ากรม พระภาณุพันธุวงษ์ วรเดช

กระทรวงต่าง ๆ ในปรีตโนโกสินทร ศก 126 (ต่อ)

	กระทรวง	ราชการ	เสนาบดี
4	กระทรวงพระคลัง มหาสมบัติ	มีหน้าที่รักษาเงินภาษีอากร และบังคับบัญชาการใช้จ่าย ทรัพย์สินสมบัติของรัฐบาลทั่วไป	พระยาสุรียานุวัตร
5	กระทรวงวัง	มีหน้าที่จัดราชการอันเกี่ยว กับพระบรมมหาราชวังและ จัดการพระราชพิธีทั้งปวง	สมเด็จพระเจ้าห้อง ยาเธอ เจ้าฟ้ากรม หลวงนริศรานุวัติวงศ์
6	กระทรวงยุติธรรม	มีหน้าที่จัดราชการศาล ตั้ง และรักษาพระธรรมนูญ บท กฎหมาย	พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรี ดิเรกฤทธิ์
7	กระทรวงนครบาล	มีหน้าที่ปกครองจัดการใน มณฑลกรุงเทพฯ จัดตั้งพล ตระเวนเพื่อสงบความวิวาท และรักษาความสุขของราษฎร ฯลฯ	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศ วรฤทธิ์
8	กระทรวง เกษตราธิการ	มีหน้าที่รับจัดการเพาะปลูก ทำแผนที่ และออกโฉนดตรา จองสำหรับที่ดินในมณฑลต่าง ๆ	เจ้าพระยาเทเวศร์ วงศ์วิวัฒน์
9	กระทรวง โยธาธิการ	มีหน้าที่ทำการก่อสร้างตึก, ทางรถไฟ และการโยธาทั้ง ปวงของรัฐบาล	พระยาสุขุมนัยวินิต

กระทรวงต่าง ๆ ในปรีตมโกสินทร ศก 126 (ต่อ)

กระทรวง	ราชการ	เสนาบดี
10 กระทรวงธรรมการ	มีหน้าที่จัดการพระอาราม, และโรงเรียน, บำรุงการศึกษาวิชาให้แพร่หลายมาก	เจ้าพระยาวิฑิตวงศ์ วุฒิไกร

ที่มา : กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 126 (พ.ศ. 2450)), หน้า 60-63.

จากตารางที่ยกมาแสดงข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการนำเสนอให้รับรู้ถึงปริมาณและชื่อของกระทรวงอันเป็นหน่วยราชการหลักที่สำคัญในการจัดการบริหาร และการปกครองภายในประเทศทั้งหมดที่มีอยู่ในขณะนั้นแล้ว ยังเป็นการนำเสนอให้รับรู้ถึง "ราชการ" หรือภาระหน้าที่ ตลอดจนขอบเขตของอำนาจความรับผิดชอบในแต่ละกระทรวง รวมทั้งยังได้ระบุให้ได้รับทราบถึงรายนามและรายพระนามของ เสนาบดีผู้รับผิดชอบในแต่ละกระทรวงอีกด้วย นอกจากนั้นในประการสำคัญที่สุดน่าจะได้แก่ การแสดงให้เห็นถึงความพยายามของผู้นำรัฐในขณะนั้นในอันที่จะแบ่งแยกงานในภาระหน้าที่ของแต่ละหน่วยราชการให้ชัดเจนและเด็ดขาดจากกัน อันเป็นลักษณะของการจัดโครงสร้างระบบราชการแบบใหม่ ซึ่งแตกต่างจากแบบเดิมที่เคยมีมา ในแง่ของการแบ่งแยกงานที่ไม่เด็ดขาดและรัดกุม อันเป็นผลให้เกิดการก้าวทำงานในหน้าที่ของกันและกัน จนส่งผลให้การบริหารราชการขาดซึ่งประสิทธิภาพและประสิทธิผลอันสมควรจะให้เป็นไป

ในส่วนของการนำเสนอและการปลุกฝังให้รับรู้ถึงโครงสร้างการปกครองในส่วนภูมิภาคนั้น เริ่มด้วยการชี้ให้เห็นถึงลักษณะการจัดการปกครองมณฑลและหัวเมืองรอบ ๆ พระราชอาณาเขต ว่าแบ่งแยกอำนาจหน้าที่กันอย่างไร และขึ้นโดยตรงต่อส่วนกลางอย่างไร กล่าวคือ ในส่วนที่ว่าด้วย "มณฑลและหัวเมืองสำคัญ" นั้นกล่าวว่า

"มณฑล การที่ได้แยกหัวเมืองในพระราชอาณาจักรออกเป็นสิบแปดมณฑล จัดตั้ง ศาลชำระความ และแต่งตั้งข้าหลวงเป็นผู้เก็บค่าภาษีอากร ฯลฯ ขึ้นทุกมณฑลนั้น ก็ เพื่อให้การปกครองแผ่นดินเรียบร้อยขึ้น ผู้ที่เป็นหัวหน้าว่าราชการในมณฑลหนึ่ง ๆ นั้น เรียกว่า ข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการในมณฑล ๆ ต้องเป็นผู้ที่พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งออกไปทั้งสิ้น

เมือง มณฑลหนึ่งแบ่งออกเป็นหลายหัวเมือง มักมีเพียงมณฑลละ 3 ถึง 5 หัวเมือง โดยมากมี ผู้ว่าราชการเมือง กำกับรักษาราชการอยู่ทุก ๆ เมือง ผู้ว่าราชการเมืองนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ต้องทรงแต่งตั้งเหมือนกัน.

อำเภอ หัวเมืองหนึ่งก็แบ่งออกไปอีกเป็นหลายอำเภอ ในเมืองหนึ่ง ๆ มักมีแต่ 3 ถึง 5 อำเภอ รัฐบาลแต่งตั้งเจ้าพนักงานเรียกกันว่า นายอำเภอ ออกไปกำกับ อยู่ทุก ๆ อำเภอ

กำนัน อำเภอหนึ่งก็แบ่งออกเป็น สิบกำนัน มี นายกำนัน กำกับอยู่ทุกกำนัน

หมู่บ้าน กำนันหนึ่งยังแบ่งอีกเป็นสิบหมู่บ้าน (คนซึ่งอยู่ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ ต้อง เลือกหัวหน้าขึ้นคนหนึ่งเรียกว่า ผู้ใหญ่บ้าน แล้วผู้ใหญ่บ้านทั้งสิบนี้ ต้องเลือกกันขึ้น เป็นกำนันคนหนึ่งสำหรับกำนันนั้น)"¹

จากข้างต้นจะเห็นการปลูกฝังให้เด็กนักเรียนได้รับรู้ถึงลักษณะของการจัดโครงสร้าง การปกครองในส่วนภูมิภาค หรือที่เรียกกันในขณะนั้นว่า การจัดการปกครองมณฑลและหัวเมือง อย่างละเอียด เริ่มตั้งแต่ มณฑล ซึ่งเป็นหน่วยการปกครองใหญ่สุดในส่วนภูมิภาค มาจนกระทั่ง ถึง เมือง อำเภอ กำนัน (น่าจะเทียบได้กับตำบล) และท้ายที่สุดคือหมู่บ้าน ซึ่งเป็นหน่วยการ ปกครองที่เล็กที่สุด นอกจากนั้นยังได้ระบุให้ได้รับทราบถึงข้าราชการผู้รับผิดชอบในแต่ละหน่วย การปกครองคือ ข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมือง นายอำเภอ นายกำนัน และผู้ใหญ่บ้าน อันมีภาระรับผิดชอบการบริหารราชการในหน่วยการปกครองที่ตนมีอำนาจอยู่

นอกจากนั้น ยังพยายามที่จะชี้ให้เห็นถึงการขึ้นตรงต่อส่วนกลางของหน่วยการปก ครองส่วนภูมิดังกล่าวในลักษณะของการบ่งชี้ถึงการแต่งตั้ง ข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่า ราชการเมือง และนายอำเภอ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งไปจากส่วนกลาง กล่าวคือ สองตำแหน่ง แรกนี้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 47-48

ตำแหน่งนายอำเภอ นั้น ระบุว่า "รัฐบาล" เป็นผู้แต่งตั้งออกไป จะมีเว้นอยู่เฉพาะก็แต่ตำแหน่ง นายกำนัน และผู้ใหญ่บ้านเท่านั้นที่ไม่ได้รับการแต่งตั้งออกไป หากแต่มาจากการเลือกตั้งคือ ราษฎรในหมู่บ้านเลือกผู้ใหญ่บ้านของตนขึ้นมา และบรรดาผู้ใหญ่บ้านเหล่านั้นก็เลือกเอาคนหนึ่ง ในหมู่ของตนขึ้นมาเป็นนายกำนัน ของกำนันที่หมู่บ้านตนสังกัดอยู่ เป็นต้น นี้ อย่างไรก็ตาม หาก จะพิจารณาโดยดั่งแท้แล้วจะเห็นได้ถึงลักษณะของการขึ้นตรงต่อส่วนกลางอยู่ดี เพราะโดย หลักการแล้ว กำนัน และหมู่บ้านนั้น สังกัดและขึ้นตรงต่ออำเภอ ดังนั้นการบริหารการปกครอง ในกำนันและหมู่บ้านจึงถูกกำหนดและ ตรวจสอบจากอำเภอซึ่งขึ้นตรงต่อส่วนกลางอีกต่อหนึ่ง รวมความว่า กำนันและหมู่บ้านจึงขึ้นตรงต่อส่วนกลางโดยปริยาย

นอกจากจะ ชี้ให้เห็นถึงโครงสร้างการปกครองในส่วนภูมิภาค แล้วยังได้ชี้ให้เห็นถึง ลักษณะการแยกย่อยให้เห็นถึงเมืองที่สังกัดในแต่ละมณฑล และมณฑลต่าง ๆ ที่สังกัดกระทรวง เช่น กระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นอีกด้วย ดังปรากฏใน "ทำเนียบของ มณฑลและหัวเมืองของประเทศสยาม" ในหนังสือแบบเรียนภูมิศาสตร์สยาม ตอนหนึ่งซึ่งจะยก มาแสดงให้เห็นในที่นี้ด้วยคือ

ต่อไปนี้เป็นทำเนียบมณฑล และหัวเมืองของประเทศสยาม เมืองซึ่งอยู่ขึ้น เป็นเมือง ที่ข้าหลวงเทศาภิบาล ตั้งออฟฟิศว่าการปกครองหัวเมืองทั้งหลาย ต่อ ๆ ลงไป ซึ่งอยู่ในมณฑล เดียวกัน

ขึ้นกระทรวงนครบาล	
1	มณฑลกรุงเทพฯ แบ่งเป็น 7 เมือง
1	กรุงเทพฯ
2	นนทบุรี
3	นครเขื่อนขันธ์
4	ประทุมธานี
5	สมุทรปราการ
6	อัญมบุรี
7	มีนบุรี

ทำเนียบมณฑลและหัวเมือง (ต่อ)

ชั้นกระทรวงมหาดไทย	
<p>2 มณฑลกรุงเก่า แบ่งเป็น 5 เมือง</p> <p>1 กรุงเก่า</p> <p>2 ลพบุรี</p> <p>3 สระบุรี</p> <p>4 สิงห์บุรี</p> <p>5 อ่างทอง</p>	<p>3 มณฑลนครสวรรค์ แบ่งเป็น 5 เมือง</p> <p>1 นครสวรรค์</p> <p>2 อุทัยธานี</p> <p>3 ไซยนาท</p> <p>4 กำแพงเพชร</p> <p>5 ตาก</p>
<p>4 มณฑลพิษณุโลก แบ่งเป็น 5 เมือง</p> <p>1 พิษณุโลก</p> <p>2 พิจิตร</p> <p>3 สุโขทัย</p> <p>4 พิษัย</p> <p>5 สวรรคโลก</p>	<p>5 มณฑลเพชรบูรณ์ แบ่งเป็น 2 เมือง</p> <p>1 เพชรบูรณ์</p> <p>2 หล่มสัก</p>
<p>6 มณฑลปราจีนบุรี แบ่งเป็น 4 เมือง</p> <p>1 ฉะเชิงเทรา</p> <p>2 ปราจีนบุรี</p> <p>3 นครนายก</p> <p>4 ชลบุรี</p>	<p>7 มณฑลนครราชสีมา แบ่งเป็น 3 เมือง</p> <p>1 นครราชสีมา</p> <p>2 บุรีรัมย์</p> <p>3 ไซยภูมิ</p>

ทำเนียบมณฑลและหัวเมือง (ต่อ)

ชั้นกระทรวงมหาดไทย	
<p>8 มณฑลนครไชยศรี แบ่งเป็น 3 เมือง</p> <p>1 นครไชยศรี (ที่ว่าการพระปฐม)</p> <p>2 สุพรรณบุรี</p> <p>3 สมุทรสาคร</p>	<p>9 มณฑลราชบุรี แบ่งเป็น 5 เมือง</p> <p>1 ราชบุรี</p> <p>2 กาญจนบุรี</p> <p>3 เพ็ชรบุรี</p> <p>4 ปราณบุรี</p> <p>5 สมุทรสงคราม</p>
<p>10 มณฑลจันทบุรี แบ่งเป็น 4 เมือง</p> <p>1 จันทบุรี</p> <p>2 ระยอง</p> <p>3 ชลบุรี</p> <p>4 ตราด</p>	<p>11 มณฑลนครศรีธรรมราช แบ่งเป็น 5 เมือง</p> <p>1 สงขลา</p> <p>2 นครศรีธรรมราช</p> <p>3 พัทลุง (เขตรมลาญ)</p> <p>4 กลันตัน</p> <p>5 ตรังกานู</p>
<p>12 มณฑลปัตตานี แบ่งเป็น 7 เมือง</p> <p>1 ตานี</p> <p>2 หนองจิก</p> <p>3 ยะลา</p> <p>4 ยะหริ่ง</p> <p>5 ระแงะ</p> <p>6 สายบุรี</p> <p>7 รามันห์</p>	<p>13 มณฑลชุมพร แบ่งเป็น 3 เมือง</p> <p>1 ชุมพร</p> <p>2 ไชยา</p> <p>3 หลังสวน</p>

ทำเนียบมณฑลและหัวเมือง (ต่อ)

ชั้นกระทรวงมหาดไทย	
<p>14 มณฑลภูเก็ต แบ่งเป็น 6 เมือง</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 ภูเก็ต 2 พังงา 3 ตรัง 4 ระนอง 5 กระบี่ 6 ตะกั่วป่า 	<p>15 มณฑลไทรบุรี แบ่งเป็น 3 เมือง</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 ไทรบุรี 2 บลิส 3 สตูล
<p>16 มณฑลพายัพ แบ่งเป็น 5 เมือง</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 เชียงใหม่ 2 นครน่าน 3 นครลำปาง 4 นครลำพูน 5 แพร่ 	<p>17 มณฑลอิสาน แบ่งเป็น 4 บริเวณ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 อุบลราชธานี 2 ชุขันธ์ 3 ร้อยเอ็จ 4 สุรินทร์
<p>18 มณฑลอุดร แบ่งเป็น 5 บริเวณ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 หมากร้าง 2 สากลงนคร 3 พาสี 4 ธาตุพนม 5 น้ำเหือง 	

ที่มา : กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 126 (พ.ศ. 2450)), หน้า 48-52

จากข้อมูลข้างต้นนั้น พบว่านอกจากจะเป็นการนำเสนอให้ได้รับรู้ถึงจำนวนมณฑลในประเทศสยามแล้ว ยังเห็นถึงลักษณะของการบ่งบอกให้รู้ว่า มณฑลแต่ละมณฑลนั้นมีเมืองในสังกัดกี่เมือง และเป็นเมืองใดบ้าง นอกจากนั้นยังได้รับรู้ถือว่า มณฑลใดสังกัดกระทรวงใดอีกด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ถึงความพยายามที่จะปลูกฝังความรู้ ความเข้าใจในทางการเมืองการปกครองของประเทศสยามให้กับผู้เรียน นับตั้งแต่การปลูกฝังให้ได้รับรู้ถึงโครงสร้างการจัดการปกครองในส่วนกลาง การชี้แนะให้เห็นถึงศูนย์แห่งอำนาจบังคับบัญชาในส่วนกลาง รวมตลอดถึงการชี้ให้เห็นถึงการจัดโครงสร้างการบริหารและการปกครองในส่วนภูมิภาคของประเทศไทยในขณะนั้น

อนึ่ง นอกจากจะอบรมให้ได้รับรู้ถึงลักษณะของการจัดโครงสร้างของระบบการบริหารบ้านเมืองดังกล่าวแล้ว ยังได้อบรมชี้ให้เห็นถึงลำดับชั้นของสายการบังคับบัญชา จากบนลงล่างต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่องค์พระมหากษัตริย์อันเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจการปกครองบังคับบัญชาทั้งหมด ลงมาจนกระทั่งถึงหมู่บ้านอันเป็นหน่วยการปกครองย่อยที่สุดในขณะนั้น จึงกล่าวได้ว่าเป็นการนำเสนอให้เห็นถึง "ระบบ" การปกครองบังคับบัญชาในขณะนั้น โดยทั้งหมดซึ่งเป็นระบบ "ใหม่" เพื่อให้เกิดการรับรู้และตระหนักถึงระบบดังกล่าวในหมู่ผู้เรียน อันเป็นลักษณะของการปลูกฝังความรู้ทางการเมืองให้เกิดขึ้นกับเด็กนักเรียนนั่นเอง

ค. การอบรมให้รับรู้อำนาจหน้าที่ของรัฐบาลหรือผู้ปกครองและข้าราชการ ในส่วนของการปลูกฝังอบรมให้รับรู้อำนาจหน้าที่ของรัฐบาลหรือผู้ปกครองนั้น นอกจากจะได้กล่าวถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นองค์พระประมุขของชาติและเป็นผู้ทรงสิทธิขาดในการปกครองบังคับบัญชากิจการและราชการทั้งหลายทั้งปวงของประเทศสยาม ไม่ว่าจะเป็นการตราตัวบทกฎหมายใหม่ การยกเลิกเพิกถอนกฎหมายเก่า การตั้งพิทักษ์อธิปไตย ตลอดจนการตั้งแต่งตำแหน่งราชการใด ๆ ก็ดี ล้วนแล้วแต่ต้องได้รับพระบรมราชานุญาตก่อนทั้งสิ้น ดังที่ได้ยกมาแสดงให้เห็นแล้วในหน้า 136 ของการศึกษา

นอกจากชี้ให้เห็นซึ่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองสูงสุดของประเทศแล้ว เนื้อหาแบบเรียนหลวงยังได้ชี้ให้เห็นถึงอำนาจหน้าที่ของข้าราชการ

กระทรวงอันเป็นหน่วยราชการหลักทางด้านการบริหารการปกครอง ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 10 กระทรวงในขณะนั้นมาชี้แจงให้ได้รับทราบอีกด้วย ดังได้ยกตารางจำแนกกระทรวงต่าง ๆ หน้าที่ของกระทรวงนั้น ๆ ตลอดจนเสนอให้ผู้สำเร็จราชการกระทรวงในขณะนั้นมาแสดงให้เห็นแล้ว ในหน้า 138-140 ของการศึกษานี้

นอกจากนั้นเนื้อหาแบบเรียนหลวงยังได้นำเสนอให้เห็นและรับทราบถึงอำนาจหน้าที่ของรัฐบาล นายอำเภอ พลตระเวร ทหาร และตระลาการ ซึ่งเป็นข้าราชการอีกด้วย ดังจะได้กล่าวต่อไป

ในส่วนของการปลูกฝังให้รับรู้ถึงอำนาจหน้าที่ของรัฐบาลนั้น เริ่มด้วยการกล่าวถึงภารกิจอันสำคัญของรัฐบาลคือ การรักษาและการคุ้มครองซึ่งสิทธิเสรีภาพของราษฎรพลเมือง หรือที่เรียกกันในขณะนั้นว่า "อำนาจอันชอบธรรม" ว่า

" คนเราทุกคนย่อมมีอำนาจอันชอบธรรมที่จะปกครองชีวิตและสมบัติของตนโดยธรรมคาทุกคน เว้นเสียแต่ที่จะใช้อำนาจสิ่งนี้เป็นเครื่องลบหลู่อำนาจที่จะชอบธรรมโดยธรรมคาของผู้อื่นนั้นและจึงไม่สมควรได้รับอำนาจอันชอบธรรมนี้ เป็นต้นว่าเราเกิดมา เรามีอำนาจอันชอบธรรมที่จะหาสมบัติมาเลี้ยงตัวเราให้บริบูรณ์ แต่เราหาหาสมบัติโดยทางชอบธรรมไม่ กล่าวคือเราไปโกงเอาสมบัติของผู้อื่นมาเป็นสมบัติของเรา ดังนี้ได้ชื่อว่าเราใช้อำนาจของเรา ลู่อำนาจอันชอบธรรมของผู้อื่นคือ ผู้อื่นเขาก็มีอำนาจอันชอบธรรมที่จะรักษาสมบัติของเขาให้คงเป็นของเขาอยู่ ก็เมื่อเรามาโกงเอาของเขา เป็นของเราเสียฉะนี้ จึงเป็นอันลบหลู่แย่งชิงอำนาจอันชอบธรรมของเขา ตัวเราจึงมีความผิด จึงจะไม่ได้รักษาอำนาจอันชอบธรรมของเราเอง เพราะรัฐบาลคงจะทำโทษเราเป็นแน่ การทำโทษของรัฐบาลนั้นแหละคือการตัดอำนาจอันชอบธรรมของเราเสีย . . ." ¹

จากที่ยกตัวอย่างมาแสดงในข้างต้นจะเห็นได้ถึงอำนาจหน้าที่ของรัฐบาลในอันที่จะปกป้องคุ้มครอง และดูแลความประพฤติของประชาชนในประเทศ ไม่ให้ใช้ "อำนาจอันชอบธรรม" ของตน หรือสิทธิเสรีภาพของตนไปก้าวล่วงสิทธิเสรีภาพของคนอื่น ซึ่งมีอยู่เท่ากันกับตน และเมื่อใดก็ตามหากใครใช้ซึ่งสิทธิเสรีภาพหรือ "อำนาจอันชอบธรรม" ของเขาไปในทำนอง

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 4, หน้า 116

ก้าวถ่ายหรือละเมิดซึ่ง "อำนาจอันชอบธรรม" ของบุคคลอื่น แล้วหน้าที่ของรัฐบาลและอำนาจของรัฐบาลก็จะ "ทำโทษ" บุคคลผู้นั้น อันเป็นการตัดซึ่ง "อำนาจอันชอบธรรม" ของเขาเสีย ในฐานะที่จะละเมิด "อำนาจอันชอบธรรม" ของผู้อื่น ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เองสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจของรัฐบาลซึ่งเป็นอำนาจทางการเมืองในอันที่จะลงโทษผู้ซึ่งกระทำผิดต่อกฎเกณฑ์พื้นฐานของสังคมและการเมือง ซึ่งได้ตราขึ้นโดยอำนาจทางการเมืองของรัฐบาลอีกเช่นกัน ดังนั้น ". . . เพราะเช่นนี้รัฐบาลก็ดี หรือผู้ปกครองบ้านเรือนก็ดี จึงมีหน้าที่ ๆ จะตั้งกฎหมายหรือข้อบังคับสำหรับทำโทษผู้ผิดให้สมควรแก่ความผิดให้ลบล้างความผิดนั้นมิให้มีต่อไปอีกได้ . . ." ¹

นอกจากหน้าที่ในการตรากฎหมาย รักษากฎหมายและรักษาซึ่งสิทธิเสรีภาพของราษฎรพลเมืองแล้วหน้าที่อีกประการหนึ่งของรัฐบาลตามที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวง ธรรมจรรยา เล่ม 4 ก็คือ การอบรมกล่อมเกลารราษฎรโดยทั่วไป เพื่อจะได้เป็นพลเมืองดีในแง่ของการคิดที่จะทำประโยชน์ต่อประเทศชาติว่า

" นอกจากรักษาอำนาจอันชอบธรรมให้มีอยู่แก่บุคคลทั้งปวงทั่วหน้ากัน รัฐบาลยังฝึกสอนให้ความรู้แก่ราษฎรทั่วไป เพื่อเป็นหนทางเจริญแก่บ้านเมือง คือราษฎรเหล่านั้น จะได้รู้จักรักษาขนบธรรมเนียมอันดี ประพฤติตนให้เป็นไปตามกฎหมายและช่วยกันคิดทำประโยชน์ให้เกิดแก่บ้านเมือง ตามความสามารถและตามประเภทวิชาของตน คือใครเป็นครูก็จะได้ช่วยให้การศึกษาเจริญขึ้น ใครเป็นทหารก็จะได้ช่วยป้องกันให้บ้านเมืองแข็งแรงขึ้น ใครเป็นหมอก็จะได้ช่วยให้การรักษาพยาบาลแข็งแรงขึ้น ฯลฯ การให้วิชาความรู้แก่ราษฎรนี้ เป็นหนทางที่จะทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองและความสุขแก่บ้านเมืองโดยแท้ . . ." ²

หน้าที่อันสำคัญอีกประการหนึ่งของรัฐบาลซึ่งน่าสนใจไม่น้อยในที่นี้ก็คือ หน้าที่หรือภาระในการทำสงคราม แต่อย่างไรก็ตาม ภาระในการทำสงครามนี้ได้ถูกชี้ให้เห็นว่าเป็นภาระหน้าที่ที่รัฐบาลในขณะนั้นไม่ประสงค์จะกระทำเป็นอย่างยิ่งหากไม่เกิดความจำเป็นจริง ๆ เพราะได้ชี้ให้เห็นถึงโทษของการทำสงครามว่ามีโทษอย่างไร ดังนั้นแทนที่รัฐบาลจะทำสงครามอันจะนำความเดือดร้อนมาสู่ประชาชนและประเทศชาติ รัฐบาลจึงหันมาทำนุบำรุงและสร้างความเจริญให้กับบ้านเมืองและราษฎรแทนดังความตอนหนึ่งว่า

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 4, หน้า 148

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 137-138

" เมื่อบ้านเมืองใกล้เคียงเข้าแต่ทำศึกสงครามกัน . . . ผู้คนย่อมพากันล้มตายฝ่ายละมาก ๆ . . . อีกประการหนึ่งรัฐบาลก็ไม่มีเวลาที่จะคิดจัดการบ้านเมืองให้เจริญ เพราะมีวุ่นแต่ไปคิดป้องกันข้าศึกและคิดต่อสู้ข้าศึกอยู่เท่านั้น

ในทุกวันนี้สมัยย่อมเปลี่ยนแปลงไปอีก คือประเทศที่นับว่าเจริญแล้วอย่างประเทศเรา ย่อมไม่นิยมในการสงครามอย่างโบราณ . . . และจะรบกันก็แต่เมื่อมีเหตุสำคัญ คือบ้านเมืองใดไม่ตั้งอยู่ในความยุติธรรมหรือไม่ปกครองบ้านเมืองให้เรียบร้อย . . . ไม่เช่นนั้นเราก็ต่างรักษาความสงบเรียบร้อย คิดจัดการบ้านเมืองให้เจริญ ให้ราษฎรฉลาดและมีความรู้ จะให้เป็นหนทางให้ทำประโยชน์และทำความเจริญแก่บ้านเมืองด้วย ดีกว่าที่จะไปตั้งหน้าก่อการรบพุ่งให้เสียเวลา ราษฎรและเปลืองพระราชทรัพย์ของแผ่นดิน เพราะบ้านเมืองเราประพฤติกุณเช่นนี้ ไม่ฝึกฝนในการทำศึกสงครามเช่นแต่ก่อน รัฐบาลของเราจึงมีโอกาสดำเนินการปกครองบ้านเมืองได้เรียบร้อย และมีความเจริญแปลกตาขึ้นโดยรวดเร็วถึงเพียงนี้ . . . " ¹

จะเห็นได้อย่างชัดเจนถึง การสงวน การทำสงครามของรัฐบาลเอาไว้ว่า " ย่อมไม่นิยมในการทำสงคราม . . . และจะรบกันก็แต่เมื่อมีเหตุสำคัญ" จากข้อความดังกล่าวนี้ก็คือ รัฐบาลสยามในปัจจุบันไม่นิยมทำสงครามแล้ว แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น หน้าที่ซึ่งยังคงสงวนเอาไว้อยู่ - เมื่อมีความจำเป็นจะต้องกระทำ นอกจากนั้นยังชี้ให้เห็นอีกว่า รัฐบาลได้คิดจัดการบ้านเมืองให้เรียบร้อยและเจริญรุดหน้า เพื่อ เป็นประโยชน์ต่อราษฎรและประเทศชาติอีกด้วย

นอกจากหน้าที่ของรัฐบาลดังกล่าวข้างต้นแล้ว หน้าที่ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของรัฐบาลก็คือ หน้าที่ในการเก็บภาษีอากร จากราษฎรในประเทศ ซึ่งถือเป็นอำนาจหน้าที่ของรัฐบาลโดยตรง ดังความตอนหนึ่งว่า

" เมื่อใคร่ครวญดูก็เห็นปรากฏได้ว่า การจัดการและรักษาหน้าที่ราชการให้เรียบร้อยดีในบรรดากระทรวงเหล่านี้ จำเป็นต้องใช้เงินมาก เงินเหล่านี้ได้มาจากไหนเล่า? รัฐบาลก็ต้องเก็บค่าภาษีอากรจากราษฎร เหมือนดังประเทศอื่น ๆ " ²

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 4, หน้า 133-134 (เน้นโดยผู้เขียน)

² กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 64 (เน้นโดยผู้เขียน)

นอกจากข้อความดังกล่าวอันแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของรัฐบาลที่จะต้องเก็บภาษี เพื่อนำมาจัดการและรักษาราชการ ให้เรียบร้อยแล้วยังชี้ให้เห็นอีกด้วยว่า การที่รัฐบาลสยาม เก็บภาษีอากรจากราษฎรนี้ รัฐบาลในประเทศอื่น ๆ ก็เก็บภาษีจากราษฎรเหมือน ๆ กัน ใช้ แต่จะเก็บภาษีอากรจากราษฎร เฉพาะแต่สยามประเทศก็หาไม่ และยังชี้ให้เห็นอีกต่อไปว่า การเก็บภาษีอากรจากราษฎรของประเทศสยามนั้นนอกจากจะเก็บย่อมเยากว่าประเทศอื่น ๆ แล้ว ผู้นำของประเทศยังได้ให้ความกรุณาลดหย่อนผ่อนการเก็บภาษีบางอย่างให้กับราษฎร อีกด้วย คือ

“ . . . บรรดา ๓ ประเทศในโลกการเก็บภาษีอากร ไม่มีเมืองใดเก็บเยากว่ากรุงสยาม

แม้แต่ในเวลาที่ยังล่วงไปแล้วไม่ช้านัก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลดหย่อนผ่อนการเก็บภาษีอากร ในสิ่งของบางอย่าง ซึ่งราษฎรกระทำหากินเป็นส่วนเลี้ยงชีพโดยเฉพาะ . . . ”¹

จากข้อความข้างต้น นอกจากจะเป็นการชี้แจงให้ได้รับรู้ถึงความสำคัญและอำนาจหน้าที่ในการเก็บภาษีอากรของรัฐบาลแล้ว สิ่งที่ปรากฏให้เห็นอย่างหนึ่งก็คือ ลักษณะของการสร้างความชอบธรรม ในอำนาจการเก็บภาษีอากรจากราษฎรอีกด้วยว่า นอกจากจะเก็บไม่แพง ยังลดภาษีให้อีก

ในส่วนในเรื่องภาษีอากรนี้ นอกจากเนื้อหาแบบเรียนหลวงจะชี้แจงให้ทราบว่า การเก็บภาษีอากรจำเป็นอย่างไร และอำนาจหน้าที่ในการเก็บภาษีอากรนั้นเป็นอำนาจหน้าที่ของใครแล้ว เนื้อหาแบบเรียนหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังได้ชี้แจงให้ทราบด้วยว่า ส่วย ภาษีอากร นั้น หมายถึงอะไร และจะเสียอย่างไร ดังปรากฏในเนื้อหาแบบสอนอ่านเล่ม 4 ตอนหนึ่งว่า

“ตามว่า, ที่เรียกว่า ส่วย, ภาษี, อากร, นั้น ; คืออะไร, มีอยู่ที่ไหน? ตอบว่า, ส่วย คือ ของที่เฉพาะกำหนดเป็นพวกเป็นส่วน, ภาษีคือของที่แบ่งจากสินค้าที่ต่งพิศได้, อากรคือ ของที่ปลูกทำได้ เกิดขึ้นในแผ่นดิน, ส่วนภาษีอากร

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 64 (เน้นโดยผู้เขียน)

ทั้ง 3 อย่างนี้ เป็นของสำหรับแผ่นดินตลอดพระราชอาณาเขต

ถามว่า, เสียส่วย, ภาษี, อากร, นั้นอย่างไร?

ตอบว่า, เสียส่วยนั้น คือเป็นต้นว่า เงินทองของที่ทำนั้นมีกำหนดว่าปีหนึ่งต้องส่งหลวงเท่านั้น ๆ หรือส่งเสมอทุกเดือน ตามแต่กำหนดไว้ว่า เมืองนั้นต้องส่งของนั้นให้เสมอเช่น เลข เสียส่วยหรือส่วยเร็วกระวาน เป็นต้น เสียภาษีนั้น คือค่าขายของใดต้องในพิภคซื้อสินค้า, เจ้าของต้องคิดเงินเป็นส่วนหลวงตามพิภค เช่น ภาษีน้ำตาล เป็นต้น เสียอากรนั้นคือ บรรดาสิ่งของที่ปลูกที่สร้างขึ้นเป็นพืชผล, เจ้าของต้องคิดเงินเป็นส่วนหลวงตามพิภค เช่น อากรสุรา เป็นต้น¹

แต่ที่สำคัญที่สุดในเรื่องของ ภาษีอากรนี้ น่าจะให้แก่ การพยายามอธิบายและชี้แจงให้เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นว่า "ทำไมราษฎรจึงต้องเสียภาษี" ดังจะยกมาแสดงต่อไปนี้คือ

"ถามว่า, ทำไมจึงต้องให้เขาเสียสิ่งที่เขาทำได้ โดยความเห็นคเห็น้อยด้วยกำลังของเขา ?

ตอบว่า, คนทั้งปวงล้วนแต่อาศัยทำมาหากินอยู่ในแผ่นดิน; การที่ต้องเสียส่วย ภาษี อากร เป็นประโยชน์ในแผ่นดิน ก็เป็นประเพณีสำคัญมาแต่โบราณ คือแปลว่า ถ้าเราไม่มีเขา เราก็ต้องเอาเงินซื้อกิน นี้เราก็เป็นผู้น้อย ไม่มีอำนาจรักษาตัวพอ จึงได้จ่ายเงินให้แผ่นดินสำหรับได้ทำการปกครองเราให้มีอำนาจที่ใคร ๆ ต้องเกรงเรา ก็ได้ชื่อว่า ชื่ออำนาจหรือความสุข ใสตัวเราเอง คล้ายกับซื้อเขากินนั้นแหละ"²

ลักษณะของการนำเสนอในข้างต้นนั้น นอกจากจะอธิบายให้ทราบตามความหมายของคำว่า ส่วย, ภาษี, อากร ตลอดจนลักษณะของการเสียส่วย เสียภาษี เสียอากร ว่าเป็นอย่างไร อันเป็นศัพท์ และขั้นตอนหรือวิธีการที่ราษฎร จะต้องปฏิบัติสัมพันธ์กับทางราชการหรือรัฐบาล ให้ได้รับทราบแล้ว ในส่วนท้ายยังได้ชี้ให้เห็นอีกด้วยว่า เหตุใดราษฎรจึงต้องเสียส่วย, ภาษี, อากรให้กับรัฐบาล และเมื่อเสียแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อราษฎรเองอย่างไรอีกด้วย

¹ กรมศึกษาธิการ, แบบสอนอ่านเล่ม 4, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์สรรพอนงค์กิจ, รศ. 120 (พ.ศ. 2444)), หน้า 65-66

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 66

จากลักษณะดังกล่าวจึงอาจจะพิจารณาได้ว่าเป็นการสอนความรู้ทางการเมืองโดยผ่านเนื้อหาแบบเรียนให้กับผู้เรียนแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นด้วยว่าหากราษฎรยอมกระทำตามอำนาจทางการเมืองในแง่ของการยอมเสียส่วย, ภาษี และอากรให้กับรัฐแล้ว อำนาจทางการเมืองจะคุ้มครองราษฎรอย่างไรอีกด้วย และโดยความเป็นจริงแล้ว การเสียส่วย ภาษี และอากรนั้น ราษฎรทุกคนที่ประกอบอาชีพอยู่ในผืนแผ่นดิน จะต้องเสียหรือแบ่งปันผลประโยชน์ที่ตนทำมาหาได้ให้กับรัฐบาล ในรูปของส่วย ภาษี และอากรอยู่แล้ว เพราะการเสียส่วย ภาษี อากรนั้น เป็นกฎเกณฑ์ที่ผู้ปกครองตั้งขึ้นมาเป็นกฎหมายไม่ว่าผู้ใดก็มิอาจละเมิดกฎหมายนั้นได้ ดังนั้นลักษณะของการอธิบายและชี้แจงให้เห็นถึงความสำคัญ ตลอดจนผลดีของการเสียภาษีอากร ดังกล่าวข้างต้นนั้น จึงเป็นเรื่องของการสร้างความชอบธรรมให้เกิดขึ้นกับอำนาจของการเก็บภาษีอากรและเป็นการปลูกฝังความรู้เกี่ยวกับอำนาจทางการเมืองของรัฐบาลไปด้วยในขณะเดียวกัน

ในส่วนของการนำเสนอให้ได้รับทราบถึงอำนาจหน้าที่ของข้าราชการซึ่งเป็นกลไกของการบริหารระบบราชการในขณะนั้น เริ่มด้วยการนำเสนอให้เห็นถึง อำนาจหน้าที่ของนายอำเภอ ซึ่งมีอำนาจสิทธิขาดในการกำกับราชการทั้งหลายทั้งปวงในเขตอำเภอ นั้น ๆ ว่า

"ตอบว่า, นายอำเภอนั้น ; มีหน้าที่ราชการสำหรับระงับข้อร้องเรียนของคนชาวบ้านที่เกิดสาเหตุ หรือวิวาทด้วยเรื่องต่าง ๆ, เขามีอำนาจบังคับว่ากล่าว, แลส่งไปยังกระทรวง หรือหอชำระความได้

ถามว่า, ถ้าคนในตำบลนั้นแขวงนั้น ; เขาสังกัดมุลนายอยู่ที่อื่น, หมายบอกให้อำเภอส่ง ๆ ได้หรือไม่ ?

ตอบว่า, นายอำเภอต้องแปรหมายสังกัดมุลนาย, การทั้งปวงนายอำเภอเป็นอิสระแข็งแรงได้; แลอีกอย่างหนึ่ง คือเป็นพยานให้รู้ว่า ตำบลนี้, แขวงนี้, มีคนอยู่เท่านี้, บ้านเรือนประมาณเท่านี้หลัง, เขตบ้านเรือนของคนที่นั่นเท่านี้, เพียงนั้น, เพื่อข้าราชการมีข้าหลวงมาจะได้บอกเล่าให้รู้, หรือป่าวร้องเป็นที่เชื่อฟังหลักฐานได้

ถามว่า, การปกครองของนายอำเภอ, ทำอย่างไร, คุ้มครองได้อย่างไร?

ตอบว่า, คุ้มครองชาวบ้านคอยดูแลรักษาการวิวาท, ต้องตรวจตราระงับผู้ร้ายอย่าให้มีขึ้นในแขวงของตนได้; ถ้ามีขึ้นต้องคิดระงับเสีย" ¹

¹ กรมศึกษาธิการ, แบบสอนอ่าน เล่ม 4, หน้า 44-45

จากข้างต้นจะเห็นได้ถึงการชี้ให้รับทราบ ว่า อำนาจของนายอำเภอและหน้าที่ของ นายอำเภอซึ่งเป็นข้าราชการนั้น นอกจากจะคอยเป็นผู้ระงับเหตุร้าย เช่น การทะเลาะวิวาทกัน ของคนชาวบ้าน และการปราบปรามโจรผู้ร้ายอันจะนำความเดือดร้อนมาสู่ท้องถิ่นที่ตนปกครอง ดูแลอยู่แล้ว ยังมีหน้าที่เป็นผู้รับทราบและเป็นธุระการโอนเข้า-ย้ายออกของพลเมือง และจัด ทำทะเบียนราษฎร ตลอดจนสำมะโนครัว และเรื่องเกี่ยวกับ โฉนดที่ดินทำกินอีกด้วย กล่าว โดยรวมความแล้วก็คือ มีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข และคอยเป็นธุระดูแล กิจของราษฎรที่จะเกี่ยวข้องกับทางราชการนั่นเอง

ในส่วนต่อมา เนื้อหาแบบเรียนหลวงให้ชี้แนะให้ได้รับทราบถึงอำนาจหน้าที่ของ พลตระเวร (ซึ่งน่าจะเทียบได้กับ ตำรวจ ในปัจจุบัน) ว่า

"ถามว่า, ถนนนี้, เป็นหน้าที่ของใครรักษา?

ตอบว่า, พลตระเวร, คือคนสำหรับเฝ้าถนน, เป็นหน้าที่คอยดูแลตรวจตราผู้คนที่ เที่ยวไปมา ให้รู้ซัดว่าจะเป็นคนชนิดใด, เขาจะประพฤติกิริยาคือช่วยอย่างไร, และมี ของสิ่งไรมาบ้าง.

ถามว่า, ถ้าเป็นคนผิดชนิด, ประพฤติแปลก มีสิ่งของที่ต้องห้ามมาด้วย, หน้าที่ของ พลตระเวรจะควรทำอย่างไร?

ตอบว่า, คนที่เป็นพลตระเวร, ก็ต้องรู้ข้อบังคับสำหรับหน้าที่ของตัว; ถ้าเห็นคน ต้องในข้อบังคับแล้ว, ก็จับส่งนายไม่มีความผิดเลย . . . " ¹

จากข้างต้น หน้าที่ของพลตระเวรก็คือ คอยระแวดระวังรักษาความสงบเรียบร้อย บนท้องถนน ตลอดจนความสะอาดของท้องถนน และยังสามารถจับกุมผู้กระทำความผิดในกรณีหนึ่ง กรณีใด เช่น มีของต้องห้าม หรือการวิวาทก่อความไม่สงบบนท้องถนนได้ด้วย

อนึ่ง มีข้อที่น่าสังเกตในที่นี้ด้วยว่า การจะพิจารณาจับกุมผู้หนึ่งผู้ใดของพลตระเวร นั้น จะต้องกระทำไปตามขอบเขตแห่งอำนาจหน้าที่ของตนเท่านั้น กล่าวคือ "ถ้าเห็นคนต้องใน บังคับแล้ว, ก็จับส่งนายไม่มีความผิดเลย" ความหมายโดยนัยก็คือ จะต้องจับกุมเฉพาะบุคคล

¹ กรมศึกษาธิการ, แบบสอนอ่าน เล่ม 4, หน้า 45-46

ที่ข้อบังคับระบุว่า "ผิด" จริงเท่านั้น จึงจะไม่ใช่ความผิดของพลตระเวร ดังนั้น พลตระเวร จึงมิได้มีอำนาจที่จะจับกุมใครก็ได้ตามใจชอบ

ประเด็นต่อมาก็คือ การอบรมให้รับรู้ถึงอำนาจตลอดจนหน้าที่ของทหารว่ามีหน้าที่อย่างไร และเป็นคุณเป็นประโยชน์ต่อพลเมืองและต่อแผ่นดินอย่างไร ดังนี้

"ถามว่า, ทหาร เป็นคนเกิดมาสำหรับอะไร?

ตอบว่า, สำหรับแผ่นดิน, คอยป้องกันศัตรูหมู่วายที่เกิดขึ้นเป็นเสี้ยนหนามแผ่นดิน; คือ เป็นพวกสำหรับปราบข้าศึก

ถามว่า, พลทหารรักษาความสุขพลเมือง ที่อยู่ในแผ่นดินนั้นอย่างไร?

ตอบว่า, พลทหารเปรียบเหมือนเสือ, พลเมืองเปรียบเหมือนหมู่ม้า, ถ้าจะมีคนเข้าไปในป่านั้น, ย่อมจะเกรงอำนาจเสือเป็นที่สุด, ถึงจะขึ้นเข้าไปให้เจอเสือ ๆ คงกั๊กคนเป็นแน่; หมู่ม้าไม่ได้มีความเจริญงอกงามด้วยอำนาจเสือคุ้มครองฉันใดก็คิ, พลเมืองก็เหมือนกัน" ¹

จะเห็นได้ถึงการให้ความสำคัญของทหารว่าเป็นคนเกิดมาสำหรับแผ่นดิน และมีหน้าที่คอยปราบปรามเสี้ยนหนามแผ่นดิน ซึ่งก็หมายถึงการปกป้องคุ้มครองเอกราชและอธิปไตยของชาตินั่นเอง นอกจากนี้ทหารยังมีหน้าที่ให้ความปกป้องคุ้มครองราษฎรในประเทศ อันเปรียบให้กับเสือให้ความปกป้องคุ้มครองหมู่ม้าไม้กระนั้น

ท้ายที่สุดในส่วนของ เนื้อหาแบบเรียนหลวงที่ได้ชี้แนะให้เห็นถึงอำนาจ-หน้าที่ของข้าราชการนั้นก็คือ การนำเสนอให้เห็นถึงหน้าที่ของตระลาการ หรือผู้พิพากษาชำระความตลอดจนการชี้ให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีตระลาการชำระความด้วยการกล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ว่ามีความคิดอ่านอันลึกซึ้งและจึงจะเอาเปรียบและข่มเหงกันอยู่ตลอดเวลา ในกรณีของผู้ที่แข็งแรงกว่ากับผู้ที่อ่อนแอกว่า และจากความจำเป็นในอันที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติและอย่างเสมอภาคกันนั่นเอง จึงนำไปสู่ความจำเป็นที่จะต้องมีตระลาการขึ้นมาสำหรับชำระตัดสินความอันพิพาทกันอยู่นั้นเสีย ²

¹ กรมศึกษาธิการ, แบบสอนอ่านเล่ม 4, หน้า 47

² โปรตศุภรายละเอียดยในเรื่องเดียวกัน, หน้า 49-50

สิ่งที่น่าสนใจในจุดนี้ก็คือ นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นของการที่จะต้องมี
 ตระลาการและหน้าที่ของตระลาการแล้ว การอธิบายและการนำเสนอในเนื้อหาแบบเรียนหลวง
 ยังได้พาคนไปถึง การตัดสินใจหรือการพิพากษาว่าจะทำอย่างไร และจะตรวจสอบอย่างไร
 จึงจะเกิดเป็นยุติธรรมและเป็นกลางที่สุดตั้งคำอธิบายตอนหนึ่งว่า

"ถามว่า, การตัดสินใจนั้น, จะควรถืออะไรเป็นบันทึก?

ตอบว่า, ดวงจิตที่ไม่ลำเอียงนั้นแล; ถือเอาคดีของโจทก์ จำเลย มาพิจารณา
 ตามกฎหมาย

ถามว่า, เมื่อตรวจดูคำให้การนั้นยังกำกวมกันอยู่, จะควรทำอย่างไร?

ตอบว่า, ความจริงเปรียบเทียบเข้าสาร, ความเท็จเปรียบเทียบเข้าเปลือก,
 มีน้ำหนักผิดกันอยู่, ถ้าเราจะเอาเข้าสารเมล็ดหนึ่ง, เข้าเปลือกเมล็ดหนึ่ง ขึ้น
 ชั่งกัน, น้ำหนักเข้าเปลือกคงมากกว่า, ถ้าเข้าสารร้อยเมล็ด, เข้าเปลือกร้อย
 เมล็ดเท่ากัน, น้ำหนักเข้าเปลือกก็ยิ่งมากขึ้นทุกที, ถ้าดวงด้วยทนายหรือถึง,
 ทนายต่อทนาย, ถึงต่อถึง, เข้าสารกลับมีน้ำหนักกว่าเข้าเปลือก, หลายเท่าหลาย
 ส่วนได้ฉันทาก็ดี; พึงทำอุบายพิพากษาความกำกวมกันนั้น, โดยคดีประณมเหตุ,
 มียอมเหตุ ปัจฉิมเหตุ ของโจทก์ จำเลยนั้น, ก็จะได้เห็นตัวจริงได้"¹

การอธิบายข้างต้นนั้น นับว่าเป็นการเชื่อมโยงต่อจากอธิบายให้ทราบถึงอำนาจหน้าที่
 ที่ในการตัดสินใจของตระลาการว่า เมื่อตระลาการทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาความของโจทก์
 และจำเลยแล้ว ผู้พิพากษาจะต้องตัดสินใจด้วยความเป็นธรรม "โดยจิตที่ไม่ลำเอียง" ด้วย ซึ่ง
 การจะกระทำเช่นนั้นได้ ผู้พิพากษาจะต้องพิจารณาตัดสินไปตามตัวบทกฎหมายอันเนื่องด้วย
 คดีนั้น ๆ และจะต้องพิจารณาบุคคลด้วยความละเอียดรอบคอบถึง ต้นเหตุ กลางเหตุ และ
 ปลายเหตุ ด้วยจึงจะนับว่าเป็นยุติธรรม อันเป็นลักษณะของการผูกโยงให้เห็นได้โดยปริยายว่า
 อำนาจการพิจารณาตัดสินคดีความของผู้พิพากษาซึ่งเป็นข้าราชการนั้น จะต้องกระทำไปในทาง
 ที่ต้องอยู่บนหลักกฎหมายและข้อเท็จจริงเท่านั้น จะกระทำไปตามอำเภอใจของตนหาได้ไม่

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ถึงความพยายามในการปลูกฝังสิ่งที่น่าจะเรียกได้ว่า
 อำนาจรัฐแบบใหม่ให้เกิดการรับรู้ ยอมรับ และเชื่อฟังขึ้นในหมู่เด็กนักเรียน ไม่ว่าจะเป็นใน

¹ กรมศึกษาธิการ, แบบสอนอ่านเล่ม 4, หน้า 49

ด้านการกล่อมเกล่าให้ตระหนักถึงศูนย์กลางแห่งอำนาจการปกครองบังคับบัญชาประเทศ อันให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ การชี้ให้เห็นถึงการจัดโครงสร้างการปกครองในส่วนกลาง การจัดโครงสร้างการปกครองบังคับบัญชาในส่วนภูมิภาค รวมตลอดถึงการนำเสนอให้เด็กนักเรียนได้รับทราบถึงอำนาจหน้าที่ของรัฐบาลหรือผู้ปกครอง ตลอดจนบรรดาข้าราชการต่าง ๆ ในขณะนั้น ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมาย การรักษากฎหมาย การเก็บภาษีอากร การรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ และการปกป้องรักษาอธิปไตยของประเทศชาติบ้านเมือง เป็นต้น

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตในที่นี้ว่า การนำเสนอให้เด็กนักเรียนได้รับทราบถึงอำนาจหน้าที่ของรัฐบาลและข้าราชการตามที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนนั้น หากนำไปพิจารณาเทียบเคียงกับ ตารางจำแนกกระทรวงและอำนาจหน้าที่ของกระทรวงในหน้า 138-140 ของการศึกษานี้แล้ว จะเห็นได้ว่า การนำเสนอเน้นหนักไปในด้านภาระกิจและหน้าที่ของกระทรวงต่าง ๆ ดังนี้คือ กระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับด้านการจัดเก็บภาษีอากร การปกครองบังคับบัญชาหัวเมือง กระทรวงกลาโหม ซึ่งมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการทหาร และการป้องกันรักษาอธิปไตยของประเทศ กระทรวงนครบาล ซึ่งมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในมณฑลกรุงเทพฯ และกระทรวงยุติธรรม ซึ่งมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการพิพากษาคดีความที่เกิดขึ้นในประเทศ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การนำเสนอให้เด็กได้รับรู้ตลอดจนเชื่อฟังต่ออำนาจหน้าที่ของรัฐบาลหรือข้าราชการต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น เน้นหนักไปในเรื่องของการเก็บภาษีอากรเพื่อนำมาใช้จ่ายบำรุงและพัฒนาประเทศ การรักษาความสงบเรียบร้อยและความร่มเย็นภายในประเทศ และการปกป้องรักษาเอกราชอธิปไตยของประเทศเป็นสำคัญ ซึ่งภาระหน้าที่เหล่านี้ก็คือภาระกิจหลักของอำนาจรัฐนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมเป็นความจำเป็นที่รัฐจะต้องส่งผ่านและจัดป้อนสิ่งที่น่าจะเรียกได้ว่าเป็น ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และกฎเกณฑ์ทางสังคมตั้งว่านี้ออกไปสู่ประชาชนในชาติ ให้เกิดการยอมรับและเชื่อฟังปฏิบัติตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคนรุ่นใหม่ ซึ่งจะต้องเติบโตขึ้นเป็นพลเมืองของชาติ ตลอดจนเป็นข้าราชการหรือเป็นกลไกในการปกครองบริหารประเทศต่อไปในอนาคต เพื่อว่าเขาเหล่านั้นจะสามารถรองรับและสานต่อภาระกิจดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ดังนั้น การศึกษาของชาติจึงถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังและจัดป้อน ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และกฎเกณฑ์เหล่านี้ ออกไปสู่เยาวชนของชาติ เพื่อความมีประสิทธิภาพ ความมั่นคง และเสถียรภาพของประเทศชาติ ในระยะยาว

3. ลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความรักและความรักที่ต่อสถาบันชาติ

ลักษณะของการปลูกฝังและการอบรมกล่อมเกล่าให้เด็กนักเรียนเกิดความรักชาติและคิดจะทำประโยชน์เพื่อชาติบ้านเมืองของคม ความที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวงสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ อาจแยกประเด็นของการพิจารณาเป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ การปลูกฝังให้ได้รับทราบถึงความหมายของคำว่ารักชาติบ้านเมือง และประเด็นของการเชื่อมโยงความรักชาติเข้ากับการคิดจะทำประโยชน์และเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง

ก. ลักษณะของการปลูกฝังให้ได้รับทราบถึงความหมายของคำว่ารักชาติ ลักษณะของการปลูกฝังความรักชาติ ในเนื้อหาแบบเรียนหลวงนั้น เริ่มปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก ในหนังสือแบบเรียน ธรรมจรรยา เล่ม 2 เพราะในหนังสือเล่มดังกล่าวนี้ให้นำเสนอบทเรียนที่ว่า "รักชาติ" และใช้คำนี้เป็นชื่อบทเรียน

ลักษณะของปลูกฝังความรักชาติ ดังกล่าวนั้น เริ่มด้วยการนำเสนอให้เห็นถึงคำว่ารักพวกพ้อง ตลอดจนรักชาติบ้านเมือง ว่า

"คำว่ารักพวกพ้อง หรือรักชาติบ้านเมือง แปลว่าอะไร? บางทีเด็กบางคนจะยังไม่เข้าใจ แต่เด็กทุกคนย่อมรู้สึกรักพวกพ้อง รักชาติ และรักบ้านเมืองอยู่ในใจทั้งสิ้น โดยที่ไม่ได้ยินเสียงใครพูด จึงทำให้ไม่ทันนึกถึง และไม่เข้าใจว่าคำว่ารักชาติแปลว่าอะไรแน่" ¹

เมื่อได้เกริ่นนำให้ได้รับรู้ว่า ความรักชาตินั้นย่อมจะต้องเกิดขึ้นกับเด็กทุกคนโดยปรกติอยู่แล้ว แต่ความรู้สึกถึงความรักชาติที่เกิดขึ้นในจิตใจของเด็กนั้น เด็กอาจจะยังไม่เข้าใจว่าเป็น "ความรู้สึกรักชาติ" ด้วยว่ายังไม่เข้าใจถึงคำที่จะใช้เรียกหรือแทนความหมายของความรู้สึกนั้น จากนั้นเนื้อหาแบบเรียนเล่มเดียวกันก็ให้นำเสนอต่อไปถึงความรู้สึกรักพวกพ้องรักบ้านที่อยู่อาศัยของตน รักโรงเรียนของตน และเชื่อมโยงถึงความรักในสิ่งเหล่านั้นไปสู่ "ความรักชาติบ้านเมือง" ในที่สุด ดังความว่า

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 2, หน้า 100

"นอกจากเพื่อน บ้านเรือนและโรงเรียน ซึ่งเป็นที่เล็กน้อยนี้ ยังมีที่ใหญ่ ๆ ที่เรามีความรักมากกว่าบ้านเรือนและโรงเรียนอีก คือบ้านเมืองของเราที่เรียกว่า เมืองไทย หรือ ประเทศสยาม จงจำไว้ว่า เมืองไทย อย่าลืม เพราะเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของเรา ๆ ต้องรักให้มาก ๆ ต้องรักมากกว่าบ้านที่เราอยู่และต้องรักมากกว่าโรงเรียนที่เราเรียน" ¹

แนวความคิดดังกล่าวข้างต้นคือ การเชื่อมโยงความรักบ้าน รักพวกห้อง รักโรงเรียน เข้ากับความรักชาติบ้านเมือง และได้รับการขยายและการอธิบายให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้นไปอีก ถึงความผูกพันในชาติบ้านเมืองที่มีอยู่มากกว่า และสำคัญกว่าบ้านที่อยู่อาศัย ทั้งความตอนหนึ่งว่า

"บ้านของเราเป็นที่ซึ่งเรามีความรักผูกพันกับคนในบ้านอย่างหนาแน่น แต่บ้านของเราก็นับว่าเป็นส่วนหรือนับว่าเป็นสมบัติแห่งบ้านเมืองเรา เพราะฉะนั้นเมื่อเรารู้สึกว่า บ้านเป็นที่ประชุมความรักและความใกล้ชิดที่สุดเพียงใด เมื่อขยายวงให้กว้างออกไป เราก็รู้สึกว่าบ้านเราเป็นที่ซึ่งมีคนที่เรารักมากที่สุด และเป็นแผ่นดินซึ่งเรารักมากที่สุดเพียงนั้น เพราะเราได้อยู่ เราได้เห็น ได้รู้สึก เป็นเจ้าของ ได้รับความสุขความทุกข์และความหวังต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดกว่าที่อื่น ๆ หมดไม่ว่าใคร ๆ ถ้าจะถามว่า ในโลกนี้ท่านชอบที่ไหนมากที่สุด ก็คงต้องตอบว่าบ้านเมืองของตัว ความรู้สึกเช่นนั้น ย่อมกระทำให้เกิดความนับถือกัน ความพอใจกัน ความสามัคคีปรองดองกัน และย่อมเป็น เบื้องต้นแห่งความรักชาติบ้านเมืองซึ่งมีอยู่ในคนทั้งหลาย. . ." ²

จากข้างต้น จะเห็นได้ถึงการเชื่อมโยงความรักพวกห้องรักบ้าน รักโรงเรียน มาเป็นความรู้สึกเกิดความรักและผูกพันต่อชาติบ้านเมืองในที่สุด เพราะเหตุว่าบ้านเรือนที่อยู่อาศัยซึ่งมนุษย์จะบังเกิดความรักความผูกพันอยู่แล้วนั้น เป็นเสมือนส่วนย่อยของบ้านเมืองอันถือว่าเป็นส่วนใหญ่ บ้านเมืองหรือชาติบ้านเมืองยังถูกอธิบายให้เห็นอีกว่าเป็นที่ซึ่งให้ความสุขความทุกข์ และความหวังต่าง ๆ ร่วมกันในหมู่ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบ้านเมืองนั้น ลักษณะของ

¹ โปรศุครายละเอียดใน กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 2, หน้า 100-104

² กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 6, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษร

ความผูกพันร่วมกันในหน่วยย่อยของสังคม และการเชื่อมโยงความผูกพันกันในหน่วยย่อยมาเป็นหน่วยใหญ่คือ ชนชาติบ้านเมืองโดยทั้งหมดนี้เอง เป็นความหมายเบื้องต้นของความรักชาติบ้านเมืองที่น่าเสนอออกมา

นอกเหนือจากการนำเสนอให้เกิดความรักและความผูกพันในชาติบ้านเมืองอันเป็นการต่อยอดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและผูกพันซึ่งกันและกันในหมู่ประชาชนแล้ว เนื้อหาแบบเรียนหลวงยังได้จัดป้อนและอบรมให้เกิดความรู้สึกที่จะปกป้องและรักษาซึ่งชาติ บ้านเมืองอันเป็นที่รักแห่งตนอีกด้วย โดยได้กล่าวถึงความรู้สึกอันรุนแรงที่จะบังเกิดขึ้นในจิตใจของทุกคน หากว่ามีใครมา "แก้งตึกเตียน" หรือให้ร้ายต่อ "ชาติบ้านเมืองเรา" ดังความตอนหนึ่งว่า

"ถ้าใครเอาความไม่จริงมาแก้งตึกเตียนว่า เมืองไทย เป็นเมืองไม่ดี เช่นนั้น ๆ . . . ให้เราได้ยินต่อหน้า เราจะนิ่งฟังไม่ได้เป็นอันขาด เพราะมันแทงปลานเข้าไปในหัวอกหัวใจ รวากับใครเอามือมีคมมาแทง ยิ่งให้รู้สึกเจ็บใจ แค้นใจ และแสบร้อนใจ เป็นอย่างยิ่ง . . ."

บ้านเมืองของไทย ๆ ก็รัก บ้านเมืองของญี่ปุ่น ๆ ก็รัก บ้านเมืองของจีน ๆ ก็รัก . . . เพราะฉะนั้น ชาติของเรา ๆ ก็ต้องรักให้มาก ๆ เหมือนกัน . . ."¹

สิ่งที่น่าสังเกตในที่นี้ก็คือ ลักษณะของการปลูกฝังความรักชาติ ดังกล่าวข้างต้นนั้นจะมีการกล่าวซ้ำและเน้นย้ำถึงคำว่า "พวกเรา" หรือ "ของเรา" เช่น ชาติของเรา บ้านเมืองของเรา โรงเรียนของเรา ฯลฯ อยู่ตลอดเวลา ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการต่อยอดให้เกิดความสำนึกในความร่วมกันอันจะส่งผลให้เกิดความรักความผูกพันในสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นให้มากยิ่งขึ้น และความรู้สึกรักชาติบ้านเมืองดังกล่าวนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องบังเกิดขึ้นในจิตใจของเด็กนักเรียนทุกคนอย่างเต็มเปี่ยม หากใครปราศจากจิตใจแห่งความรักชาติและบ้านเมืองของตนแล้ว ก็นับได้ว่าปราศจากความเป็นคน และบุคคลผู้ซึ่งปราศจากความรักชาติบ้านเมืองนี้จะเป็นผู้ซึ่งไม่น่าคบหาสมาคมด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

"เด็ก ๆ ต้องเรียนรักบ้านเรือน ญาติพี่น้อง รักโรงเรียน และรักเพื่อนร่วมโรงเรียนเดียวกัน แล้วโตขึ้นความรักอันนี้ก็จักกล้าแข่งขัน และจะทำให้เป็นคนรักชาติ รักบ้านเมืองของเรามาก คนที่ไม่รักบ้าน ไม่รักโรงเรียน ไม่รักชาติบ้าน

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 2, หน้า 104-105

เกิดเมืองนอนนั้น เกือบจะนับว่าเป็นคนไม่ได้ เพราะคุณเหมือนไม่มีจิตใจ ไม่รู้จัก
คิดช่วยเหลือพวกห้อง และชาติบ้านเมืองของคุณ คนเช่นนั้นค้าไม่ได้" ¹

อย่างไรก็ตาม ความรักชาติบ้านเมืองหรือลักษณะของการปลุกฝังให้เกิดความรัก
ชาติบ้านเมืองตามที่อบรมกล่อมเกลามาให้กับเด็กนักเรียนผ่านเนื้อหาแบบเรียนดังกล่าวนี้ นอก
จากจะเป็นการชี้แนะให้เกิดความรักและห่วงแทนต่อชาติบ้านเมืองอันเป็นที่อยู่ของคุณแล้ว
ยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะของการไม่ลบหลู่หรือดูถูกชาติบ้านเมืองอื่น ๆ ว่าดีกว่าของคุณ
กล่าวให้ง่ายขึ้นก็คือ ลักษณะของการปลุกฝังให้เกิดความรักชาติบ้านเมืองนี้ ไม่มีลักษณะของ
การเป็นชาตินิยมอย่างสุดซึ้ง คือเห็นแต่ชาติและบ้านเมืองของคุณเป็นดีและเป็นเลิศกว่าชาติ
บ้านเมืองอื่น ๆ จนบังเกิดเป็นความรู้สึกดูถูกและเหยียดหยามชาติอื่น ๆ ไป ในทางตรงกัน
ข้าม ลักษณะของการอบรมความรู้สึกรักชาติบ้านเมืองตามที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวงนี้
ยังสอนให้ไม่ดูถูกและลบหลู่ชาติบ้านเมืองอื่น ๆ ด้วย ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าไม่มีชาติบ้านเมือง
ไหนจะดีไปเสียหมด หรือจะเลวไปเสียหมด จนหาข้อดีไม่ได้ สิ่งใดที่เป็นข้อดีของเราก็ดี
สำหรับเรา และสิ่งใดที่ไม่ดีก็ต้องยอมรับว่าไม่ดี ซึ่งการรักชาติบ้านเมืองเช่นนี้ ถือกันว่าเป็น
การรักชาติที่ถูกต้องและที่จริง ดังที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียน ธรรมจริยา เล่ม 4 ซึ่งว่าด้วย
ความรักชาติ ว่า

"... ถ้าคนไทย ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น จีน แรก พม่า มอญ ญวน และคนชาติต่าง ๆ จะ
มาเถียงกันว่าเมืองของใครจะดีที่สุด ก็คงจะได้เถียงกันไปไม่มีที่สิ้นสุด อย่างหมู่
เด็กที่กล่าวมาแล้วเหมือนกัน เพราะต่างก็ต่างจะยกย่องชาติและบ้านเมืองของตน
จึงต่างคนต่างจะยืนยันว่าบ้านเมืองของตนเป็นดีที่สุดในโลก และจะอาจยกเหตุผล
ต่าง ๆ ที่ผู้อื่นไม่ยินยอมด้วย นอกจากพวกของตัวเอง . . . การที่เรารักบ้าน
เมืองของเราจะเห็นว่าบ้านเมืองของเราดี จึงไม่จำเป็นที่จะหมายความตลอดไป
ถึงว่าบ้านเมืองของเราดีกว่าบ้านเมืองอื่น ๆ จริงเสมอไป เพราะฉะนั้นจึงควร
จำแนกออกได้ว่า การรักบ้านเมืองมีต่างกันสองประเภท คือรักแต่ของเราฝ่าย
เดียว ค่าที่เป็นของเราจึงจะดี ถึงจะดีจริงหรือไม่ดีจริงก็ช่างเถอะ ดังกล่าว
มาแล้วในข้างต้นประเภทหนึ่ง ก็อีกประเภทหนึ่งคือรักอย่างจริง รักอย่างถูก ไม่
เข้าข้างของเราฝ่ายเดียว ไม่หลู่ชาติอื่น ๆ ที่อะไรของเราดีเราก็ว่าดี ไม่ดีเรา
ก็รับว่าไม่ดี" ²

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 2, หน้า 106

² กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 4, หน้า 142-143 (เน้นโดยผู้เขียน)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ถึงการพยายามปลูกฝังให้รับทราบถึงความหมายและความสำคัญตลอดจนขอบเขตของ "ความรักชาติบ้านเมือง" โดยการเริ่มกล่าวถึงความรักในญาติพี่น้องพวกพ้องกันเองก่อน ต่อมาก็ได้โยงใยไปถึงบ้านและโรงเรียน ซึ่งอยู่ไกลตัวยิ่งขึ้น จนท้ายที่สุดก็ได้เชื่อมโยงความรักดังกล่าวนั้นไปสู่ความรักชาติบ้านเมืองอันเป็นถิ่นที่อยู่ของประชาชนไทยด้วยกันเองทั้งหมด อีกทั้งยังชี้ให้เห็นว่าความรักชาติบ้านเมืองที่ถูกและที่จริงนั้นจะต้องไม่รักแค่ชาติบ้านเมืองของตัวเองจนกลายเป็นความคลั่งไคล้เฉพาะชาติบ้านเมืองของตน และกลายเป็นความลบหลู่ดูถูกชาติอื่น เมืองอื่นไป การรักชาติบ้านเมืองที่ถูกต่องั้นจะต้องรับรู้ถึงสิ่งที่ดีและสิ่งที่ไม่ดีในชาติบ้านเมืองของตนไปในขณะเดียวกัน และต้องไม่เห็นว่าเป็นชาติบ้านเมืองของตนนั้นคือไปเสียหมด หรือชาติอื่น เมืองอื่นเลวไปเสียหมด จึงอาจกล่าวในที่นี้ได้ว่า ลักษณะของความรักชาติบ้านเมืองนี้จะเป็นการขยายและการเสริมแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีก จากเดิมที่ได้พิจารณามาแล้ว

ข. ลักษณะของการเชื่อมโยงความรักชาติเข้ากับการคิดจะทำประโยชน์ คิดจะ เสียสละและอุทิศตนเพื่อชาติบ้านเมือง ลักษณะของการปลูกฝังความรักชาติบ้านเมืองตามที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ จะกล่าวถึงแต่ความรักชาติรักบ้านเมืองเฉพาะที่มีเกิดขึ้นในจิตใจของประชาชนเท่านั้นก็หาไม่ ในทางตรงกันข้ามการสานต่อซึ่งความรักชาติที่มีอยู่ในจิตใจให้ออกมาเป็นการประพฤติปฏิบัติในแง่ของพฤติกรรมที่จะทำนุบำรุงและทำประโยชน์ให้กับชาติบ้านเมืองก็ได้รับการปลูกฝังให้เกิดขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากข้อความต่อไปนี้

"แต่การรักชาติบ้านเมืองนี้ ไซ้ว่าจะเป็นแต่เพียงความรู้สึกก็หาไม่ ย่อมตลอดไปถึงกิจการด้วย เหตุฉะนั้น ผู้รักบ้านเมืองควรเป็นผู้ซึ่งพยายามจะกระทำบ้านเมืองให้มีความสุข ความเจริญยิ่งขึ้น ถ้าสิ่งใดที่เห็นว่าจะจะเป็นเครื่องส่อให้เกิดผลตรงกันข้ามกับที่กล่าวนี้ ก็ย่อมพยายามที่จะระงับเสีย . . .

ความรักบ้านเมืองที่ถูกเท่านั้น คุณที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ต้องปรากฏเป็นความพยายามที่จะเชิดชูบ้านเมืองให้สูงขึ้น เจริญขึ้น โดยกระทำความดีกระทำหน้าที่จริง ๆ คำเนินชีวิตการอยู่กินให้เป็นไปอย่างเที่ยงตรง เมื่อมีโอกาสที่จะช่วยเหลือในทางใด ก็ต้องกระทำโดยเต็มตามความสามารถ . . ."¹

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 6, หน้า 225-228 (เน้นโดยผู้เขียน)

จากข้างต้น จะเห็นได้ถึงการเชื่อมโยงความรักชาติ ซึ่งบังเกิดขึ้นในจิตใจของหมู่ประชาชนพลเมืองให้ออกมาเป็นการประพฤติปฏิบัติและมีความต้องการที่จะช่วยทำประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองอย่างเต็มความสามารถด้วย จึงจะเรียกว่าเป็นการรักษาตัวอย่างแท้จริงหรืออย่างถูกต้อง

นอกจากนั้น ลักษณะของการเชื่อมโยงความรักชาติเข้ากับการเสียสละและอุทิศตนเพื่อกระทำกิจอันจะเป็นคุณเป็นประโยชน์เพื่อชาตินี้ หากได้จำกัดอยู่ในชนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดโดยเฉพาะไม่ หากแต่เน้นการเปิดกว้างและทั่วไป ทั้งนี้ก็โดยการนำเสนอให้เห็นว่าคนเราทุกคนที่อยู่ในสังคมหรือในบ้านเมืองนั้น มีโอกาสที่จะช่วยชาติบ้านเมืองได้เหมือน ๆ กัน อันเป็นลักษณะของการปลูกเร้าให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันในหมู่ชนทั้งประเทศ นอกจากนี้ยังมีลักษณะของการเปิดกว้างในอันที่จะรับเอาศิลปวิทยาการหรือสิ่งอันเป็นความเจริญของชาติอื่นเมืองอื่นซึ่งเห็นว่าดีและจะเป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองของตนอีกด้วย ดังปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวง ธรรมจรรยา เล่ม 4 ตอนหนึ่งว่า

"คนเราย่อมมีโอกาสที่จะช่วยชาติบ้านเมืองได้ทุกคนไม่มากก็น้อย คือใครมีวิชาความรู้ทางใด ก็ตั้งหน้ากอบการในทางนั้น ให้การของตนเจริญขึ้นได้เป็นประโยชน์อันใหญ่ยิ่งแก่บ้านเมือง ถ้ามีสิ่งใดที่เห็นว่าของเราสู้ของต่างประเทศเขาไม่ได้ ก็พยายามเอาอย่างของเขา มาปลูกฝังให้มีขึ้นในบ้านเมืองของเราบ้าง บ้านเมืองของเราจะได้เจริญเทียมบ้านเมืองอื่น ๆ เขา ทำดังนี้แหละจึงจะเรียกว่ารักบ้านเมืองจริง . . . " ¹

จากข้อความที่ยกมาจะเห็นได้ถึงความพยายามที่จะปลูกเร้าความรู้สึกในอันที่จะช่วยกันสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับชาติบ้านเมือง ซึ่งคุณบัติเช่นนี้ทุกคนมีอยู่บ้างน้อยบ้างตามแต่ความรู้ความสามารถ ดังนั้นการคิดจะทำประโยชน์ให้เกิดกับชาติบ้านเมืองนี้จึงไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในหมู่ชนชั้นผู้ปกครองเท่านั้น หากแต่รวมเอาประชาชนและบรรดาราษฎรทั้งมวลของประเทศด้วย ลักษณะดังกล่าวนี้ได้รับการเน้นย้ำอยู่ตลอดเวลา ดังเช่น

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 4, หน้า 143-144

"จงจำไว้ว่าบ้านเมืองของเรา และชาติไทยของเรา จะเจริญได้ก็เพราะเรา ทั้งหลายซึ่งเป็นคนไทย ต่างมีความรัก และต่างพากันคิดทำนุบำรุงให้ดีขึ้นเจริญขึ้น เมื่อใครโหดขมจะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองในทางใดได้ก็ต้องทำโดยเต็มกำลัง และมีมือ บ้านเมืองของไทยเราจึงจะเจริญ เทียบบ้านเมืองของชาติอื่น ๆ เขา ได้บ้าง" ¹

การปลุกฝังให้เกิดความสำนึกในการที่จะช่วยทำประโยชน์เพื่อชาติบ้านเมืองนี้หาได้-
กินความแต่เฉพาะการคิดที่จะกระทำประโยชน์โดยอุทิศวิชาความรู้และความสามารถที่แต่ละคน
มีอยู่อย่างเต็มที่เท่านั้น หากได้กินความไปถึงการเสียสละและการอุทิศอันยิ่งใหญ่และมีคุณค่า
สูงสุดของหมู่ประชาชนอีกด้วย นั่นคือการปลุกฝังให้เสียสละชีวิตเพื่อชาติบ้านเมือง ดังปรากฏ
ในเนื้อหาแบบเรียนตอนหนึ่งว่า

"ถึงแม้ตัวเราเองเราก็ไม่รักเท่าชาติ และบ้านเมืองของเรา ไม่เช่นนั้นคนบาง
คนเขาจะไปรบเอาชีวิตเข้าเฝ้าอาวุธศัตรูคือข้าศึก เพื่อจะกู้บ้านเมืองของเขา
ทำไม? ก็เพราะเหตุอย่างเดียวกันคือ เขารักชาติและบ้านเมืองของเขามากกว่า
ชีวิตของเขา ถึงชีวิตของเขาจะเป็นอันตรายเขาก็ไม่เสียกาย ขอแต่ให้บ้าน
เมืองของเขามีชัยชนะแก่ข้าศึกเท่านั้น . . ." ²

การกล่อมเกล่าให้อุทิศกายใจและแม้แต่ชีวิตเพื่อชาติบ้านเมือง ซึ่งการอุทิศชีวิต
เพื่อปกป้องชาติบ้านเมืองของชนนี้ ถือเป็น การเสียสละและการอุทิศอันยิ่งใหญ่ อันนอกจากจะ
เป็นการแสดงออกซึ่งความรักชาติบ้านเมืองอย่างจริงแท้แล้ว การกระทำเช่นนั้นยังจะได้รับ
การเชิดชูสรรเสริญจากคนโดยทั่วไป ในแง่ของการเป็นบุคคลผู้เสียสละที่ยิ่งใหญ่และหาที่สุด
มิได้ และการเสียสละชีวิตเพื่อรับใช้ชาติบ้านเมืองนี้ ได้รับการเน้นย้ำให้ตระหนักถึงความ
สำคัญและความยิ่งใหญ่ผ่านเนื้อหาแบบเรียน ตอนหนึ่งว่า

"ผู้รักชาติบ้านเมืองจริงนั้น ย่อมตั้งใจที่จะช่วยให้บ้านเมืองเจริญขึ้น เสมอที่ถึงแก่
มอบชีวิตให้แก่บ้านเมืองก็มี ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน สิ่งใดที่เห็นว่าจะเป็นการ
เจริญ เป็นความดีแก่บ้านเมือง ถึงหากจะได้รับความลำบากยากใจ ก็คงจะฝ่าฝืน
ความลำบากทำไป จนสำเร็จหรือจนชีวิตหาไม่ การมอบชีวิตให้แก่บ้านเมืองนี้

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 2, หน้า 107 (เน้นโดยผู้เขียน)

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 105-106

ยอมเป็นที่นับถือของคนทั่วไปไม่ว่าในสมัยโบราณหรือปัจจุบัน และยอมเป็นเกียรติยศแก่ผู้ที่ทำคั้งนั้นหาที่สุคติได้ ถึงตัวตายแล้ว ชื่อก็ยังจะติดอยู่ในแผ่นดินไม่รู้จักสูญ..."¹

นั่นหมายความว่า ความจำเป็นและความสำคัญของกิจอันจะเป็นการนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองแล้วแม้จะยากลำบากหรือแม้จะต้องเสียสละชีวิตเข้าแลกก็ยอมถือเป็น การสมควร และผู้ซึ่งกระทำเช่นนั้นยอมถือเป็นผู้ที่รักชาติอย่างแท้จริง สมควรแก่การยกย่องสรรเสริญยิ่งนัก

การอุทิศตนเพื่อชาติบ้านเมืองหรือการมีความคิดและความต้องการซึ่งจะกระทำการอันหนึ่งอันใดเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของชาติบ้านเมือง หรือกล่าวโดยรวมแล้วก็คือ "ความรักชาติบ้านเมือง" นั้น โดยความเป็นจริงแล้วจะต้องกระทำอย่างไรบ้าง เพราะ "ความรักชาติบ้านเมือง" โดยการมุ่งที่จะกระทำกิจอันจะเป็นประโยชน์และเป็นความเจริญแก่บ้านเมือง ดังที่ได้กล่าวมานั้นคุณจะมีลักษณะของความเป็นนามธรรมค่อนข้างสูง เพราะไม่ได้มีการอธิบายให้เห็นได้อย่างแจ่มชัดว่าจะต้องกระทำอย่างไรจึงจะเรียกว่า กระทำกิจอันเป็นประโยชน์และเป็นความเจริญรุ่งเรืองแก่บ้านเมือง ประเด็นดังกล่าวนี้ได้รับการอธิบายให้เห็นอย่างชัดเจนว่า

"คนเราทุกคนยอมมีอำนาจชอบธรรมที่จะกระทำได้ทั้งสิ้น คืออาจจะประพฤติดตนให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่น โดยแสดงตนเป็นผู้ตรงต่อการทำงาน ชื่อสัตย์กตัญญูต่อพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนมาถึงเจ้าบ้านผ่านเมือง อำเภอกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้รับอำนาจปกครองต่อ ๆ กันลงมา และประพฤติดตนให้เป็นไปตามกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีของบ้านเมือง เมื่อเห็นบุคคลผู้หนึ่งผู้ใด มุ่งร้ายที่จะกระทำความเดือดร้อน ความไม่พอใจและความเสื่อมเสียให้เกิดแก่เพื่อนประเทศด้วยกัน . . . ก็พยายามที่จะระงับด้วยประการต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในอำนาจของคนที่ จะกระทำได้ หรือระงับความอุกอาก ความเสื่อมเสีย ซึ่งจะสื่อให้เป็นเครื่องทำลายผลประโยชน์ของแผ่นดิน และช่วยรักษาความสงบเรียบร้อยต่าง ๆ โดยกระทำตนให้เป็นตัวอย่าง ตั้งอยู่ในความประพฤติชอบด้วยกฎหมายและขนบธรรมเนียม ฯลฯ อย่างที่รวมเรียกสั้น ๆ ว่า ประพฤติดตนให้เป็นพลเมืองดี แล้วชักชวนให้ประพฤดิเช่นนั้นด้วย หรือคอยห้ามปรามในเวลาเห็นว่า มีทางจะไม่เป็นการสงบเรียบร้อยได้ ทั้งออกกำลังกายและกำลังความคิดที่จะให้ผลของบ้านเมืองทวียิ่งขึ้น และให้นิสัยใจคอความประพฤติของตนทั้งหลายดีขึ้นด้วย กิจที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 4, หน้า 143

ยิ่งช่วยกันทำได้มากขึ้นเพียงใด ก็จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองไม่มีที่สิ้นสุดเพียงนั้น บุคคลผู้มีความรักบ้านเมืองไม่ว่าอยู่ในที่สูงหรือต่ำ ย่อมอาจจะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองได้ตามที่กล่าวมานี้ทั้งสิ้น”¹

นั่นหมายความว่า การที่จะคิดทำประโยชน์หรือทำความเจริญให้เกิดขึ้นแก่ชาติบ้านเมืองนั้นก็คือการทำให้ตัวเป็นผู้เคารพกฎหมายของบ้านเมือง ตลอดจนคอยสอดส่องดูแลสิ่งอันพึงจะเป็นโทษ และเป็นเหตุแห่งความไม่สงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และถ้าหากประสบเหตุ เช่นว่านั้นก็เข้าระงับหรือหาทางป้องกันเสีย ทั้งยังจะต้องกระทำตนเป็นผู้ซื่อตรงและฝักใฝ่ต่องานในหน้าที่ของตัว ซึ่งลักษณะเช่นนี้ไม่เพียงแต่จะต้องประพฤติปฏิบัติได้ เฉพาะบุคคลหรือเฉพาะตัวเท่านั้น หากยังจะต้องชักชวนหรือน้อมนำให้บุคคลอื่น ๆ กระทำตนหรือประพฤติตนดังเช่นที่กล่าวมาแล้วนั้นด้วย โดยรวมความก็ได้ว่า การจะกระทำตนให้เป็นผู้ซึ่งมีคุณค่าต่อชาติบ้านเมือง โดยคิดจะกระทำประโยชน์และความเจริญรุ่งเรืองให้เกิดแก่ประเทศชาติบ้านเมืองนั้น บุคคลในชาติจะต้องกระทำตัวเป็น "พลเมืองดี" เหมือนเช่นที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียน ดังที่ยกมาแสดงในตอนต้นนั้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ถึงความพยายามในอันที่จะปลูกฝังความรักชาติบ้านเมืองให้เกิดขึ้นในหมู่เยาวชนของชาติ ผ่านทางเนื้อหาแบบเรียนหลวงในลักษณะของการหล่อหลอมกล่อมเกล่าให้กระทำตนเป็นผู้ที่เคารพและเชื่อฟังต่อกฎหมาย ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของบ้านเมืองหรือสังคม อีกทั้งยังจะต้องเป็นผู้ซึ่งพร้อมจะแสดงความรักชาติบ้านเมืองอย่างจริงจังในอันที่จะกระทำสิ่งซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติบ้านเมืองอย่างเต็มความสามารถ จนแม้แต่กระทั่งเสียสละชีวิตของตนเพื่อชาติและบ้านเมือง ตลอดจนพร้อมจะปกป้องแก้ไข และระงับเสียซึ่งสิ่งอันจะนำเอาความไม่สงบเรียบร้อยมาสู่ชาติบ้านเมืองของคุณ

ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมการเมืองนั้น ความจำเป็นของการปลูกฝังและหล่อหลอมกล่อมเกล่าเพื่อให้เกิดความเคารพ การยอมรับ และความเชื่อฟังต่อกฎเกณฑ์ของสังคม อันได้แก่กฎหมายและขนบธรรมเนียมปฏิบัติในสังคม ซึ่งได้รับการบัญญัติและเห็นชอบโดยอำนาจรัฐ เพื่อใช้กำหนดรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองนั้น ถือ

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 6, หน้า 226-227 (เน้นโดยผู้เขียน)

เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งยวด และไม่อาจจะหลีกเลี่ยงเลยให้เป็นอันขาด และหากสิ่งดังกล่าวข้างต้นนั้นได้รับการละเมิดหรือละเลยไม่ปฏิบัติตาม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ถ้าอำนาจรัฐไม่ได้รับการยอมรับ เชื่อฟัง และไม่ได้รับการปฏิบัติตามแล้ว ความระส่ำระสายและความวุ่นวายก็จะเกิดขึ้นแก่สังคม และมีผลกระทบต่อผู้กุมอำนาจรัฐในขณะนั้นโดยตรงทีเดียว

ในอีกด้านหนึ่ง การกล่อมเกล่าและการชักนำให้เกิดการยอมรับ และเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐอันได้แก่กฎหมายบ้านเมืองและขนบธรรมเนียมปฏิบัติของสังคมเท่านั้นจะไม่เพียงพอ การอบรมให้เกิดความรัก ความหวงแหนและพร้อมจะปกป้อง ชชาติบ้านเมืองอันเป็นพื้นที่ซึ่งอำนาจรัฐได้รับการสถาปนาขึ้นมาและเป็นพื้นที่ซึ่งเป็นที่อาศัย และประกอบกิจกรรมเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ในการดำรงชีวิตของสมาชิกในสังคมจะต้องกระทำในขณะเดียวกันด้วย ดังนั้น การอบรมให้เกิดความรักความหวงแหน และการอบรมให้เกิดความรู้สึกที่จะปกป้องชชาติบ้านเมืองอันหมายถึงความรวมถึงผืนแผ่นดิน หรืออาณาเขตของสังคม รัฐบาลซึ่งเป็นผู้ปกครองและเป็นผู้ใช้อำนาจรัฐ ตลอดจนสมาชิกในสังคมโดยทั้งหมด ซึ่งมีลักษณะร่วมกันไม่ว่าจะโดยเชื้อชาติหรือวัฒนธรรม จึงถูกเสนอออกมาควบคู่กับการที่จะต้อง "บำรุง" ชชาติบ้านเมืองด้วยในขณะเดียวกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ประเด็นของการนำเสนอและปลูกฝังความคิดเรื่องความรักชชาติบ้านเมืองนี้ก็จะสอดคล้องและไปด้วยกันได้เป็นอย่างดี เจาะกับลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความเชื่อและยอมรับในอำนาจรัฐสมัยใหม่ ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ที่ว่าไปด้วยกันได้คือ และสอดคล้องต้องกันนั้นก็คือ ในขณะที่เนื้อหาแบบเรียนส่วนหนึ่งได้นำเสนอให้เห็นถึงความสำคัญของอำนาจรัฐในอันที่จะปกป้องและคุ้มครองซึ่งสิทธิ เสรีภาพของบรรดาสมาชิกในสังคม เพื่อดำรงชีวิตของตนให้อยู่เย็นเป็นสุข ถ้าหากว่าสมาชิกของสังคมประคานันยอมรับและเชื่อฟังในกฎเกณฑ์ของสังคม อันได้แก่การเชื่อฟังกฎหมายบ้านเมืองและยอมปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ของรัฐบาลหรือผู้ปกครองไม่ว่าจะเป็นการ เสียส่วย ภาษี อากร ให้กับรัฐบาล หรือการเคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ของข้าราชการซึ่งเป็นกลไกของอำนาจรัฐ หรือกล่าวให้ง่ายขึ้นก็คือ เมื่ออำนาจรัฐเป็นอำนาจที่จะให้ความเป็นธรรมแก่สมาชิกของสังคมทุกคนโดยทั้งหมด และเมื่ออำนาจรัฐจะเป็นตัวคอยปกป้องและพิทักษ์ซึ่งสิทธิ เสรีภาพ ตลอดจนผลประโยชน์อันพึงได้จากสังคมของสมาชิกแต่ละคนเช่นนี้แล้ว เนื้อหาแบบเรียนในส่วนนี้ก็ได้นำเสนอให้เห็นถึง

ความจำเป็นที่จะต้องปกป้องชาติบ้านเมืองอันเป็นแหล่งที่จะให้ที่อยู่อาศัยให้ความสะดวกสบายในการใช้ชีวิตและจะเป็นแหล่งซึ่งจะคอยปกป้องสิทธิเสรีภาพตลอดจนความปลอดภัยในการดำเนินชีวิตของตนเอาไว้ ทั้งนี้ก็หมายความว่า หากสมาชิกในสังคมจะกระทำตนเป็นผู้ซึ่ง "บำรุง" และ "ปกป้องรักษา" ชาติบ้านเมืองแล้ว ผลประโยชน์ของการบำรุงและปกป้องรักษาซึ่งชาติบ้านเมืองนั้นโดยส่วนหนึ่งซึ่ง เป็นส่วนใหญ่ก็จะตกอยู่กับสมาชิกในสังคมโดยทั้งหมดนั่นเอง

ข้อที่น่าสังเกตและน่าพิจารณาในประเด็นของการหล่อหลอมกลุ่มเกลาคือ เด็กนักเรียนเกิดความคิดและมีความรู้สึกรักชาติบ้านเมือง และพร้อมจะกระทำประโยชน์ให้เกิดความดีตลอดจนความเจริญรุ่งเรืองแก่ชาติบ้านเมืองอีกประการหนึ่งคือ การปลูกฝังให้คนในชาติเป็นผู้ที่พร้อมจะช่วยชาติบ้านเมืองนี้ หากได้กระจุกตัวอยู่เฉพาะคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น หากแต่ได้กระจายออกไป และเปิดกว้างออกไปยังมวลหมู่สมาชิกในสังคมทุกคน ไม่ว่าจะป็นข้าราชการหรือราษฎรพลเมือง ในแง่ที่ว่าคนทุกคนย่อมจะสามารถช่วยเหลือชาติบ้านเมืองได้ทั้งนั้น แต่จะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับความรู้และความสามารถของแต่ละบุคคล นั้นหมายความว่า ใครที่มีความรู้ ความสามารถในด้านใด ก็ให้มุ่งกระทำหน้าที่ของตนให้เต็มตามความรู้ความสามารถที่มีอยู่นั้น ลักษณะเช่นว่านี้ จึงเป็นลักษณะของการมุ่งระดม (Mobilization) ทรัพยากรมนุษย์ในประเทศโดยทั้งหมด เพื่อให้เกิดความสำนึกในความสำคัญของตนในฐานะหน่วยหนึ่งของสังคม และมีความสำคัญตลอดจนมีศักยภาพในอันที่จะสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้เกิดขึ้นแก่ชาติบ้านเมืองด้วยในขณะเดียวกัน ซึ่งก่อนหน้านั้น หน้าที่ของการสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้เกิดแก่ชาติบ้านเมืองนั้นจะกระจุกตัวอยู่แต่ในเฉพาะชนชั้นสูง ชนชั้นปกครอง หรือบรรดาข้าราชการเท่านั้น หากได้ให้ความสำคัญกับราษฎรพลเมือง เช่นดังกล่าวข้างต้นไม่ ฐานะของราษฎรพลเมืองจะมีอยู่ก็เพียงแค่เป็น "ผู้ถูกเกณฑ์" ไปสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่บ้านเมืองเท่านั้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ถึงถึงความสำคัญในอันที่รัฐจะต้องหล่อหลอมกลุ่มเกลาคคนในสังคมซึ่งอำนาจรัฐนั้น ๆ ปกป้องและบังคับบัญชาอยู่ ให้เกิดความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของความรักชาติบ้านเมือง เพราะจะนำมาซึ่งความชอบธรรมแห่งอำนาจ รวมตลอดถึงความปึกแผ่นของสังคมและความมีเสถียรภาพของอำนาจทางการเมืองแห่งรัฐนั้น ๆ อีกด้วย นอกจากความมั่นคงและความเป็นปึกแผ่นตลอดจนความมีเสถียรภาพของบ้านเมือง อันเป็นผลที่จะได้โดยตรงแล้ว ผลในทางอ้อมที่จะได้ก็คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความสามัคคี

ของคนในชาติและบ้านเมือง ซึ่งจะตระหนักถึงลักษณะร่วมกันของความเป็นเชื้อชาติเดียวกัน การอาศัยอยู่บนพื้นแผ่นดินเดียวกัน และมีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนกฎหมาย และอยู่ภายใต้อำนาจอันตรายเดียวกัน อันจะส่งผลให้อันตรายจากลัทธิล่าเมืองขึ้นของชาวต่างชาติ ในขณะนั้น ลดความน่าหวาดกลัวลงไป และลดแรงจูงใจลงไปด้วยในขณะเดียวกัน นั่นก็หมายความว่า ผลที่น่าจะได้นั้น นอกจากจะเกิดความสามัคคีกลมเกลียวกันภายในชาติแล้ว เอกภาพที่เกิดขึ้นนี้ยังจะเป็นเกราะป้องกันเอกราชและอธิปไตยของประเทศชาติบ้านเมืองไว้อีกทางหนึ่งด้วย

ดังนั้น ระบบการศึกษาของชาติจึงถูกนำมาเป็นสื่อกลางในการส่งผ่านการปลูกฝังความรักชาติและความคิดที่จะกระทำประโยชน์เพื่อประเทศชาติบ้านเมือง ไปสู่เด็กนักเรียน เพื่อให้เกิดความสำนึกที่จะประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อจะได้ชื่อว่าเป็น "พลเมืองดี" ของชาติบ้านเมือง อันเป็นสิ่งพึงประสงค์ของสังคมทุกสังคม

4. ลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

การปลูกฝังและกล่อมเกล่าให้บังเกิดความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ตามที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งจะพิจารณาศึกษาต่อไปนี้ อาจแบ่งประเด็นของการนำเสนอถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ออกไปเป็น 3 ประเด็น คือ การนำเสนอให้ตระหนักถึงความสูงส่งของพระมหากษัตริย์ทั้งด้านชาติกำเนิดและพระราชอำนาจ การนำเสนอให้ตระหนักถึงพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อแผ่นดินและพสกนิกร และท้ายที่สุดก็คือ การนำเสนอและการกล่อมเกล่าให้สนองตอบและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะได้พิจารณาตามลำดับไป

ก. การนำเสนอให้ตระหนักถึงความสูงส่งของพระมหากษัตริย์ทั้งในด้านชาติกำเนิดและพระราชอำนาจ

ในส่วนของการกล่าวถึงความสูงส่งของชาติกำเนิดแห่งพระมหากษัตริย์นั้น ในเนื้อหาแบบเรียนหลวงธรรมจริยา เล่ม 6 ได้กล่าวถึงบุคคลอันควรเป็นที่เคารพยำเกรงว่ามีอยู่ 3 ประเภทคือ

". . . ก็และวุฒมหานผู้เจริญนั้น แจกโดยวิภาคเป็น 3 คือ ชาติวุฒิ ผู้เจริญโดยชาติ 1 วัยวุฒิวุฒิ ผู้เจริญโดยวัยอายุกาล 1 คุณวุฒิวุฒิ ผู้เจริญโดยคุณความดี 1

ในวุฒิมุคค 3 นั้น มนุษย์นรชนผู้ใดสูงโดยชาติที่มหาชนนับถือ ว่าเป็นใหญ่ว่าประเสริฐในประเทศนั้น ๆ ตามกาลนั้น ๆ มีกษัตริย์มหาศาล และราชสกุลมนุษย์ เป็นต้น " 1

จากข้างต้น จึงหมายความว่าบุคคลผู้ซึ่งเจริญแล้วและควรเป็นที่เคารพยำเกรงนั้นมีอยู่ 3 ประเภทคือ ชาติวุฒิ อันได้แก่ บุคคลผู้สูงโดยชาติกำเนิด ซึ่งได้แก่พระมหากษัตริย์ และผู้อยู่ในราชตระกูล วัยวุฒิวุฒิ อันได้แก่ผู้สูงด้วยอาวุโสแห่งอายุ และคุณวุฒิวุฒิ อันได้แก่บุคคลผู้สูงในภูมิปัญญาความรู้

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตในที่นี้ว่า ข้อความที่นำเสนอผ่านเนื้อหาแบบเรียนหลวงตามที่ยกมาแสดงนั้น ได้เน้นย้ำให้เห็นว่าบุคคลที่ควรเคารพยำเกรงในแง่ของการมีชาติกำเนิดอันสูงส่ง ซึ่งในที่นี้ก็คือ พระมหากษัตริย์และราชตระกูลนั้น เนื้อความได้เน้นย้ำให้เห็นว่า จะต้องเป็นพระมหากษัตริย์ของประเทศนั้น ๆ และในกาลเวลานั้น ๆ ด้วย ดังนั้น ข้อความที่ว่า "มนุษย์นรชนผู้ใดสูงโดยชาติ ที่มหาชนนับถือว่าเป็นใหญ่ ว่าประเสริฐ ในประเทศนั้น ๆ ตามกาลนั้น ๆ มีกษัตริย์มหาศาล และราชสกุลมนุษย์" นั้น จึงไม่น่าจะหมายความว่าบุคคลอื่นใดนอกจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งประเทศสยามในเวลานั้น

และเมื่อพระมหากษัตริย์ ผู้เป็นบุคคลอันสูงส่งด้วยชาติกำเนิดเช่นนี้แล้ว ก็ควรจะดำรงอยู่ในฐานะแห่งบุคคลอันพึงให้ความเคารพยำเกรงจากหมู่ประชาชนและบุคคลทั้งหลาย แม้ว่าการที่พระองค์นั้นจะมีพระชนมายุเยาว์วัยเพียงใดก็ตาม นั่นคือพระองค์ทรงดำรงอยู่ในฐานะอันควรเป็นที่เคารพยำเกรงตั้งแต่แรกประสูติเลยทีเดียว ดังปรากฏในการอธิบายผ่านเนื้อหาแบบเรียนหลวงเล่มเดียวกันนี้ ว่า

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 6, หน้า 139

"ก็ท่านผู้เป็นใหญ่โดยชาติ คือพระมหากษัตริย์และราชตระกูล เป็นต้น แม้จะทรงดำรงอยู่ในวัยใด ๆ ที่สุดยังทรงพระเยาว์ตั้งแต่แรกประสูติมา ก็ควรเป็นที่เคารพยำเกรงของชนทั้งหลายผู้เป็นสามัญมนุษย์ทุกเหล่า . . ." ¹

จากความนี้ย่อมเห็นได้อย่างชัดเจนถึงการอบรมกล่อมเกล่าให้เกิดความรับรู้และตระหนักถึงความสูงส่งในชาติกำเนิดของพระมหากษัตริย์ ว่าสูงส่งกว่าชาติกำเนิดของสามัญชนคนทั่วไป และควรจะได้รับ ความเคารพยำเกรงจากบรรดาผู้ที่เป็นสามัญมนุษย์เหล่านั้น โดยทั้งหมด

นอกจากพระมหากษัตริย์แล้ว บรรดาผู้ที่อยู่ในราชตระกูล หรือบรรดาเชื้อพระวงศ์ อันหมายถึงบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องทางสายโลหิตร่วมกับพระมหากษัตริย์ ก็นับรวมเข้าไว้กับผู้ที่มีชาติกำเนิดสูงส่ง และอยู่ในฐานะที่ควรจะได้รับ ความเคารพยำเกรงเช่นกัน ซึ่งประเด็นนี้ ก็ได้มีการกล่าวและอธิบายให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่าง "เจ้า" กับ "ไพร่พลเมือง" ว่าแตกต่างกันอย่างไร และไพร่พลเมืองและคนสามัญนั้นจะต้องปฏิบัติต่อเจ้าอย่างไร ดังปรากฏในเนื้อหาแบบสอนอ่าน เล่ม 4 ตอนหนึ่งว่า

"ถามว่า, เจ้านายนั้นแปลกกับไพร่พลเมืองอย่างไร, มีสิ่งไรเป็นสำคัญ?

ตอบว่า, แผลงหลายประการ; เพราะเจ้าเป็นชาติตียวงศ์ มีตระกูลอันสูงส่งกว่าตระกูลอื่น ๆ, ตระกูลเจ้านั้นเป็นของเนื่องมาแต่บุรား; คือเรียกว่า ชาติกษัตริย์ สืบวงศ์กันมาเป็นลำดับ, ทำความประพฤติแปลกกว่าพลเมือง, เพราะพลเมืองต้องนับถือและเกรงกลัว, ตั้งอยู่ในอำนาจทั้ง สิ้น ถ้าพบปะเจ้าเข้ากลางถนนหนทาง, ต้องหลีกทางให้, ต้องทำ ความคำนับ; . . . เจ้านั้นต้องประพฤติดูอยู่ในมารยาตร์ของเจ้า, . . . เปรียบเทียบความประพฤติแลสะอาด ก็คล้าย ๆ พระอรหันต์ ซึ่ง เป็นสาวกชั้นสูงของพระพุทธเจ้า ในพระพุทธศาสนา" ²

จากข้างต้นจะเห็นได้ถึงลักษณะของการแยกแยะให้เห็นความแตกต่างทางชนชั้นในสังคมของไพร่พลเมือง กับราชตระกูล ว่านอกจากจะแตกต่างกันในด้านชาติกำเนิด, ซึ่งชาติ

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 6, หน้า 140

² กรมศึกษาธิการ, แบบสอนอ่าน เล่ม 4, หน้า 51-52 (เน้นโดยผู้เขียน)

กำเนิดของเจ้านั้นสูงส่งกว่าด้วยว่าเป็น "ชัตติยวงศ์" หรือเผ่าพันธุ์เดียวกันกับพระมหากษัตริย์
แล้วยังแตกต่างกันในด้านของจรรยาบรรณและความประพฤติอีกด้วย โดยความประพฤติก
เจ้านั้น เปรียบได้กับความบริสุทธิ์และความสะอาดของพระอรหันต์นั้นทีเดียว

นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังนำเสนอให้เห็นถึงว
ไพร่พลเมืองการจะประพฤติปฏิบัติตัวต่อเชื้อพระวงศ์นั้น ๆ ด้วยการนับถือ เกรงกลัว หือถว
ความเคารพโดยการคำนับ และจะต้องหลีกเลี่ยงให้กับเจ้านายหากบัง เณญไปพบปะกับเจ้าเข้าที่
กลางถนน และจะต้องตั้งอยู่ในอำนาจของเจ้าทั้งสิ้น

ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงความสูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ว
สูงส่งในชาติกำเนิด และไม่อยู่ในฐานะที่ไพร่พลเมืองหรือสามัญชนจะล่วงละเมิดได้ และนอก
จากจะล่วงละเมิดมิได้แล้ว ยังจะต้องให้ความเคารพยำเกรงต่อความสูงส่งอันหาที่สุคมิได้นั้น
อีกด้วย

ในส่วนของการกล่าวถึงความสูงส่งแห่งพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์
นั้น นอกจากจะได้กล่าวถึงความสูงสุดของพระราชอำนาจ และพระราชนิฉัยของพระองค์ใน
ด้านการปกครองบังคับบัญชาในประเทศ ในทำนองว่า ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจทางการ
เมืองการปกครอง กิจการอันใดจะเกิดขึ้นหรือกิจการอันใดจะเพิกถอนเสียก็จะต้องได้รับพระ
ราชานุญาตก่อนทั้งสิ้น นอกเหนือจากนั้น การจะแต่งตั้งข้าราชการหรือเสนาบดีเพื่อเป็นผู้ปฏิบัติ
ราชการต่างพระเนตรพระกรรณก็ดี จะต้องทรงเป็นผู้แต่งตั้งโดยพระองค์เอง และบรรดา
ข้าราชการหรือหน่วยการปกครองบังคับบัญชาารอง ๆ ลงไปเช่น กระทรวง กรม แผนก เมือง
อำเภอ กำนัน (ตำบล) และหมู่บ้าน ซึ่งเป็นลักษณะของการจัดโครงสร้างทางการปกครองใน
ขณะนั้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องบริหารงานราชการ โดยขึ้นตรงต่อองค์พระมหากษัตริย์แต่
เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น กล่าวโดยรวมความแล้วก็คือ พระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว
เท่านั้นที่ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดในกิจการทั้งหลายทั้งปวงในพระราชอาณาเขต ซึ่งลักษณะของ
การหล่อหลอมกลมเกลียวโดยการฉีปะอนแนวความคิดดังกล่าวข้างต้นนั้น ได้นำเสนอและ
พิจารณาให้เห็นโดยละเอียดแล้ว ในส่วนที่ว่าด้วยการกลมเกลียวให้ตระหนักและยอมรับตลอด
จนเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐสมัยใหม่ของการศึกษาวิจัยนี้

จากการศึกษายังพบอีกว่า นอกจากเนื้อหาแบบเรียนจะได้นำเสนอให้เห็นถึงพระราชอำนาจ ของพระมหากษัตริย์ในด้านการเมืองแล้ว การกล่าวถึงพระบารมีและพระราชอำนาจของพระองค์ในฐานะของพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข ก็มีปรากฏให้เห็นในเนื้อหาแบบเรียนหลวงในลักษณะของการเปรียบเทียบเชิงอุปมาอุปไมย พระเดชพระคุณและพระบารมีอำนาจของพระองค์ ว่าเสมอเหมือนด้วย ดวงอาทิตย์ ซึ่งฉายแสงให้ความสว่างไสวแก่โลกมนุษย์ และประชาชนพลเมือง โดยทั่วหน้ากัน ดังปรากฏในเนื้อหาแบบสอนอ่าน เล่ม 4 ตอนหนึ่งว่า

"ถามว่า, คนเราได้อาศัยอยู่เย็นเป็นสุข, ตั้งท่ามาหากินต่างคนต่างกลัวไม่อาจข่มเหงกันได้; ด้วยเหตุอันใด?

ตอบว่า, ชาวเมืองได้อาศัยพระเดชคุณฯ พระมหากษัตริย์แผ่คุ้มครองอยู่จึงได้มีความสุข ประกอบการงาน แลตั้งบ้านเรือนเป็นถิ่นสถานอยู่ได้

ถามว่า, พระมหากษัตริย์องค์เดียว ทำไมจึงมีพระเดชานุภาพปราบร้าย ครอบครองความสุขของคนได้ตลอดพระราชอาณาเขต?

ตอบว่า, ข้อนี้พึงแลดูดวงอาทิตย์ในฟ้า นั้นเกิด, ดวงเดียวเท่านั้นเวลากลางวันทำไมจึงมีรัศมีส่องแสงสว่างทั่วไปได้ตลอดโลก; ถ้าหากเป็นคราวเกิดเป็นโลกมืดเราจะจุดโคมขึ้นให้มากสัก 100 ดวง, 1000 ดวง ก็คงไม่สว่างเท่าดวงอาทิตย์; พระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ก็พระเดชานุภาพปกครองแผ่ไปได้ทั่วพระราชอาณาเขต, เหมือนกับดวงอาทิตย์ดวงเดียว ส่องสว่างไปได้ทั่วโลก ฉะนั้น . . ."¹

จากข้อความที่ยกมานี้ นอกจากจะเป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงความสูงส่งของพระราชอำนาจและพระราชเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ ว่ามีความยิ่งใหญ่และกว้างขวางแผ่ปกคลุมไปทั่วพระราชอาณาเขต เสมือนหนึ่งรัศมีของดวงอาทิตย์ ซึ่งมีอยู่ดวงเดียวแผ่รัศมีและแสงสว่างไปได้ทั่วโลกกระนั้น แล้ว ยังได้นำเสนอให้เห็นอีกด้วยว่า การที่ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข และประกอบกิจการงานของตนไปได้โดยไม่มีใครเบียดเบียนใครนั้น ก็เพราะด้วยพระราชอำนาจและพระบรมเดชานุภาพขององค์พระมหากษัตริย์นั่นเอง

¹ กรมศึกษาธิการ, แบบสอนอ่าน เล่ม 4, หน้า 53

ดังนั้น จึงนอกจากจะเป็นการตอกย้ำให้เห็นความยิ่งใหญ่และสูงส่งของพระราชอำนาจของพระองค์แล้ว ยังเป็นการเน้นให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระราชอำนาจอันสูงส่งนั้นอีกด้วย ว่าเป็นพระราชอำนาจที่ให้ "คุณ" แก่หมู่พสกนิกรในประเทศของพระองค์

ข. การนำเสนอให้ตระหนักถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อพสกนิกรและต่อแผ่นดิน

เนื้อหาแบบเรียนหลวงที่นำเสนอให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพสกนิกรและต่อแผ่นดินไทยนั้น เริ่มด้วยการชี้ให้เห็นถึงเด็กนักเรียนได้รับทราบว่า ผู้มีพระคุณทั้งหลายทั้งปวงนั้นนอกจากบิดามารดา ผู้ให้กำเนิดและให้การเลี้ยงดู ตลอดจนครูบาอาจารย์ที่ให้การสั่งสอนอบรมความรู้ให้กับเด็กเหล่านั้นแล้ว ยังมีผู้มีพระคุณอีกคนหนึ่งคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และได้กล่าวถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ไว้ว่า

"เมื่อเด็ก ๆ โตขึ้น มีความรู้มากขึ้น ก็จะทราบว่าผู้มีพระคุณอันยิ่งใหญ่ของเรานั้น นอกจากบิดา มารดา ครูอาจารย์ ยังมีอีกผู้หนึ่งคือ พระเจ้าอยู่หัวของเรา ในเวลานี้เพื่อให้ทราบว่า ท่านเป็นผู้บำรุงศาสนาของเรา และเป็นผู้บำรุงเราคนไทยหมดด้วยกันให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงควรนับว่า ท่านเป็นผู้มีคุณอันประเสริฐยิ่ง" ¹

จะเห็นได้ว่า พระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่นำเสนอออกมานั้นก็คือ พระองค์ทรงเป็นผู้บำรุงพระศาสนาและเป็นผู้บำรุงซึ่งไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ให้อยู่เย็นเป็นสุข

ในส่วนของการบำรุงราษฎรในแผ่นดินนั้น ได้มีการหยิบยกเอาพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นมากล่าวให้เห็นว่า พระองค์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเพื่อบำรุงราษฎร ในการดำรงชีพ และการทำมาหากินอย่างไร้ที่ติปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนภูมิศาสตร์สยาม ตอนหนึ่งว่า

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 2, หน้า 80

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชหฤทัยจะบำรุงสินค้าและการทำมาหากินของราษฎรให้เจริญยิ่งขึ้น จึงได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดการอันเป็นประโยชน์ขึ้นหลายอย่าง คือ :-

1. สร้างทางรถไฟ, ถนน, คลอง, สะพาน, โทรเลข, โทรศัพท์ และไปรษณีย์, ของเหล่านี้ย่อมทำให้การไปมา และการผูกจกกันในทางไกลสะดวกขึ้น เป็นหนทางให้การสินค้าและการทำมาหากินเจริญขึ้น

2. เพื่อจะขยายทำเลและการทำนา การเพาะปลูกให้กว้างขวางออกไปอีก จึงได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตั้งบริษัทชุกคลองคูนาในสยามขึ้น เคียงกันที่เขายัง เป็นป่ายังมีอยู่มาก ซึ่งยังทำการเพาะปลูกไม่ได้ ต่อเมื่อมีคลอง ชองน้ำมากขึ้น ที่ป่าเหล่านี้จะเป็นเรือสวนไร่นาไปได้ทั้งสิ้น

3. เพื่อจะป้องกันรักษาป่าไม้ขนอสัก ในฝ่ายเหนือพระราชอาณาเขตร์ และบำรุงต้นสักให้มากขึ้นในการต่อไป จึงมีพระราชบัญญัติห้ามไม่ให้ตัดกานไม้ขนาดย่อม ซึ่งยังไม่สมควรจะตัด และต้นไม้ที่ได้ขนาด, ตัดฟันลงแล้ว ก็ให้ปลูกต้นใหม่ขึ้นแทนครบจำนวน กรมป่าไม้ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นขึ้น เป็นเจ้าหน้าที่ตรวจรักษา ให้มหาชนทำป่าไม้ประพฤติเป็นไปตามพระราชบัญญัติ . ."¹

จากข้อความที่ยกมาแสดงจะเห็นได้ถึงการยกย่องพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงห่วงใยในความเป็นอยู่ตลอดจนการประกอบอาชีพของราษฎร จึงได้ทรงจัดการให้มีเครื่องอำนวยความสะดวกไม่ว่าจะเป็นโทรเลข โทรศัพท์ การรถไฟ เพื่อสะดวกในการติดต่อค้าขาย นอกจากนั้นยังได้ทรงจัดการให้เป็นประโยชน์ต่อผืนแผ่นดินอันจะเป็นผลให้การทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักของราษฎรได้รับการพัฒนาขึ้นในแง่ของแหล่งน้ำที่จะใช้ในการทำนา และยังได้ทรงห่วงใยไปถึงการป่าไม้ของประเทศในขณะนั้น ด้วยทรงเกรงว่าหากตัดไม้แต่เพียงอย่างเดียวในที่สุดไม้ก็จะหมดไปและไม่มีให้ตัดขายได้ จึงตราพระราชบัญญัติขึ้นมาให้ตัดไม้เฉพาะที่ได้ขนาดเท่านั้น และเมื่อตัดไปเป็นจำนวนเท่าใด ก็จะต้องปลูกทดแทนลงไปเท่ากับจำนวนที่ได้ตัดไป จะเห็นได้ว่าพระราชกรณียกิจข้างต้นบางประการนั้นไม่เพียงแต่จะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนพลเมืองเท่านั้น หากพิจารณาโดยกว้างๆจะเป็นประโยชน์ต่อแผ่นดินอีกด้วย ในแง่ของการสร้างความเจริญรุ่งเรืองและสร้างบ้านเมืองให้ทันสมัย ทั้งในด้านการคมนาคม และการติดต่อสื่อสาร

¹ กรมศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์สยาม, หน้า 68-69

ประเด็นที่น่าสนใจในด้านของการนำเสนอให้เห็นถึงพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีต่อพสกนิกรของพระองค์ อีกประเด็นหนึ่งก็คือ การที่ทรงวางพระองค์เป็นกันเองโดยมิได้ทรงถือพระองค์ต่อประชาชนและหมู่พสกนิกร และทรงปฏิบัติพระองค์กับพสกนิกรอย่างเสมอภาคและโดยทั่วหน้ากัน ดังปรากฏในการพรรณนาถึงพระมหากษัตริย์คุณและน้ำพระราชหฤทัยอันเปี่ยมล้นด้วยพระเมตตาคุณและพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ที่ทรงมีต่อหมู่พสกนิกรของพระองค์ว่า

" . . . พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา ที่ใคร ๆ ได้เคยเฝ้าได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ไม่ว่าจะผู้ใหญ่ผู้น้อยหรือคนมีตนจนาใด ๆ ย่อมรู้สึกมีใจเต็มตันไปด้วยปีติ และต่างพากันแซ่ซ้องสรรเสริญพระบรมเดชานุภาพ และพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงมีต่อไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั่วหน้ากัน พระองค์ทรงประพาศต่อผู้ใหญ่ผู้น้อย คนมีตนจนาเหล่านั้นด้วยพระราชมารยาต ต้อนรับ เชื้อเชิญอันงามละม่อมละไม แพบจะหาผู้เสมอเหมือน บมิได้ และทรงแสดงพระราชอัธยาศัยอันเยือกเย็นแจ๋ไปด้วยพระมหากษัตริย์คุณ เป็นความร่มเย็นอยู่เหนือเกล้าฯ ชาวเรามิได้ขาด ทั้งมีพระราชปฏิสันถาร โดยพระราชหฤทัยอันดีอย่างเดียวกันหมด มิได้ทรงถือพระองค์ . . . พระเจ้าอยู่หัวของเราท่านก็ทรงประดิษฐานอยู่ในที่อันสูงชันทันอยู่แล้ว ท่านยังมาทรงพระราชปฏิสันถารกับพวกเรา ซึ่งเป็นข้าราชการอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท . . . ชรอยจะเป็นบุญของพวกเราที่ได้โดยเสด็จพระราชกุศลมาแต่ชาติปางก่อน มาชาตินี้จึงได้เป็นข้าราชการอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอให้ได้เป็นดังนี้ทุกชาติไป." ¹

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ถึงการทอภัยถึงพระมหากษัตริย์คุณ และน้ำพระราชหฤทัยขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีต่อพสกนิกรโดยทั่วหน้ากัน ลักษณะเช่นว่านี้ย่อมมีอิทธิพลในด้านของการปลุกฝังความประทับใจและความกนใจให้ได้เกิดขึ้นในจิตใจของเด็กนักเรียน เพราะโดยความเป็นจริงแล้วฐานะของพระเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นผู้สูงสุดด้วยชาติกำเนิด และพระราชอำนาจ หากแต่มิได้ทรงถือพระองค์ สำหรับบุคคลธรรมดาโดยทั่วไปแล้วถือเป็นพระมหากษัตริย์คุณอันหาที่สุดมิได้ โดยแท้

ในส่วนของการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อแผ่นดินสยามนั้น นอกจากพระองค์จะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจอันเป็นการสร้างความเจริญ

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 6, หน้า 42-43

รุ่งเรืองให้แก่บ้านเมือง เป็นอเนกประการ อาทิเช่น มีพระบรมราชานุญาตให้สร้างถนนหนทาง ให้มีโทรศัพท์ ให้มีโทรเลข ให้มีการรถไฟ ฯลฯ ขึ้นในบ้านในเมืองแล้ว พระราชกรณียกิจอันถือได้ว่าสำคัญต่อชาติอย่างยิ่งก็คือ การที่พระองค์ ทรงเป็นผู้นำให้ประเทศชาติหลุดพ้นจากอันตรายอันจะเกิดจากเงื้อมมือของต่างประเทศ ดังปรากฏในการนำเสนอให้เห็นถึงพระมหากษัตริย์คุณชื่อนี้ในแบบเรียนหลวงธรรมจริยา ตอนหนึ่งว่า

"ผู้ที่กระทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองของเราอย่างสูงสุดล้นพ้นในบัดนี้ ซึ่งควรที่เราทั้งหลายจะพึงระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ และทั้งจะเป็นที่ฝังอยู่ในน้ำใจของเรา และคนทั้งหลายที่จะเกิดมาในภายหลัง ๆ ต่อไปไม่รู้จักเสื่อมนั้น ก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา ซึ่งเป็นที่ซึ้งตราบอยู่ในน้ำใจของเราทั้งหลายทั่วทุกคนแล้วว่า ไม่อาจจะพรรณนา พระมหากษัตริย์คุณ ซึ่งพระองค์ได้มีต่อเราทั้งหลายให้สิ้นสุดลงได้ กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความสุขสำราญ และทรงจัดการให้ชาติและบ้านเมืองเจริญขึ้น พ้นจากอำนาจภัยของประเทศต่าง ๆ ที่มีกำลังยังอยู่ในโลก ในสมัยอันนับว่าสำคัญที่สุด คือ เป็นหัวต่อแห่งสมัยที่เราจะก้าวล่วงจากความทึบเข้าสู่ความศิวิไลซ์ เป็นการยากที่จะดำเนินข้ามให้พ้นปราศจากอันตรายได้ . . . เมื่อศก 116 พระองค์ทรงพระราชอุสาห์ให้ทรงพระกาย เสด็จพระราชดำเนินจากพระนครฝ่าคลื่นลมออกไปประพาสนานาประเทศในทวีปยุโรป เพื่อประโยชน์สำหรับความเรียบร้อย และความเจริญแก่ประเทศเรา โดยมีได้ทรงคิดแก้ความยากลำบาก . . ." ¹

นั่นหมายความว่า นอกจากจะเห็นได้ถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อชาติบ้านเมือง ด้วยการเสียสละความสุขส่วนพระองค์ และยอมอดทนต่อความยากลำบาก เพื่อสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ชาติบ้านเมืองแล้ว

ข้อความที่ยกมาแสดงยังนับให้เห็นอีกด้วยว่า สถาบันพระมหากษัตริย์มีความเกี่ยวข้องและผูกพันกับสถาบันชาติในแง่ของการที่สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันซึ่งนำชาติบ้านเมืองไปสู่ความเป็นทันสมัย และสามารถนำพาชาติบ้านเมืองหลุดพ้นจากสภาพการณ์อันสับสนวุ่นวายและช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ จนเป็นผลให้ประเทศชาติมีเอกราชและอธิปไตย ทั้งยังรักษาสิ่งเหล่านี้ไว้ได้ในที่สุด

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 6, หน้า 229-231

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ถึง การพยายามที่จะปลุกฝังให้เด็กนักเรียนได้ตระหนักและสำนึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่ทรงมีต่อชาติบ้านเมือง และต่อหมู่อาณาประชาราษฎร์ ในแง่ของการที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่ง เป็นผู้บริหารสูงสุดในการปกครองบังคับบัญชาประเทศชาติ และการตัดสินใจพระทัยในกิจการบ้านเมืองทั้งปวงของพระองค์นั้น นอกจากจะนำมาซึ่งความสงบสุขร่มเย็นในหมู่ประชาชนภายในประเทศแล้ว ยังส่งผลให้ประเทศชาติก้าวเข้าสู่ความทันสมัยทัดเทียมกับอารยประเทศอีกทางหนึ่งด้วย นั้นหมายความว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ย่อมเกี่ยวข้องและผูกพันกับสถาบันชาติในแง่ของการ เป็นสถาบันหลักในการนำพาสถาบันชาติไปสู่ความทันสมัยและปกป้องรักษาเอกราชอธิปไตยของชาติดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ เนื้อหาแบบเรียนยังได้ชี้ให้เห็นอีกด้วยว่า หากสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ทรงใส่พระทัยที่จะบริหารชาติบ้านเมืองแล้ว ความสงบสุข และความเจริญรุ่งเรืองภายในชาติจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ตรงกันข้ามจะมีแต่ความวุ่นวาย ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อหาแบบเรียนตอนหนึ่งว่า

" . . . ถ้าท่านจะทรงเฉยเสีย รักษาแต่พระองค์ของท่าน ไม่ทรงเป็นธุระปกครองในเราแล้ว เราทั้งหลายที่ไทยจะมีแต่ความสุข; จะมีก็แต่ความทุกข์ เพราะการวิวาทฆ่าฟันกันด้วยการแย่งชิง เขตบ้านเรือน เรือกสวนไร่นากัน เป็นต้นโดยแท้" ¹

ข้อความดังกล่าวนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความเกี่ยวข้องและความผูกพันของสถาบันพระมหากษัตริย์ กับความมั่นคงและความสงบเรียบร้อยภายในชาติ เพราะความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงภายในชาติย่อมเกิดขึ้นจากการ เสียสละส่วนพระองค์ในการปกครองบริหารประเทศนั่นเอง.

ค. การนำเสนอและการกล่อมเกลายให้เกิดความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและให้ถวายความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์

นอกจากเนื้อหาแบบเรียนหลวงจะได้นำเสนอหรือหล่อหลอมกล่อมเกลายให้เด็กนักเรียนได้รับทราบถึง ความสูงส่งแห่งสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่ทรงมีต่อประเทศชาติบ้านเมือง และพสกนิกรให้อยู่เย็นเป็นสุขแล้ว เนื้อหาแบบเรียนหลวงยังได้เน้นถึงการอบรมกล่อมเกลายให้เด็กนักเรียน เป็นผู้ซึ่งมีความกตัญญูกตเวทิต่อองค์พระ

มหากษัตริย์ ที่ทรงมีบุญคุณอันใหญ่หลวงต่อชาติบ้านเมือง และต่อประชาชนทั้งมวลอีกด้วย ดังปรากฏในเนื้อหาแบบเรียน ธรรมจரிய เล่ม 6 ตอนหนึ่งว่า

"ถ้าจะชี้ตัวบุคคลซึ่งควรที่กุลบุตรจะมีความกตัญญูต่อ ที่เรียกว่า บุพการีบุคคล นั้น ก็คือบิดามารดา ผู้ตั้งต้นได้เลี้ยงดูสั่งสอนบุตรและธิดาตั้งแต่เล็กจนโตใหญ่. . . พระมหากษัตริย์ผู้ทรงทำนุบำรุงและทรงปกครองสมณะ พราหมณาจารย์ ไพร่ฟ้า ข้าแผ่นดิน ให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดพระราชอาณาจักร . . . เหล่านี้เรียกว่า บุพการีบุคคล คือบุคคลที่ผู้ทำอุปการก่อน ซึ่งควรที่กุลบุตรจะมีความกตัญญูต่อ สม ด้วยคำโคลงในวชิรญาณสุภาสิตว่า

ทรงคุณอันใหญ่ล้น

คือ มตุมารดรอัน

อาจารย์ที่ท่านสรร

ทรงเคษผู้เป็นเจ้าของ

ทั้งนี้คุณใหญ่ล้ำ

ควรคิดทุกเวลา

จึงจักวัฒนา

สรรพลึงอุบัติแผ้ว

อนันต์ ยิงนา

เกิดเกล้า

สอนสั่ง ынแซ

พิภพนบตี

เหลือตรา

อย่าแคล้ว

เจริญยิ่ง ынแซ

เลื่อมล้นมลายสูง

เจ้าจอมมารดาพิภกเส

เป็นข้าราชการใจดี

พระเคษพระคุณมี

ควรกอบกตเวที

ฉลองพระเคษพระคุณเจ้า

ฝ้าตุลี

ปกเกล้า

ทุกเมื่อ

อุทิศให้ตั้งกตัญญู

พระยาเพชรพิไชย..."¹

จากความนี้จะเห็นได้ถึงความพยายามในอันที่จะอบรมให้เด็กนักเรียน เป็นผู้ที่มีความ กตัญญูและจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของ พระองค์ ซึ่งนอกจากจะต้องมีความกตัญญูต่อก่อนแล้ว ยังจะต้องสำนึกและระลึกถึง ตลอด จนแสดงอาการเคารพบนอบต่อท่านเสมอไม่ว่าอยู่ ณ ที่ใดหรือเวลาใดก็ตาม ดังปรากฏให้ เห็นถึงการปลุกฝังซึ่งความจงรักภักดีต่อพระ เจ้าอยู่หัวต่อไปอีกว่า

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจரிய เล่ม 6, หน้า 152-154 (เน้นโดยผู้เขียน)

" . . . พระมหากษัตริย์ราชตระกูล และท่านผู้มีอุปการคุณแก่เราเหล่านี้ แม้ท่าน จะอยู่ในที่ใด ๆ ไกลหรือใกล้ หรือมีอันเป็นอย่างไรก็ดี เราก็ควรจะแสดงอาการ เคารพบนอบ และระลึกถึงพระเดชพระคุณท่านเสมอ . . ." ¹

ลักษณะของการนำเสนอให้เป็นผู้ที่ระลึกถึงพระคุณของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับการ ตอกย้ำให้เห็นผ่านเนื้อหาแบบเรียนอยู่เสมอ ๆ ดังปรากฏให้เห็นได้ในแบบเรียนหลวง ธรรม- จรียา เล่ม 2 อีกตอนหนึ่งว่า

"เมื่อได้ทราบแล้วว่า พระเจ้าอยู่หัว . . . เป็นผู้มีความรักเราอย่างประเสริฐ เราจึงขอตั้งเตือนในที่สุคนธ์ว่า ให้คิดถึงคุณของท่านเสมอ เมื่อโตขึ้นคงจะเห็นได้ เอง ว่ามีโอกาสนั้นจะตอบแทนคุณท่านอย่างไรในเวลาเมื่อยังเป็นเด็กอยู่ ก็จง อุตสาหะ คำนับกราบไหว้ท่าน นึกถึงพระเดชพระคุณของท่านไว้ในใจเสมอ ก็จะได้ ชื่อว่าเป็นเด็กที่มีกตัญญูและเป็นเด็กดีได้ชั้นหนึ่ง . . ." ²

จึงพิจารณาได้ว่า เป็นลักษณะของการตอกย้ำความสำนึกในพระเดชพระคุณและมุ่ง ให้เด็กนักเรียนเป็นผู้มีจิตใจเคารพบนอบยำเกรงต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การ กระทำเช่นนี้ย่อมถือได้ว่าเป็นการกระทำของ "เด็กดี" ซึ่งก็จะกลายเป็น "พลเมืองดี" ของ ชาตินบ้านเมืองในกาลต่อไป

ในประเด็นของการอบรมให้เด็กเป็น "เด็กดี" ในแง่ของการอบรมให้เป็นผู้ซึ่งมี ความเคารพบนอบน้อมต่อผู้มีพระคุณอันได้แก่ บิดามารดา ครูอาจารย์ และพระมหากษัตริย์ นั้น ยังสามารถพบเห็นได้ในเนื้อหาแบบเรียนหลวงในแง่ของการมุ่งให้เด็กเป็นผู้ที่มีความอ่อนน้อม ถ่อมตนต่อผู้มีพระคุณอีกว่า

" . . . ก็กุลบุตร มาประพาศอย่างไร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความเคารพอ่อน น้อมต่อผู้ที่ควรเคารพอ่อนน้อมแล้ว กุลบุตรเป็นผู้ปราศจากอคติมานะ นำความดี กระด้างเย่อหยิ่งถือตนออกเสียได้แล้ว มาทำอภิวาทน์ อ่อนน้อม ห่อนรับ เชื่อเชิญ บุคคลที่ควรจะทำอภิวาทน์ อ่อนน้อม ห่อนรับเชื่อเชิญ คือสมณะพราหมณ์ บิดามารดา

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรียา เล่ม 6, หน้า 147-148

² กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรียา เล่ม 2, หน้า 81-82

ครูบาอาจารย์ พระมหากษัตริย์ ท่านผู้เป็นใหญ่เป็นประธานของเรา . . . " ¹

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ถึงลักษณะของการปลุกฝังให้เด็กหรือกลุ่มคนเป็นผู้ซึ่งพร้อมด้วยความกตัญญู กตเวที และมีความเคารพนบถนอต่อพระมหากษัตริย์เจ้า อันถือได้ว่าเป็นผู้มีพระคุณอย่างใหญ่หลวง และเป็นประธานแห่งตนอีกด้วย

นอกจากประเด็นของการปลุกฝังให้เป็นผู้เคารพนบถนอและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณดังกล่าวแล้ว ยังพบอีกด้วยว่า เนื้อหาแบบเรียนหลวง ใ้้อบรมกล่อมเกล่าให้เด็กนักเรียน พร้อมทั้งจะปกป้องรักษาซึ่งพระเดชพระคุณและพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิให้ผู้ใดมาละเมิดได้ ดังปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวง ธรรมจรรยา เล่ม 2 ตอนหนึ่งว่า

"นอกจากญาติพี่น้องและเพื่อนซึ่งเป็นแต่คนเล็กน้อย ยังมีผู้อื่นที่เรารักมากกว่านี้ขึ้นไปอีก คือ พระเจ้าแผ่นดินของเรา . . . ถ้าใครจะเอาความไม่จริงมาแกล้งตีเตือนว่า . . . พระเจ้าแผ่นดินของเราไม่ใช่ออย่างนั้น ๆ ให้เราได้ยินต่อหน้า เราจะนิ่งฟังไม่ได้เป็นอันขาด เพราะมันแทงปลาบเข้าไปในหัวอกหัวใจราวกับใครเอามือคีมมาแทง มันให้รู้สึกเจ็บใจ แค้นใจ และแสบร้อนใจเป็นอย่างยิ่ง . . . อย่าลืมว่าเราเป็นคน รักพระเจ้าแผ่นดินของเรา มากกว่าตัวเราเอง . . . " ²

ดังนั้นเด็กนักเรียนจึงต้องเป็นผู้ที่พร้อมจะปกป้องพระเกียรติยศแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ด้วยการแสดงความรู้สึกไม่พอใจอย่างรุนแรง หากใครก็ตามที่มาแกล้งตีเตือน และกล่าวร้ายต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นที่ระคายเคืองต่อเบื้องพระยุคลบาท นอกจากนั้นยังได้เน้นย้ำให้เกิดความรักและหวงแทนในองค์พระเจ้าอยู่หัวอีกด้วยว่า ถึงแม้ชีวิตของตนและความรักที่มีต่อญาติพี่น้อง ตลอดจนเพื่อนฝูงก็มีได้ยิ่งใหญ่และหนักแน่นไปกว่าความรักและความหวงแทนที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์เจ้า

ประเด็นที่สำคัญและน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งในด้านของการกล่อมเกล่าให้เด็กนักเรียนเป็นผู้ซึ่งมีความสำนึกและจงรักภักดีต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นี้ก็คือ ประเด็นของ

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 6, หน้า 138-139 (เน้นโดยผู้เขียน)

² กรมศึกษาธิการ, ธรรมจรรยา เล่ม 2, หน้า 104-107

การเรียกร้องความ "จริงใจ" และ "ซื่อตรง" จากประชาชนแห่งประเทศไทยสยาม ให้มีต่อพระเจ้าอยู่หัว และประเด็นของการ ชักจูงและโน้มนำให้ประชาชนชาวสยามเป็นผู้ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยศักยภาพแห่งความต้องการที่จะพัฒนาชาติบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป ด้วยการยกเอาพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระราชทานแก่ประชาชนชาวสยาม เนื่องในวโรกาสเสด็จนิวัติพระนครจากทวีปยุโรป มาแสดงให้เห็นผ่านเนื้อหาแบบเรียนหลวง ธรรมจริยา เล่ม 6 ว่า

" " ท่านทั้งหลายผู้เป็นประชาชนของเรา บัณฑิตที่เราทั้งหลายจะตั้งปณิธานอันดี และรักษาไว้ด้วย เราตั้งใจอธิษฐานว่า เราจะกระทำการจนเต็มกำลังอย่างดีที่สุด ที่จะให้กรุงสยามเป็นประเทศอันหนึ่ง ซึ่งมีอิสรภาพและความเจริญ และส่วนท่านทั้งหลายนั้นจะเป็นผู้มีความตรง และจริงต่อพระเจ้าแผ่นดินของชน และช่วยกันทำการทุกสิ่งซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะทรงทำให้เป็นการดีแก่ท่านทั้งหลายด้วย และความดีเช่นว่านี้ จะใช้แต่เฉพาะที่จะมีมาจากความเจริญแห่งทรัพย์สินสมบัติของแผ่นดินหรือของเอกชนเท่านั้น แต่ย่อมจะมีมาจากการจัดให้ดีขึ้นอีก เพื่อรักษาความยุติธรรม และมีมาจากการที่จำแนกแจกจ่ายเป็นส่วนใหม่ในเงินใช้ของแผ่นดินด้วย เพราะฉะนั้นเราทั้งหลายต้องพร้อมกันพยายามกระทำการไม่เฉพาะแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างเดียว แต่ต้องเป็นสิ่งอันชอบธรรมด้วย . . .

ยังมีข้ออื่นอีกที่เราต้องเตือนท่านทั้งหลายว่า ถึงแม้ว่าเราทั้งหลายจะพึงมีน้ำใจประสงค์เสมอกัน ที่จะให้มีความเจริญรุ่งเรืองแก่บ้านเมืองของเราที่ดี ที่มีความรักใคร่ในความยุติธรรมเหมือนกันก็ดี เราทั้งหลายก็พึงรู้เป็นแน่ได้ว่า เราคงจะทำลายการชั่วทั้งหลายให้หมดสิ้นไปในทันที หรือในเร็ว ๆ วัน แล้วจะกระทำการให้ดีได้มากและเร็วเสมอเหมือนกับที่คิดไว้นั้น ก็ไม่ได้โดยเอง แม้แต่ในประเทศยุโรปและเมืองที่รุ่งเรืองเจริญอย่างยิ่งทั้งหลายนั้น เราก็ยังไม่เคยพบราษฎรชาวเมืองใดที่จะพอใจเต็มที่ พร้อมกันทั่วทุกคนต่อการปกครอง และการที่เป็นไปอยู่ในเมืองของเขาทั้งหลายนั้น เพราะเหตุฉะนั้น ควรที่เราทั้งหลายจะถือเอาเป็นบรรทัดอย่างหนึ่งว่า ไม่พึงควรที่จะควั่นบั่น ควั่นว่าไปก่อนการ ด้วยเหตุว่าแม้เรามีความคำรั้ที่ชอบ และมีความพยายามอันชอบอยู่ก็ดี สิ่งทั้งปวงย่อมจักไม่เป็นไปได้ดังความปรารถนาของเราทั้งหลายอยู่เป็นธรรมดา อีกนัยหนึ่ง ควรที่เราทั้งหลายจะพึงมีความพอใจ เพียงการสิ่งใดอันจะกระทำให้สำเร็จไปได้ และเป็นแต่ใฝ่ฝันนี้ก็อยู่ถึงการอัน เป็นสิ่งที่ศิบริบูรณ์แท้เท่านั้น

ในใจความที่สุดนี้ เราจะขอรวมความไว้สองสามคำ ที่เป็นสิ่งที่เราจะมุ่งหมายจากท่านทั้งหลายผู้เป็นประชาชนสยาม และเป็นสิ่งซึ่งท่านทั้งหลายจะมุ่งหมายจาก

ตัวเรานั้นว่า จงเป็นผู้ที่มีความตรง ความจริง ต่อพระเจ้าแผ่นดินของทพ พระ
เจ้าแผ่นดินก็จะมี ความตรง ความจริงต่อท่านทั้งหลายทั้งปวง"

คัดลอกจากราชกิจจานุเบกษา ปี 116"¹

พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ให้นำเสนอผ่านเนื้อหาแบบ
เรียนหลวงนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการอบรมให้เด็กนักเรียนเกิดความจงรักภักดีต่อ สถาบัน
พระมหากษัตริย์ ในอันที่จะร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาประเทศชาติ และประกอบกิจการของทพ
อย่างเต็มกำลังในสิ่งซึ่งเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นอกจากนั้นยังได้
โน้มน้าให้เกิดความจงรักภักดี และแสดงออกซึ่งความจริงใจ และความซื่อตรงต่อองค์พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระประมุขของประเทศและชนชาวสยามและในท้ายที่สุดจะเห็น
ได้ถึง สิ่งที่พระองค์ทรงประสงค์จะได้รับจากหมู่ประชาชนชาวสยามของพระองค์ นั่นก็คือ
ความซื่อตรง ความจริงใจ และความจงรักภักดีต่อพระองค์ ซึ่งพระองค์ก็ได้ให้สัญญาว่าหาก
ราษฎรถวายซึ่งสิ่งดังกล่าวให้กับพระองค์แล้ว พระองค์ก็จะพระราชทานความซื่อตรง และ
ความจริงใจให้เป็นการตอบแทนต่อหมู่พสกนิกรด้วยเช่นเดียวกัน ลักษณะเช่นว่านี้จึงเป็นการ
ตอกย้ำซึ่งความจงรักภักดีที่เกิดขึ้นในจิตใจของเด็กนักเรียนทั้งหลายที่ฟังจะมีต่อองค์พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้แน่นแฟ้น และฝังอยู่ในจิตใจของเด็กนักเรียนยิ่งๆ ขึ้นไป

ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น นอกจากจะ เป็นการ
นำเสนอให้เห็นความสูงส่งแห่งพระราชอำนาจ และชาติกำเนิดอันสูงส่งกว่าสามัญมนุษย์ใด ๆ
ในพระราชอาณาเขตของประเทศสยามแล้ว การนำเสนอให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและ
ความเสียสละส่วนพระองค์อย่างใหญ่หลวง เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขและความสงบเรียบร้อย
ตลอดจนความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติและพลเมือง และท้ายที่สุดก็คือ ประเด็นของการ
กล่อมเกล่าให้เด็กนักเรียนได้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและความสูงส่งของพระองค์ และ
ตอบสนองซึ่งพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ โดยการถวายความเคารพบนอบ บำเพ็ญตนเป็น
เด็กดี และให้เป็นผู้มีความจงรักภักดีและห่วงแทน ตลอดจนมีความจริงใจและซื่อตรงต่อองค์
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

¹ กรมศึกษาธิการ, ธรรมจริยา เล่ม 6, หน้า 240-242 (เน้นโดยผู้เขียน)

เป็นที่น่าสังเกตในทันทีว่า ในการกล่อมเกล่าและอบรมให้เด็กเกิดความจงรักภักดี และเคารพในความสูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์นั้น นอกจากจะด้วยเหตุผลของความสูงส่งในชาติกำเนิดของพระองค์ และความสูงส่งแห่งพระราชอำนาจสิทธิขาดในการปกครองบริหารบ้านเมืองแล้ว เหตุผลหนึ่งก็คือ การที่พระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นคุณความดี และความเจริญรุ่งเรืองต่อแผ่นดินและหมู่พสกนิกรของพระองค์ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าในยุคสมัยของพระองค์ความเจริญรุ่งเรืองของประเทศสยามนั้น กล่าวได้ว่าก้าวหน้าไปอย่างมากมาในในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การคมนาคม การติดต่อสื่อสาร การเศรษฐกิจ การแพทย์และสาธารณสุข ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้นับได้ว่าเป็นการอำนวยความสะดวกให้การดำเนินชีวิตและการประกอบธุรกิจของประชาชนชาวสยามแล้ว ยังนับได้ว่าเป็นการสร้าง ความเจริญและทันสมัยให้เกิดขึ้นกับชาติบ้านเมือง โดยส่วนรวมอีกด้วย กล่าวให้ง่ายขึ้นก็คือ ความสงบร่มเย็นและความเจริญรุ่งเรือง ของชาติบ้านเมืองดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นได้ก็ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงหมายความว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ย่อมมีส่วนผูกพันต่อชาติบ้านเมือง ในแง่ของการสร้างความเจริญและนำพาประเทศไปสู่ความทันสมัย ดังนั้นสถาบันพระมหากษัตริย์จึงไม่เกี่ยวข้องกับสถาบันชาติในแง่ของการเป็นสถาบันหลักในการปกครองบริหารประเทศเท่านั้น หากยังเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำในการพัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองอีกทางหนึ่งด้วย จึงควรที่ผู้เป็น "กุลบุตร" ของประเทศสยาม จะต้องเกิดความสำนึกในความจงรักภักดีต่อพระองค์ ในฐานะของผู้มีพระมหากรุณาธิคุณต่อประชาชนและชาติบ้านเมือง ซึ่งลักษณะของการอบรมและหล่อหลอมกล่อมเกล่าในลักษณะเช่นนี้ ได้ถูกส่งผ่านไปยังเด็กนักเรียน โดยอาศัย เนื้อหาแบบเรียนหลวงเป็นสื่อหรือเป็นช่องทางผ่าน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย